

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra speciální pedagogiky

Darina Kholová, DiS.

III. ročník – prezenční studium

Obor: Speciální pedagogika - dramaterapie

Využití dramaterapie v prostředí vězeňství

Bakalářská práce

OLOMOUC 2008

Vedoucí práce: doc.PaedDr.Milan Valenta, Ph.D.

Anotace bakalářské práce

Jméno a příjmení:	Darina Kholová
Katedra:	speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Vedoucí práce:	doc.PaedDr.Milan Valenta, Ph.D.
Rok obhajoby:	2008

Název práce:	Využití dramaterapie v prostředí vězeňství
Title in English:	The usage of dramatherapy in a prison system environment
Anotace práce:	Bakalářská práce se zabývá vězeňstvím, Vězeňskou službou České republiky a výkonem trestu odnětí svobody zahrnující diferenciaci vězňů a věznic. Stěžejní část práce je zaměřená na osobnost pachatele a od ní se odvíjející programy zacházení, drogové služby ve vězení a možnosti využití dramaterapie ve vězení. Empirická část je zaměřena na strukturu dramaterapeutického procesu ve Věznici Kuřim, na vzájemnou spolupráci Věznice Kuřim a o.s. Podané ruce. a pohled terapeutů na své působení ve Věznici Kuřim.
Klíčová slova:	Vězeňství v ČR, filozofie trestu, výkon trestu odnětí svobody, diferenciaci vězňů, osobnost pachatele, program zacházení, drogové služby ve vězení, nestátní neziskové organizace (NNO), bezdrogové zóny, dramaterapie ve vězení.
Annotation in English:	This Bachelor Work is engaged in prison service, Prison Service of the Czech Republic and in serving a sentence of imprisonment including division of prisoners and prisons. The pivot part of the work is focused on the personality of an offender and from its unrolling programmes of handling, drug

	<p>service in prison and the possibility of usage of dramatherapy in prison. Empirical part is focused on the structure of dramatherapeutic process in Kurim Prison, on mutual cooperation of Kurim Prison and „o.s. Podané ruce“ and the therapists view of their activity in Kurim Prison.</p>
Key words in English:	<p>Prison service in Czech Republic, phylosophy of the punishment, serving the sentence of imprisonment, division of prisoners, the personality of an offender, the programm of handling, drug service in prison, nongovernmental non-profit-making organizations, non-drug zones, dramatherapy in prison.</p>
Počet příloh	5
Rozsah práce:	
Jazyk práce:	Český jazyk

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a vyznačila jsem veškeré použité prameny a literaturu.

Olomouc

22. 3. 2008

Děkuji doc.PaedDr.Milanu Valentovi, Ph.D., za odborné vedení, Mgr. Martinovi Dominikovi Polínkovi, Ph.D., za poskytování cenných rad při zpracovávání závěrečné práce. Děkuji Mgr. Janu Veselému, za poskytování rad a materiálových podkladů k práci, i za pomoc při realizaci výzkumu. Děkuji Bc. Olze Škvařilové, za zprostředkování realizace výzkumu a poskytnutí materiálových podkladů pro tuto práci.

Děkuji rodině i svým nejbližším, za trpělivost a poskytnutí zázemí v době, kdy byla tato práce zhotovena.

Motto: „ Vězení není nejlepší způsob pro boj se zločinem a převýchovu zločinců, avšak lidstvo zatím nezná lepší.“

W. Churchil

OBSAH

I ÚVOD.....	4
II TEORETICKÁ ČÁST.....	6
1 VĚZEŇSTVÍ.....	7
1.1 Vězeňství v ČR.....	9
1.2 Vězeňská služba ČR.....	10
1.3 Výkon trestu odnětí svobody.....	12
1.3.1 Filozofie trestu.....	12
1.3.2 Diferenciace odsouzených.....	13
1.3.3 Diferenciace věznic.....	14
2 FORENZNÍ PSYCHOLOGIE.....	16
2.1 Kriminální motivace a jednání.....	17
2.2 Osobnost pachatele.....	18
2.2.1 Teorie odlišující kriminální a nekriminální populaci.....	19
2.2.2 Teorie odlišující kriminální populací navzájem.....	23
2.2.3 Osobnost odsouzeného.....	26
2.3 Náprava pachatele.....	29
3 ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI.....	30
3.1 Program zacházení.....	30
3.1.1 Tréninkové terapeutické programy.....	32
4 DROGOVÉ SLUŽBY VE VĚZENÍ.....	35
4.1 Problematika drog ve věznicích.....	35
4.1.1 Projekt drogové služby ve vězení.....	36

4.1.2	Působení nestátních neziskových organizací ve věznicích v ČR	38
4.1.3	Význam služeb nestátních neziskových organizací ve věznicích	39
5	DRAMATERAPIE A JEJÍ VYUŽITÍ VĚ VĚZENÍ	41
5.1	Dramaterapie jako systém	41
5.2	Základní prostředky a pojmy dramaterapie	43
5.3	Struktura dramaterapeutického sezení	45
5.4	Etapy terapeutického procesu.....	47
5.5	Techniky v dramaterapii	48
5.6	Důvody realizace dramaterapie ve vězení.....	50
III	EMPIRICKÁ ČÁST	52
1	CHARAKTERISTIKA ZAŘÍZENÍ	53
1.1	Charakteristika Věznice Kuřim	53
1.2	Spolupráce Věznice Kuřim se Sdružením Podané ruce	54
1.3	Sdružení Podané ruce	55
1.3.1	Projekt Drogové služby ve vězení Sdružení Podané ruce Brno	56
1.3.2	Nabídka služeb pro rok 2007	57
2	PŘÍPRAVA VÝZKUMNÉ STUDIE	59
2.1	Navázání kontaktu se Sdružením Podané ruce.....	59
2.2	Teoreticko-kritická analýza stavu poznání.....	60
2.3	Cíle výzkumu a výzkumné otázky.....	60
2.4	Metodologický rámec výzkumu.....	61
3	TERAPEUTŮV DENÍK	65
3.1	Metodologie	65
3.2	Realizace	66

3.2.1	Analýza	67
3.2.2	Diskuse.....	75
3.2.3	Shrnutí.....	76
4	INDIVIDUÁLNÍ INTERVIEW	77
4.1	Interview s odsouzenými	77
4.1.1	Metodologie	77
4.1.2	Realizace	78
4.1.2.1.	Shrnutí	79
4.2	Interview s terapeutů Sdružení Podané ruce.....	79
4.2.1	Metodologie	79
4.2.2	Realizace	81
4.2.2.1.	Analýza	82
4.2.2.2.	Diskuse	87
4.2.2.3.	Shrnutí	87
4.3	Interview s personálem Věznice Kuřim	88
5	ZHODNOCENÍ EMPIRIE.....	90
IV	ZÁVĚR	93
V	POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	94
VI	SEZNAM PŘÍLOH	99

I ÚVOD

Soudobé vězeňství osciluje na základním dilematu: zacházení versus trest. Jak tedy trestat, aby byl zachován princip humanity, ale trest zůstal trestem? Většina odborníků hovoří o tom, aby byl trest posouzen individuálně na pachatele, stejně tak jako následné zacházení s ním. Tuto filozofii autorka považuje za jedinou účelnou, přestože si uvědomuje její náročnost finanční, časovou i organizační.

V rámci humanizace vězeňství zde začaly intervenovat nevládní neziskové organizace, které při práci s odsouzenými používaly nejen klasickou verbální psychoterapii, ale využívaly ke korektivní socializaci vězňů expresivní terapie (např. dramaterapie, tanečně-pohybová terapie, arteterapie, muzikoterapie a další).

Tato skutečnost autorce vnukla myšlenku podrobněji se problematikou působení na vězně skrze expresivní terapie zabývat. Prostředí vězeňství si vybrala proto, že jeho současný stav tabuizování byl pro autorku iritující skutečností, kterou chtěla více pochopit a případně přinést podnětné návrhy. Možné příčiny kriminálního chování, filozofie a funkce trestu a její aplikace v praxi, způsoby a možnosti diferenciací vězňů, samotné charakteristické rysy osobnosti i prožívání odsouzených vlastního trestu odnětí svobody a další aspekty se staly předmětem autorčina zájmu a později i předmětem této bakalářské práce.

Protože je problematika vězeňství opravdu velice široká a nelze jeden aspekt izolovat od druhého, má autorka za to, že není možné je obsáhnout všechny. Z tohoto důvodu se stává tato práce jen vzhledem¹ do problematiky vězeňství využívající dramaterapii ke svému působení na vězně.

Inspirací psát o dramaterapii jako možném prostředku působení na vězně byl film „Zítřka La Scala“ od Francesca Joseph a také seznámení se s oborem dramaterapie a jejími možnostmi. Autorka si začala klást otázky v čem může být dramaterapie ve vězení využitelná a prospěšná a k čemu opravdu slouží? Autorku napadalo mnoho otázek, které si chtěla potvrdit či vyvrátit.

¹ Pro někoho se může zdát rozsáhlým vzhledem, ale autorka má za to, že popsala pouhý zlomek toho, co by jakýkoliv profesionál působící ve vězení měl znát, být si vědom při své práci s odsouzenými a také všechny své poznatky dokázal adekvátně využít a aplikovat.

Obě témata, jak vězeňství tak dramaterapie, obnášejí specifické problémy. Vězeňství jako takové není pro každého přístupné a případný výzkum tedy stojí na vratkém zázemí a nejistotě zda bude umožněn. Dramaterapie jako relativně nová disciplína není ve všech speciálně pedagogických, sociálních a jiných zařízeních plně zastoupena. Spojit tyto dva fenomény a být jejich součástí se pro autorku stalo více než bakalářskou prací, ale osobní výzvou.

II TEORETICKÁ ČÁST

Teoretická část si klade za cíl z co nejširší perspektivy popsat problematiku osob ve výkonu trestu odnětí svobody. První kapitola seznamuje se systémem vězeňství v ČR po roce 1989, humanizační vlivy a dilemata, která moderní vězeňství provázejí. V kapitole 1.3. se autorka věnuje výkonu trestu odnětí svobody, zejména filozofii trestu a diferenciaci odsouzených a věznic.

Druhá kapitola se zabývá forenzní psychologií a jejími některými tématy. Nejvýznamnějším je osobnost pachatele, možné příčiny kriminální motivace a jednání. Dále se zabývá teoriemi, které se snažily diferencovat kriminální od nekriminální populace a novějšími teoriemi zkoumajícími rozdíly kriminální populace navzájem. Závěr druhé kapitoly otvírá otázku nápravy pachatele.

Třetí kapitola se zabývá programem zacházení, detailněji tréninkovými terapeutickými programy, kam může spadat i dramaterapie.

Čtvrtá kapitola se zabývá drogovými službami ve vězení, a to z toho důvodu, že výzkum dramaterapeutického působení provedený ve Věznici Kuřim se uskutečnil v tzv. bezdrogové zóně.

Poslední pátá kapitola je z velké části oporou pro empirickou část (co se týče základních prostředků, struktury dramaterapeutického sezení, etap dramaterapie a technik v dramaterapii). V závěru autorka uvádí postřehy Sally Stamp využívající ve své práci v londýnských věznicích dramatickou výchovu i dramaterapii.

1 VĚZEŇSTVÍ

Kapitola vymezuje vězeňství a jeho soudobé nejaktuálnější „problémy“ a zabývá se důležitými třemi principy vězeňství 21. století. Dále seznamuje s vězeňstvím v ČR, s Konceptí rozvoje vězeňství v ČR a se změnami, kterými u nás prošlo od roku 1989. Popisuje výkon trestu odnětí svobody zejména s ohledem k diferenciaci odsouzených. Poslední podkapitola vymezuje typ věznic a věznic zřízených pro speciální skupiny odsouzených, ve kterých vykonávají trest odnětí svobody.

„Vězeňský systém musí být chápán jako odraz demokratických hodnot společnosti, přestože věznice, jako instituce, nejsou ve středu jejího zájmu. Způsob zacházení s pachateli trestné činnosti vyjadřuje velmi zřetelně i vztah společnosti k jedinci a postoj k občanským právům a svobodám.“²

Dalo by se tedy konstatovat, že materiální podmínky, způsob zacházení ve vězeňství jsou zvláštní prezentací kulturního, společenského i ekonomického vývoje společnosti. Ve vztahu k vězeňství se zrcadlí také vztah státu k jednotlivci a jeho svobodám, lidským a občanským právům.

Čírtková (2005) popisuje vězeňství jako součást systému sociálních služeb, které vytváří podmínky pro žádoucí změnu, úpravu nebo korekci patologického stereotypu chování odsouzeného. Obnovení těchto dovedností, hodnot a vlastností je předpokladem k jeho úspěšné reintegraci do společnosti.

Vězeňství je pojímáno jako speciální služba společnosti. Službou by měla být chápána především ve smyslu snahy (skrže programy zacházení) připravit osoby ve výkonu trestu v rámci kontinuální péče na opětovné zařazení do života společnosti.

Hlavním dilematem soudobého vězeňství je trest versus zacházení (punishment versus treatment, kdy slovo treatment lze do češtiny přeložit i jako léčení).

Problematika zacházení s vězni byla ovlivněna třemi fázemi aplikace terapeutických (nejčastěji psychoterapeutických) metod. První vlnu nekritického využívání terapeutických

² Koncepce do roku 2015. Praha: Vězeňská služba ČR, 2005, s. 6.

metod za zdmi vězení, která nepřinesla očekávaný výsledek, vystřídala vlna skepse, jež vyústila v doktrínu, že „nic nefunguje, nic nepůsobí“. Naštěstí netrvalo dlouho a v rámci hledání a utváření terapeutických přístupů určených speciálně na vězeňskou populaci se začaly různé terapeutické metody pozvolna rozvíjet (viz kap. č. 3).

Hála (2005) popisuje moderní vězení jako vězení efektivní. Zdůrazňují se zde tři důležité principy:

Princip účinnosti byl prokázán, kdy po dlouhodobých výzkumech vyšlo najevo, že je podstatně nižší podíl recidivy trestné činnosti u těch, kteří se účastnili terapeutických programů ve výkonu trestu odnětí svobody v porovnání s těmi, kteří nebyli v průběhu vězení ovlivňováni (Ortmann, Hollin, Andrews a Dowden, Rotthaus in Hála, 2005). Je žádoucí k této informaci doplnit celoživotní zkušenosti vězeňských praktiků, kteří popisují účinnost na vězeňskou populaci formou tzv. třetinového dělení. Jedna třetina osob, která se ocitla ve výkonu trestu odnětí svobody poprvé a už se nikdy do prostředí věznice nevrátí, druhá třetina těch jedinců, kteří se budou naopak vracet opakovaně. Poslední třetinu osob může zacházení ve výkonu trestu odnětí svobody ovlivnit alespoň natolik, že se prodlouží období návratu do vězení (Gonsa in Hála, 2005).

Bezpečnost se stává velkým tématem nejen za zdmi věznic. Princip bezpečnosti je chápán ze tří hledisek:

- *Z hlediska veřejnosti*, aby výkon trestu odnětí svobody jednak neohrožoval, ale také nezneklidňoval běžné občany.
- *Z hlediska vězeňského personálu*, který má právo na ochranu zdraví při práci a svoji bezpečnost.
- *Z hlediska samotných vězňů*, kteří přestože sami lidská práva jiným porušili, sami mají nezadatelné právo na ochranu svých lidských práv a ochranu osobní bezpečnosti.

Humanizace vězeňství je často diskutována v kontextu bezpečnosti a účinnosti, leckdy i oprávněnosti vězňů na humánní zacházení, když oni sami jsou zdrojem nehumánních deliktů. Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání byla sjednána roku 1984 v New Yorku a Česká republika (tehdejší Československo) ji přijala o čtyři roky později. Tímto aktem jednoznačně ČR deklarovala princip humanizace zacházení s lidským jedincem.

1.1 Vězeňství v ČR

Vězeňský systém České republiky je tvořen v souladu s mezinárodními smlouvami a konvencemi v oblasti lidských práv: Ústavou České republiky, Listinou základních práv a svobod, Standardními pravidly OSN pro zacházení s vězni a s Evropskými vězeňskými pravidly. Základními normami, platnými pro výkon vazby jsou zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby a Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby. Výkon trestu odnětí svobody se řídí zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

Český vězeňský systém se stále vyvíjí. V roce 1989 došlo k radikální transformaci vězeňství u nás. Základní změny jsou spatřovány zejména v depolitizaci, humanizaci, decentralizaci vězeňského zřízení a demilitarizaci. Transformace českého vězeňství měla proběhnout zásadním způsobem a v relativně krátké době (v porovnání s ostatními vězeňskými systémy, které se měnily pozvolna).

Teoretickým východiskem této přeměny byla Koncepce rozvoje českého vězeňství (dále jen Koncepce), která byla v plném souladu s mezinárodními konvencemi (Hála 2005). Tato Koncepce byla přijata v roce 1991 a dodnes je také její realizace považována za humanizaci českého vězeňství.

Česká republika Koncepcí nastínila demokratický přístup k lidem, respektování jejich základních lidských práv a to i v době vazebního uvěznění nebo v době výkonu trestu odnětí svobody. „Jde o uvedení českého vězeňství do souladu jak se Standardními minimálními pravidly pro zacházení s vězni, tak posléze i s náročnějšími Evropskými vězeňskými pravidly.“³

V roce 1992 započalo mnoho systémových změn, kam patří také humanizace vězeňství. Mezi cíle humanizace patří zlepšení materiálních podmínek života ve věznicích (ve smyslu požadavků Evropských vězeňských pravidel zahrnující základní materiální podmínky důstojné pro život člověka, které jsou důležitou podmínkou pro psychický a fyzický vývoj člověka a jeho zdraví). Sochůrek (2007b) upozorňuje na skutečnost, že humanizační opatření se neseťkala vždy s pochopením veřejnosti. Úprava prostorových podmínek ve věznicích je

³ Hála, 2005, s. 37.

veřejností často chápána jako zbytečný přepych a investice do vězení, které má být trestem nikoli rekreací.

Humanizace ve vězení spočívá:

- V neponižování důstojnosti vězňů, v jejich uznání jako občanů.
- V zabezpečení materiálních podmínek života ve věznicích.
- V garanci existence a dodržování základních práv a svobod vězňů.
- V realizaci omezení občanských práv vězňů výhradně postupem a prostředky stanovenými zákonem.

Reformní úsilí se zaměřilo a zaměřuje na modernizaci vězeňských zařízení a jejich vybavení, vytvoření účinného systému zacházení s odsouzenými a profesionální zkvalitnění personálu (blíže viz Černíková, 2005).

V současnosti je možné konstatovat realizaci koncepce za přijatelnou, avšak ne dostatečně rychlou a v dostatečné hloubce a šíři. Jisté problémy jsou v lidském myšlení, nepochopení nutnosti realizace principů humanizace, bezpečnosti a účinnosti trestu místo pouhé izolace pachatelů trestných činů.⁴

1.2 Vězeňská služba ČR

Vězeňská služba je zřízena podle zákona ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, ve znění pozdějších předpisů. „Vězeňská služba ČR je rozpočtovou organizací podřízenou Ministerstvu spravedlnosti ČR, jež je ústředním orgánem státní správy pro vězeňství a plní ve vztahu k vězeňství funkci zřizovatele.“⁵

„Vězeňskou službu ČR řídí generální ředitel Vězeňské služby, kterého jmenuje a odvolává ministr spravedlnosti. Generální ředitel odpovídá ministrovi za činnost Vězeňské služby.“⁶

Práci ve vězeňství je třeba považovat za druh státní služby a vězeňský personál za státní úředníky s velkým rozsahem sociální práce. Vězeňská služba plní ve stanoveném rozsahu úkoly státní správy vězeňství a zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody.

⁴ Srov. Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015.

⁵ Sochůrek, 2007b, s. 6.

⁶ Zákon ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR, §1, odst. 2.

Činnost Vězeňské služby se řídí zejména:

- Zákonem č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů.
- Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů.
- Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů.

Některé úkoly, které Vězeňská služba ČR plní:⁷

- Spravuje a střeží vazební věznice a věznice.
- Střeží, předvádí a eskortuje obviněné a odsouzené.
- Stará se o převýchovu odsouzených a vytváří předpoklady pro zapojení odsouzených do občanského života v souladu se zákonem.
- Vytváří podmínky pro pracovní a jinou zájmovou činnost (vzdělávací, zájmová činnost, sociální aktivity).

Vězeňská služba se z hlediska obsahu úkolů člení na:

- *Vězeňskou stráž* – střeží a předvádí obviněné a odsouzené, střeží vazební věznice a věznice a zajišťuje pořádek a kázeň v těchto místech.
- *Justiční stráž* – zajišťuje pořádek a bezpečnost v soudních síních a v jiných místech činnosti soudu a Ministerstva spravedlnosti. Její činnost je zaměřena také na ochranu pracovníků soudů při výkonu soudních rozhodnutí, a to jak v budovách soudu, tak i mimo ně.
- *Správní službu* – zabezpečuje organizační, ekonomickou, speciální výchovnou, zdravotnickou a další odbornou činnost. Spadají sem ředitelé věznic, vedoucí ekonomického oddělení a odborníci, kteří realizují penitenciární proces zacházení

⁷ Srov. Zákon ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR, §2, odst. 1 až 2.

s vězňenými (vychovatelé, speciální pedagogové, psychologové, psychiatři, zdravotnický personál, sociální pracovníci).⁸

1.3 Výkon trestu odnětí svobody

Účelem trestu je účinná ochrana společnosti spočívající v naplnění regulativní funkce trestu (Netík a kol., 1991). Vězeňství je v tomto pojetí systém sociálních služeb, které se orientují na změnu chování odsouzených v přijatelném a žádoucím směru a v jejich reintegraci do společnosti.

Výchozí právní ustanovení pro výkon trestu odnětí svobody obsahuje Trestní zákon a Trestní řád.⁹ V zákoně č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody je podrobnější úprava podmínek výkonu trestu. Vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody.

1.3.1 Filozofie trestu

Trest, aby byl trestem, musí plnit určité **funkce**. Účelem vyrovnávací funkce je dle Netíka a kol. (1997) odplata, emocionální uspokojení poškozeného za újmu způsobenou provinilcem nebo kompenzace škody. Tato funkce se ukázala jako neúčinná z hlediska ochrany společnosti. Regulativní funkce má chránit společnost před nebezpečným chováním delikventů. Tato funkce je možná skrze *izolaci pachatele* (ostrakismus, poté trest odnětí svobody) *odstrašení pachatele* (v rovině prevence) a nebo *změnou chování* nebo osobnostní struktury pachatele.

Jakou funkci by měl trest naplňovat, nebo kterou více? Tento spor se stále promítá do sporu, který byl zmíněn v kapitole č. 1.1., a tím je trest vs. zacházení.

Účinnost trestu je závislá na funkcích trestu. Účinnost trestu, který plní regulativní funkci je míra ochrany společnosti před recidivou kriminálního chování. Způsob tohoto dosažení je možný ve změně chování pachatele, nebo jeho osobnosti. Účinnost sankce na pachatele je závislá od třech fází. Kriminalistická fáze, na které závisí, jak rychle odhalí pachatele a objasní případ, justiční fáze se odvíjí od určení sankce a výrokem k ní.

⁸ Srov. Zákon ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR, §3, odst. 1 až 2

⁹ Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (Trestní řád).

Penologická fáze účinnosti trestu zahrnuje samotný výkon trestu. Čím delší doba uplyne mezi těmito fázemi, tím je účinnost trestu na pachatele menší.

Pro **humanizaci trestu** je silně problematické určit hranici tak, aby trest byl humanizován a ještě zůstal trestem. Humanizace trestu nesmí jít na úkor jeho účinnosti. Humánní trest je vymezen jako „nezbytně nutná újma po nezbytně nutnou dobu, event. doplněnou takovým zacházením s provinilcem, aby trest splnil svoji regulativní funkci.“¹⁰

1.3.2 Diferenciace odsouzených

Ze snahy, aby výkon trestu byl co nejúčinnější, je důležitá klasifikace odsouzených a diferenciace způsobů zacházení s odsouzenými (blíže viz kapitola č. 3.1). Klasifikací se rozumí rozdělování odsouzených do určitých skupin (tříd) podle předem stanovených kritérií. Klasifikace a diferenciace odsouzených jsou ve velmi blízkém vztahu. Klasifikace odsouzených může být efektivní, pokud jsou k dispozici různé typy zařízení se speciálními programy zacházení pro resocializaci odsouzených.

V našem právním systému se pojem klasifikace vůbec nevyskytuje. Místo toho se užívá vnitřní a vnější diferenciace.

Diferenciaci vězňů ukládá zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby (§7) a zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (§5-8).

V praxi se provádí *vnější diferenciace*, kterou realizují soudy zařazením dospělého odsouzeného do jednoho ze čtyř typů věznic (diferenciace dle pohlaví, věku, kriminální kariéry). *Vnitřní diferenciace* se odvíjí od diferenciace vnější a rozděluje vězně na základě jejich osobnosti, nebezpečnosti, chování apod. Provádí ji vězeňská služba na základě komplexní zprávy o dosouzeném.

Diferenciaci vnitřní je možné provádět podle různých kritérií, mezi které patří právní kritéria, osobnostní charakteristiky, progresivní diferenciace, a kritéria pro diferenciaci tzv. nebezpečnosti odsouzeného.

Diferenciace podle právních kritérií má za své základní kritérium charakter a závažnost trestné činnosti, jež se odvíjí od délky trestu určené soudem.

¹⁰ Netík a kol., 1991, s. 16.

Diferenciace podle osobnostních charakteristik pachatele je chápána jako vymezení normality. „Hranice mezi normální a abnormální variantou jakékoli psychické vlastnosti je pohyblivá a může být posuzována podle mnoha různých kritérií.“¹¹

Přestože forenzní psychologie překonala představu o jednotvárné osobnosti pachatele (viz kapitola č. 2.2.1), stále se předpokládá, že osobnost devianta se negativním způsobem vymyká společenským předpokladům, které jsou na každého jedince kladeny. Problémovými vězni jsou především ti, kteří trpí poruchami osobnosti (zejména s agresivními projevy, které mohou být následkem např. nadužívání drog nebo abstinenčního příznaku aj.). Pro tyto vězně jsou zřízené samostatné věznice nebo specializovaná oddělení (viz níže).

Progresivní diferenciace odsouzených je založena na hodnocení přístupu k plnění povinností během výkonu trestu odnětí svobody, kvality chování. „V praxi vězeň, který akceptuje požadované vzory chování dané penitenciárním systémem, postupuje v rámci vnitřní diferenciace do stále vyšších kategorií.“¹² Nevýhodou mohou být pouze zdánlivě a vězněm racionálně zpracované projevy chování, tzv. účelné projevy, které nejsou opravdovou korekcí způsobu chování.

Diferenciace podle tzv. **nebezpečnosti vězně**, která je chápána ve vztahu ke společnosti (a to ze všech třech předcházejících diferenciací). Délka trestu může být vyjádřením pachateli za jak nebezpečného ho považuje (a tedy i délku a typ vězení a způsob střežení). Diferencovat vězně z hlediska nebezpečnosti je možné dle způsobu spáchání deliktu (brutalita). Nebezpečnost vězně může být vlivem jeho prizonizace mylně ohodnocena především díky dvěma chybám. Alfa chyba je typická tím, že vězeň je posouzen jako neškodný, ačkoliv je nebezpečný. Beta chyba oproti tomu pachatele označí za nebezpečného omylem (Petr in Sochůrek, 2007b).

Od diferenciace vězňů se odvíjí základní přístup k odsouzeným skrze paletu programů zacházení (viz kapitola č. 3.)

1.3.3 Diferenciace věznic

Výkon trestu odnětí svobody je realizován ve věznicích, případně ve specializovaných odděleních pro výkon trestu odnětí svobody pro specifické skupiny vězňů.

¹¹ Vágnerová, 1999, s. 19.

¹² Sochůrek, 2007c, s. 27.

Věznice se dělí podle zajištění bezpečnosti a způsobu vnějšího střežení do těchto typů:

- Věznice s dohledem,
- Věznice s dozorem,
- Věznice s ostrahou,
- Věznice se zvýšenou ostrahou.

Diferenciace odsouzených na základě určitých kritérií (viz specifické skupiny odsouzených). „Odděleně se umísťují odsouzení muži od odsouzených žen a zpravidla odsouzení:

- a) mladiství od dospělých,
- b) recidivisté od odsouzených, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé,
- c) za úmyslně spáchané trestní činy od odsouzených za trestné činy z nedbalosti,
- d) trvale pracovně nezařaditelní,
- e) s poruchami duševními a poruchami chování a
- f) s uloženým ochranným léčením.“¹³

Pro různé skupiny vězňů jsou zřízeny buď samostatné věznice nebo specializovaná oddělení, případně je s nimi specializovaně zacházeno. Mezi takovéto věznice patří Věznice pro mladistvé, Věznice pro odsouzené za nedbalostní trestné činy, Věznice pro ženy, Věznice pro matky s dětmi.

Pro specifické skupiny vězňů jsou zřizována Oddělení pro odsouzené sexuální delikventy, Oddělení pro odsouzené závislé na alkoholu nebo drogách, Oddělení pro odsouzené trpící poruchami osobnostmi, Oddělení pro trvale pracovně nezařaditelné vězně, Oddělení pro vězně se závažnými poruchami chování, Oddělení pro mentálně retardované vězně, dále skupiny vězňů odsouzených na doživotí nebo k dlouhodobým nebo výjimečným trestům, vězni z prostředí organizovaného zločinu.

¹³ §7, Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

2 FORENZNÍ PSYCHOLOGIE

Důvodem pro zařazení této kapitoly Forezní psychologie je fakt, že se zabývá jak kriminálním jednáním a motivací, osobností pachatele (které spadají do oblasti kriminologické psychologie), ale i psychologickými aspekty výkonu trestu odnětí svobody a nápravou pachatele (které spadají do psychologie penitenciární). Poznáním těchto specifík osobnosti (především odsouzeného), je důležitým základem pro práci terapeuta v rámci programů zacházení (viz kap. č. 3.1).

Tato kapitola si neklade za cíl popsat celý rozsah teoretického i praktického základu forezní psychologie. Je pouhým nastíněním toho, jaké faktory mohou ovlivňovat motivaci a jednání pachatele, a jaké charakteristiky mívá osobnost pachatele. V rámci vymezení osobnosti pachatele se zabývá teoriemi, které odlišují kriminální populaci od nekriminální a teoriemi, které odlišují kriminální populaci od sebe navzájem. Osobnost odsouzeného je jedním z hlavních témat forezní psychologie (viz níže); popisuje změny, kterými musí v průběhu výkonu trestu projít a z čeho je možné a žádoucí čerpat při opatřeních působících na odsouzeného. Závěrečná kapitola naznačuje možné psychologické přístupy při nápravě pachatele, ze kterých vychází programy zacházení, jejichž součástí jsou expresivní terapie, resp. dramaterapie (viz kapitola č. 5).

Forezní psychologie je vykládána různě. V našich podmínkách jde nejčastěji o výraz soudní psychologie, který je zavádějící, jelikož se zabývá pouze částí témat forezní psychologie. Věcně správnějším, avšak méně užívaným termínem, je právní psychologie. Forezní psychologie aplikuje psychologii v oblasti práva. Jedná se zejména o služby forezních psychologů pro soudy, policejní psychologové pro kriminalisty apod. „Forezní psychologie je aplikovanou psychologickou disciplínou, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem, především pak právem trestním.“¹⁴

Do základních okruhů forezní psychologie patří psychologie kriminalistická, která se zabývá vyšetřováním z pohledu psychologie. Dalším okruhem je soudní psychologie, zabývající se psychologickými stránkami soudního projednávání. Penitenciární psychologie se zabývá psychologickou problematikou spojenou s výkonem trestu. Psychologie

¹⁴ Čírtková, 2004, s. 8.

postpenitenciární se zabývá psychologickou problematikou opětovného začlenění jedince do normálního života po vykonání trestu. Kriminologická psychologie se liší od předchozích okruhů forenzní psychologie tím, že nenabízí své služby zúčastněným stranám v právních vztazích, ale své služby nabízí zprostředkovaně (trestní politika a k ní odpovídající zákonodárství čerpá z podkladů kriminologické psychologie). Z toho vyplývá, že kriminologická psychologie se zabývá psychologickou teorií kriminálního jednání (Čírtková, 2004).

2.1 Kriminální motivace a jednání

„Etiologie delikventního chování je multifaktoriální. Konkrétní trestný čin je vždycky výsledkem interakce vnitřních faktorů (tj. osobnosti pachatele) a vnějších okolností (tj. situace, v níž k trestnému činu došlo).“¹⁵

Fischer (2006) uvádí faktory, které zvyšují pravděpodobnost kriminálního jednání. Mezi hlavní biologické faktory řadí pohlaví, vrozené dispozice k určitým způsobům reagování a úroveň mentálních schopností. Do faktorů sociálních, které osobnost utváří, patří rodina, vliv vrstevnických skupin, ale také dosažená úroveň vzdělání a na něj navazující postavení ve společnosti.

Kriminální motivace

Motivace a její zkoumání představuje ve forenzní psychologii speciální otázku teorie kriminálního jednání. Mezi kriminální motivací a kriminálním jednáním nelze vést přesnou dělicí čáru, spíše se vzájemně prolínají a doplňují.

Motivace pachatele se snaží vysvětlit jeho jednání, aby se stalo pro většinovou populaci srozumitelné a pochopitelné. Motivací máme na mysli vnitřní duševní proces, který probíhá zčásti uvědoměle a zčásti neuvědoměle a zaměřuje jedince na konkrétní cíl. Motivy jsou vnitřní pohnutky, jako např. potřeby, zájmy, přání, fantazie apod.

Cílem zkoumání kriminální motivace je zjistit specifické faktory, které by objasnily, proč ke kriminálnímu jednání dochází. Specifickými faktory mohou být psychické, sociální aj. (blíže viz Fischer, 2006). Motivy, které mohou zapříčinit trestný čin nejsou jednoznačně ohraničené; v podstatě každá pohnutka může působit v souhře s okolnostmi jako

¹⁵ Vágnerová, 1999, s. 417.

kriminogenní. Motivační procesy určují odlišnost mezi nekriminální a kriminální populací a jsou ovlivňovány osobnostními specifiky (viz kapitola č. 2.2.1. a 2.2.2.) a situačními faktory.

Motivace bývá vysvětlována jako souhra více faktorů (např. minulých, současných, představovaných či skutečných aj.). V současnosti je tolik teorií kriminální motivace, kolik existuje proudů v psychologii. Například psychoanalytický přístup vysvětluje kriminální motivaci jako dopad emocionálně nabitého konfliktu v dětství, který se v dospělosti může projevit v kriminálním jednání. Behaviorální teorie za nejsilnější faktor považuje proces sociálního učení (jako se učíme čemukoliv jinému v životě, stejně tak se učíme být kriminálníkem). Kognitivní schéma obhajující své jednání k uchování pozitivního sebeobrazu je teorií kognitivního směru psychologie.

Posuzování motivace kriminálního činu je také právní záležitostí pro celkové právní hodnocení případu.

Kriminální jednání

Ke kriminálnímu jednání dochází programovaně, jindy zase z neschopnosti řešit problém jiným způsobem, jiné kriminální činy jsou způsobené vlivem silného emocionálního rozrušení (afekt, vztek, strach), nebo jsou provedeny pod silným sebeovládáním pachatele (loupeže). Z toho vyplývá, že kriminální chování má mnoho podob. Kriminální jednání je vysvětlováno skrze jednotlivé skupiny deliktů. U každého okruhu se snaží vysvětlit nejen psychologické charakteristiky jednotlivce (vnitřní faktory), ale také za jakých okolností se zvyšuje pravděpodobnost kriminálního jednání (vnější faktory).

Všechny faktory zvyšující pravděpodobnost kriminálního chování pouze ovlivňují skutečnost, že se jedinec může kriminálního činu dopustit, avšak tuto skutečnost nepodmiňuje, nedeterminuje.

2.2 Osobnost pachatele

Veškeré informace o osobnosti pachatele jsou pořítkem pro využití těch nejlepších prostředků k regulaci chování (což je pokládáno za účinnou funkci trestu), a tedy pro volbu nejvhodnějšího zacházení s odsouzenými (viz kapitola č. 3).

„Každý člověk, jeho osobnost, je jedinečný. Neexistují dva z psychologického hlediska identičtí lidé. To samozřejmě platí i o přizpůsobení se člověka vnějším okolnostem,

o jeho projevech, chování. Nicméně, při určitém zobecnění, při odhlédnutí od jemných nuancí chování, lze nalézt v jistých situacích určité analogické obecnější vzorce chování, typické pro různé skupiny jednotlivců.“¹⁶

Osobnost pachatele je členěna (skrže dělení forenzní psychologie do různých oblastí) podle té které fáze práva, kterou právě prochází (Dobrotka in Čírtková, 2004):

- *Kriminalistická psychologie* pojednává o osobnosti podezřelého a obviněného.
- *Soudní psychologie* vymezuje osobnost obžalovaného.
- *Penitenciární psychologie* se zabývá osobností odsouzeného.
- *A v postpenitenciární psychologii* hovoříme o osobnosti propuštěného.

Nejvíce se problematikou osobnosti pachatele věnuje kriminální (kriminologická) psychologie (Čírtková, 2004).

2.2.1 Teorie odlišující kriminální a nekriminální populaci

V historii se mnoho odborníků snažilo vysvětlit osobnost pachatelů, kteří se dopouštěli kriminálního jednání. Domnívali se, že existuje souhra vlastností, rysů a zvláštnosti osobnosti pachatele, kterými se kriminální populace liší od populace nekriminální (Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Psychologie se zabývá osobností pachatele se snahou zodpovědět dvě otázky. První je zjistit, jaká je motivace, hodnotový systém a struktura potřeb pachatelů kriminálního jednání. Druhá otázka se zabývá možností, zda lze na základě odlišnosti v psychických vlastnostech a projevech definovat jednotný osobnostní model pachatele (Fischer, 2006).

Tyto otázky vedou k dvěma přístupům ke studiu osobnosti pachatele. Prvním přístupem jsou *dynamické (procesuální)* aspekty a druhým jsou *strukturální (typologické)* aspekty osobnosti pachatele (Čírtková, 2004).

Strukturální přístup osobnosti vychází z předpokladu, že existuje typologická koncepce osobnosti pachatele, která se po stránce svého psychického založení liší od nekriminální většiny.

¹⁶ Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 8.

Snaha vysvětlit a popsat typickou osobnost pachatele procházela velkými názorovými rozdíly. Za zmínku jistě stojí Cesar Lombroso a jeho koncept rozeného zločince, který je dodnes považován za představitele biologického přístupu, který odmítá vliv společnosti na utváření kriminální osobnosti. Lombroso dospěl k závěru (po měření více jak 4000 odsouzených), že zaměření zločince lze rozpoznat na základě tělesných (tvar lebky) a duševních znaků. Později však i Lombroso připustil, že na vzniku kriminálního chování se podílí více faktorů (Fisher, 2006).

Mentálním defektem vysvětloval Goddard kriminální chování. Pachatele popisuje jako „morálního idiota“, který se nedokáže chovat přijatelně. V odborné praxi¹⁷ byl zjištěn vyšší počet osob pachatelů s podprůměrnou inteligencí v porovnání s většinovou nekriminální populací.

Eyssenckova koncepce již počítala s vlivem učení. Popisuje delikventa jako „extravertovaného neurotika, jehož extraverze (orientace navenek) je odpovědná za nedostatečnou socializaci vlivem deficitního sociálního učení.“¹⁸

Zajímavá je Recklessova teorie zábran, která počítá nejen s vnitřními zábrami (osobnostními determinanty), ale i s vnějšími zábrami (situační determinanty) (Netík, Netíková, Hájek, 1997).

Walters a White (in Hála, 1999) navrhli kognitivní model kriminality (viz níže) jakožto životního stylu, kde je důležité odlišné uvažování a také svobodná volba individua. Odlišné uvažování delikventů spočívá v iracionalitě, emočním ovlivnění, působení jiných obranných mechanismů, které pachateli nedovolí adekvátně zhodnotit situaci a poučit se ze zkušenosti.

Skutečné příčiny kriminálního chování nespatřují v mentálním deficitu, nevhodném působení rodinné výchovy, kriminální nákazou v partě apod. Tyto faktory pouze omezují možnost volby, nepředurčují jedince ke kriminální kariéře. Následující výčet popisuje vzorce iracionálního myšlení, odlišného uvažování delikventů.

Osm primárních kognitivních charakteristik delikventů:

- 1. Zmírňování** je proces racionalizace obhajující své činy; pachatel tak neguje svoji odpovědnost za spáchané přestupky. Zmírňováním zaujímá pachatel postoj oběti

¹⁷ Srov. Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 75-76.

¹⁸ Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 53.

(ve smyslu neadekvátní výchovy), nebo napadá soudní proces a jeho neprofesionalitu, případně snižuje morální úroveň policistů, soudců, sociálních kurátorů apod. Zmírňování lze chápat jako variantu obranného mechanismu používaných za účelem snižování úzkosti, ochranu sebeúcty.

2. **Odblokování (blokování).** Každý člověk se v průběhu svého vývoje setkal s odstrašováním svého okolí od různých činností s odvoláním se na jejich bolestivé a nepříjemné dopady. Delikventi mají vyvinuté kognitivní strategie, které blokují odstrašující mechanismy. K podpoře blokování jsou často použity alkohol nebo drogy.
3. **Oprávnění** je pro pochopení životního stylu delikventa podstatné. Vychází z pocitu privilegovanosti, přesvědčení vlastní jedinečnosti, zvláštnosti. Delikvent si myslí, že okolní svět existuje pouze pro naplňování jeho potřeb a je přesvědčen o tom, že nemusí respektovat společenské pravidla a normy.
4. **Orientace na moc.** Delikventi dělí ostatní lidi pouze do dvou základních rovin, a to na silné a slabé. Delikvent je tak díky svému dělení lidí orientován na moc a ovládání druhých, protože když on nebude manipulovat, bude s ním manipulováno; pokud nebude okolí dokazovat svoji sílu, bude považovaný za slabocha a ostatní mu budou dokazovat vlastní sílu.
5. **Sentimentalita** označuje povrchní emocionální vztahy běžné u recidivistů, kteří chtějí oklamat sebe sama s cílem uchovat si tak pozitivní sebeobraz. Sentimentální pocity se často vztahují k matkám delikventů, dále se projevuje v ochotném pečování o zvířata nebo jsou výrazem estetického projevu (ve vězení často projevují zájem o hudbu, malbu, literaturu a jiné umění).
6. **Superoptimismus** se projevuje jako nereálná sebedůvěra a jistota, že delikvent nebude dopaden. Nereálně věří ve svoji nepřemožitelnost a nezranitelnost. Superoptimismus jim umožňuje fungovat v rovině přání, nikoliv reality. Odtud je možné vycházet při poradenské nebo psychoterapeutické práci k jedincům s kriminálním životním stylem.
7. **Kognitivní indolence (lenost uvažování).** Vnitřní svět delikventa je povrchní a mělký, je líný v myšlení i v činnosti. Myšlení jde vlivem nedostatku úsilí a vnitřní

disciplíny cestou nejmenšího odporu. Ve spojitosti se superoptimismem jde o schéma „získat – bohatství – rychle“.

- 8. Diskontinuita** je u populace vězňů typická, především neschopností udržet záměr, snadnou rozptýlitelností vlivem prostředí.

Kožený, Tišanská a Mezník (in Hála, 1999) zpracovali výzkumnou studii, ve které zkoumali osoby netrestané (kontrolní vzorek) v porovnání s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody (jednalo se o skupinu Čechů). Druhým okruhem byly osoby netrestané (kontrolní vzorek) versus osoby ve výkonu trestu odnětí svobody (jednalo se o skupinu Romů). Poslední skupinou výzkumu byly osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, kdy jedna ze skupin byla a druhá nebyla drogově závislá.

Osoby ve výkonu trestu odnětí svobody se projevovaly v porovnání s osobami netrestanými větší bezstarostností (viz superoptimismus a kognitivní indolence), častěji vyhledávali konflikty, projevovali se neutrálně. Chování vězněných osob je podle tohoto výzkumu spíše reakcí na vnější podněty než vlastními cíli a vnitřními hodnotami. Mívají nižší sebevědomí, jehož důsledkem je větší pasivita a ponechávání odpovědnosti za své aktivity druhým, neschopnost využít vlastní potenciál. Dalším rysem osob ve výkonu trestu v porovnání s netrestanou skupinou je vyšší sebestřednost, netolerance, netrpělivost, tendence využívat ostatní, neschopnost empatie, neschopnost respektovat cíle a hodnoty druhých lidí. Bývají více labilní, citově ploší. Dalším rysem je touha po odplatě a pasivní agresivní chování (kladení překážek, nevýkonnost, neústupnost).

Rozdíly mezi osobami netrestanými a osobami ve výkonu trestu Čechů či Romů nebyli signifikantní.

Drogově závislí odsouzení byli v porovnání s drogově nezávislými odsouzenými¹⁹ popsáni za méně zralé, efektivní, spolehlivé a více desintegrované. Spíše postrádají vnitřní organizační princip, což lze vyzorovat neschopností stanovit si a naplňovat smysluplné cíle. Drogově závislí vězni se řídí krátkodobými motivy se situačním kontextem.

¹⁹ Tato skupina by vzhledem ke svému charakteru zapadala do kapitoly č. 2.2.2, avšak pro zachování celistvosti výsledků výzkumu je vhodné porovnání kriminální populace navzájem ponechat v této kapitole (pozn. autorky).

Veškeré výše zmíněné charakteristiky i psychologické charakteristiky z výzkumů by měly sloužit jako výchozí informace sloužící k sestavení programu zacházení zahrnující poradenství a psychoterapii (Hála, 1999).

„Představa o absolutní, zásadní a trvalé odlišnosti osobnosti pachatele od nekriminální většiny je překonaným mýtem forenzní psychologie a kriminologie“²⁰ Nápadné změny a neobvyklosti struktury a dynamiky osobnosti typické pouze pro osobnost pachatele tedy nebyly jednoznačně prokázány. Agresivita sama o sobě není znakem osobnosti pachatele a naopak, pachatel se nemusí vyznačovat agresivitou.

„Zdá se, že veškeré údajné kriminogenní vlastnosti (chladnokrevnost, sobeckost, fyzická zdatnost, egocentričnost, sociální necitlivost) jsou podle normálního rozložení (tj. Gaussovy křivky) rozptýleny v celé populaci a za určitých okolností mohou být dokonce předpokladem úspěšné profesní kariéry.“²¹

2.2.2 Teorie odlišující kriminální populací navzájem

V současnosti zkoumání pachatelů nabralo jiný směr. Po zjištění, že vlastně neexistuje typická kriminální osobnost, se výzkumy snaží najít odpověď na otázku, v čem se kriminální populace liší mezi sebou navzájem (nikoliv jak se liší kriminální populace od nekriminální).

Následující typologie osobnosti pachatele slouží jako nástroj poznání konkrétního zločince a uplatňuje se také jako vodítko uplatňující se při zacházení s vězni ve výkonu trestu odnětí svobody (např. při korekci chování). Tato typologie se na rozdíl od typologie forenzní psychologie (blíže viz Čírtková, 2004) věnuje osobnosti pachatele z pohledu psychopatologie.

6 základních typů osobnosti pachatele představují v podstatě typologii delikventní subkultury:

- 1. Socializovaný typ.** V tomto případě se jedná o kriminální čin epizodického charakteru. U socializovaného typu pachatele jde o mimořádné vybočení z řady aniž by docházelo k recidivě. V penitenciární praxi je tento typ vězně snadno rozpoznatelný, protože kromě toho, že mívá vybudované zázemí, pracovní návyky a dovednosti, jeho myšlenkové a emoční projevy jsou v souladu s normou

²⁰ Čírtková, 2004, s. 66.

²¹ Šmausová in Čírtková, 2006, s. 66.

společnosti (tj. prožívá pocity viny, snahu o nápravu, odpuštění). Z toho důvodu, že se jedná o jedince s největší perspektivou na zpětné začlenění do společnosti, je třeba dbát na to, aby negativní důsledky prizonizace byly eliminovány. V některých případech se může vyvinout i závažnější neurotická porucha (Fischer, 2006).

2. **Neurotický typ.** Osobnost pachatele neurotického typu se vyznačuje neurotickými poruchami, které se v průběhu uvěznění umocní (emoční labilita, úzkostnost, deprese, obsese aj.). Kriminální chování je způsobeno intrapsychickým konfliktem, který nemusí být jedincem uvědomován. Kriminální chování bývá jako důsledek nevhodného působení rodiny, zejména důsledky týrání, citové deprivace, izolovanosti od okolí, pocitu nezájmu apod. Je možné hovořit o motivu jako o nevyřešeném emocionálním konfliktu z rodiny. Kriminální chování je tedy spíše protestem vůči rodině, než vůči společnosti (Čírtková, 2004). Tito jedinci jsou v kontextu s uvězněním vystaveni tzv. mimořádné události a je třeba je chránit před prizonizací. Při terapeutické práci je důležité tyto pachatele podporovat, vytvářet pozitivní atmosféru a komunikaci. Nesmí v průběhu získat pocit, že ztratili šanci na reintegraci. Při práci s neurotickým typem pachatele je dobré apelovat na svědomí, morální hodnoty, ale současně počítat s jistými prázdnými místy, často vysvětlující kriminální čin (Fischer, 2006).
3. **Nesocializovaný typ** (příp. defektně socializovaný typ) byl v minulosti označován za psychopatický či sociopatický (blíže viz Čírtková, 2004). Vzorce chování u těchto pachatelů jsou nepřizpůsobivé představující výrazné odchylky od normy té které společnosti. Vysoké procento vězňů²² je zastoupeno tímto nesocializovaným typem pachatele. Nejčastější poruchou osobnosti je dissociální porucha, dále emočně nestabilní a historionská porucha osobnosti. Terapeutické působení je vzhledem k emocionální plochosti, rigiditě či hostilitě bezúčelné. Chápání světa delikventy spočívá ve dvou dimenzích, a to „silní a slabí“ nebo „černá a bílá“. Jejich chování je silně účelové, nejsou schopni navázat a udržet emocionální vazbu, netrpí výčitkami ani studem. Nedokáží plánovat budoucnost a co je pravděpodobně nejhorší – nedovedou se poučit ze zkušenosti. Jejich prognóza na socializaci se blíží nule, pokud se totiž jeví méně nápadně, pramení to z účelnosti

²² Němec (in Vágnerová), 1999 uvádí 75% vězňů s dissociální poruchou osobnosti.

nikoli vlivem korekce chování (Fischer, 2006). Čírtková (2004) konstatuje, že vysoký počet recidivistů pochází z řad psychopatů (podle současné terminologie se jedná o Dissociální poruchu osobnosti²³).

4. **Mentálně insuficientní (nedostačivý).** Trestné činy jsou charakteristické svojí nepromyšleností, typické jsou násilné trestné činy nebo činy sexuálně motivované proti neadekvátní oběti (dítě, zvíře). Pokud je páčán trestný čin ve skupině, bude spíše vykonavatelem, než iniciátorem (Čírtková, 2004). Pachatel má typické rysy jako je jednoduché vyjadřování, chudá slovní zásoba, neschopnost vzhledu do motivace druhých. Často sám není schopen verbalizovat své motivy, pohnutky, pocity, což se může projevit jako problematické při výpovědi. Zvýšená sugestibilita se projevuje větší ovlivnitelností a přejímáním názorů druhých, na což je důležité myslet při penitenciárním procesu, tj. především při nápravě, převýchově a resocializaci (Fischer, 2006).
5. **Deviantně socializovaný typ.** Pachatel si sice sociální normy své reprezentativní skupiny osvojil, avšak tyto normy jsou v rozporu s normami společnosti. Tento typ často spolupracuje, jde o tzv. kulturu podmíněného delikventa (Netík, Netíková, Hájek, 1997).
6. **Typ s masivní psychickou poruchou.** Pachatel trpí v době činu i v průběhu penitenciárního procesu některou z forem psychózy. V penitenciární praxi jsou nejčastější poruchy typu schizofrenie a afektivity. Dále jsou časté psychózy, které vznikly jako důsledek závislostního chování. Je také možný jejich rozvoj až v průběhu uvěznění vlivem vězeňského prostředí a zátěže z něj vyplývající nebo vlivem závislosti či abstinčních příznaků (Fischer, 2006). Motivů kriminálního činu jsou nesrozumitelné, zvrácené a bizarní, často jsou zaměřené proti emočně blízkým osobám, brutalita nebývá neobvyklá (Čírtková, 2004). „Brutalita sama o sobě však není známkou přítomnosti závažné duševní poruchy, nýbrž vysokého emočního vzrušení (afektu).“²⁴ Etopedické působení na tyto jedince je prakticky nemožné, spíše spadají do psychiatrické péče. Pro určení odpovědnosti (příčetnosti) v době spáchání trestného činu je nutné vyšetření psychiatrem a psychologem (Čírtková, 2004).

²³ MKN-10, 2006, s. 163.

²⁴ Netík, Netíková, Hájek, 1997, s. 9.

Duševní nemoci a abnormality výše popsané je možné shledat stejně jak u kriminální, tak i nekriminální populace. Z tohoto důvodu je nezbytné kriticky připomenout, že psychické poruchy nejsou přímým motivem a příčinou kriminálního činu. „Jako výrazná komponenta osobnosti ovlivňují přirozeně konkrétní podobu trestné činnosti (jakého činu se jedinec dopustí a jakým způsobem jej provede), ale nepředstavují vlastní pohnutky (motivy) kriminálního jednání.“²⁵ Motivace kriminálního jednání je složitá, často závislá na vzájemném působení vnitřních a vnějších faktorů (Fischer, 2006).

2.2.3 Osobnost odsouzeného

Osobnost pachatele lze rozdělit podle fáze procesního postavení jedince. Vzniká tak osobnost podezřelého a obviněného, obžalovaného, odsouzeného a propuštěného. Z důvodu zaměření této práce je pojednáno pouze o osobnosti odsouzeného.

Předmětem penitenciární psychologie jsou psychologické aspekty výkonu trestů (a to nejen trestu odnětí svobody). Osobnost odsouzeného se zabývá procesem korektivní socializace. Penitenciární psychologie se tedy zabývá poznáním osobnosti odsouzeného (penitenciární diagnostika) a z tohoto poznání se zaměřuje na změnu chování a k tomu určené účinné metody (penitenciární zacházení).

Psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody

Sankce ve formě trestu odnětí svobody je podle právních norem projevem odmítnutí nebezpečného nebo nežádoucího, resp. protiprávního chování. Svými psychosociálními důsledky se však projevuje jako zavržení člověka, který se takto choval, a především ze subjektivního hlediska je vyloučením ze společnosti. Sankce se stává nejen reakcí společnosti na protiprávní jednání pachatele, ale i stigmatizací jedince, která mu zůstane i po vykonání trestu.

Odsouzený ve výkonu trestu odnětí svobody ztrácí spolu s „volností“ svoji životní úroveň a s ní vědomosti, dovednosti a návyky (v závislosti na délce uvěznění). Dále ztrácí zaměstnání (pokud nějaké měl), a často se mu rozpadá rodina. Především ztráta zázemí (nebo jeho neexistence) bývá příčinou recidivy.

Uvězněním se jedinec ocitá v silné stresové situaci. Tento stres je vyvolaný kromě výše uvedených ztrát také neuspokojením základních fyzických i psychických potřeb. Příliš

²⁵ Čírtková, 2004, s. 74.

hlučné prostředí věznic, které jsou umístěny u frekventovaných silnic na okraji měst, nevhodné osvětlení (především ve starých věznicích) a další hygienické vlivy vyvolávají stres, který působí na psychosociální stav vězně. Mezi psychické potřeby, které nejsou naplňovány, patří potřeba stimulace (vězeňství je silně stereotypní prostředí), potřeba citové jistoty a bezpečí (vězeňské prostředí zázemí rozhodně nepředstavuje) a potřeba seberealizace (dominantním pocitem bývá nuda, seberealizace je možná v nadvládě nad spoluvězni).

Účelem trestu je ochrana společnosti, kterou lze dosáhnout izolací pachatele, odstrašením a regulací chování. Pouze regulace chování umožňuje pravou korekci chování a poté resocializaci.

Trest jako takový je výchovný prostředek, na jehož druhé straně stojí odměna. Teorie učení skrze odměnu a trest podporuje tvorbu a uchování žádoucího chování. Trest brání vzniku a rozvoji nežádoucího chování, odměna posiluje chování žádoucí. Teorie učení naznačuje tři základní přístupy k tomu, aby sankce a tedy i korekce chování byla účinná.

První podmínkou účinnosti sankce je *individualizace*, což znamená, aby sankce byla odsouzenému „ušita na míru“. Individualizaci trestu je možné v některých případech založit na motivu delikventního činu a z toho vyplývající hierarchii hodnot. Aby mohla být sankce individualizovaná, je k tomu zapotřebí široká nabídka sankcí zákonem.

Sankce by měla následovat *bezprostředně* po deliktu. Vlivem časových prodlev mezi proviněním a sankcí dochází k přerušení vazby příčiny a následku, který je zdrojem učení.

Třetí podmínkou sankce ke splnění své účinnosti je doplnění negativní sankce (trestu) *sankcí pozitivní*, tj. odměnou. Trest by měl následovat po nežádoucím projevu chování. Odměna by měla posilovat chování žádoucí nebo alespoň vést k jeho náznaku. Žádoucí chování je možné zautomatizovat, obzvláště pokud je zpevňováno pravidelně a dlouhodobě (jak tomu může být při zacházení s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody).

Prizonizace

Pro alespoň snesitelný výkon trestu odnětí svobody je potřeba se adaptovat do zcela jiných životních podmínek, než na které byl jedinec zvyklý na svobodě. Ve vězení jsou žádoucí jiné normy, hodnoty, pravidla a vzorce chování, které platí na svobodě. Proces adaptace se stává překážkou úspěšného návratu jedince po výkonu trestu odnětí svobody do společnosti.

Samotná adaptace na život ve vězeňské subkultuře se nazývá prizonizace. Postupně dochází k sociálním interakcím mezi vězni, jejichž vztahy jsou různou měrou charakteristické loajalitou, která vznikla jako důsledek pocíťovaného vnějšího tlaku vězeňského personálu. „Důvodem sjednocení proti vězňům, tj. konvenční společnosti, je společná zkušenost z uvěznění, fyzická blízkost bez soukromí, vězeňský řád a izolace od normálního života.“²⁶

Prizonizace má dvě složky (Herbert in Netík, Netíková, Hájek, 1997):

- Institucionalizace je projevem adaptace na silně organizovaný systém vězeňského prostředí doprovázející ztrátu samostatnosti, iniciativy, aktivity a přijetí apatie. Dochází ke změně postojů jedince, vzorců chování a celkově osobnost trestaného v mnoha složkách degraduje. Pro běžný život tak ztrácí důležitou schopnost plánovat, rozhodovat se a volit realistické alternativy své budoucnosti.
- Ideologizace představuje nejen přijetí pravidel vězeňského prostředí, ale také zvnitřnění hodnotového systému vězňů. Vzniká tak jasná hranice mezi skupinou vězňů a personálem. Přijetím vězeňského argotu (viz Příloha č. 5) projevuje odsouzený svoji adaptaci na vězeňské prostředí.

Sociální role vězňů

Osobnost vězňů je často charakterizována četnými psychopatickými rysy s asociálními nebo antisociálními sklony. V podmínkách vězení se tyto specifické rysy vlivem izolace, separace, frustrace a deprivace zvyrazňují. Nahromadění jedinců s různými formami poruch chování, úzkostných poruch a jiných abnormalit osobnosti vede k rozvoji specificky organizovaného způsobu života ve vězení, tzv. druhého života (Netík, Netíková, Hájek, 1997).

V rámci druhého života má specifická sociální skupina vězňů svá pravidla, práva a povinnosti, které jsou podmíněny hierarchií této skupiny. Nejčastěji jsou rozlišovány role:

- Neformálního vůdce označovaného za „kinga“. Jeho chování je typické nadřazeností, povýšeností a právem vyžadovat od podřízených úslužné činnosti. „Králem“ se nejčastěji stává narušený jedinec.
- Kmet již delší dobu setrvává ve vězení a bývá často „poradcem krále“.

²⁶ Inciardi in Fischer, 2006, s. 65.

- Řadový příslušník má „králem“ nebo „poradcem krále“ vymezeny svá práva a povinnosti, které musí plnit.
- Outsider je slabší jedinec, který slouží „králi“, bývá v otrockém vztahu k němu a jeho úkolem je oddaně mu sloužit.
- Protivník skupiny se nemusí vždy vyskytovat. Nejčastěji jím je nejméně narušený jedinec s nízkou adaptační schopností na vězeňské prostředí, který se stejně jako outsider stává „obětním beránkem“ pod vlivem fyzické síly, brutality, bezohlednosti (Fischer, 2006).

Osobnost odsouzeného se začíná měnit již při vazebním uvěznění, kdy poprvé dochází ke ztrátě jistoty, bezpečí; jsou omezeny nebo nenaplňovány základní fyzické i psychické potřeby. Vlivem procesu adaptace na vězeňské prostředí a vznikem tzv. druhého života dochází k mnoha změnám, mnoha ztrátám i novým zvyklostem. Přejímání rolí vězeňské subkultury, postupnou či náhlou ztrátou svých schopností, pracovních návyků, vzorců chování dochází k různé míře degradace osobnosti. Vlivem silně organizovaného života ve věznici jedinec ztrácí schopnost se rozhodovat o vlastním životě.

Na všechna tato specifika psychologických aspektů výkonu trestu odnětí svobody je třeba myslet při sestavování jednotlivých programů zacházení (viz kapitola č. 3.1).

2.3 Náprava pachatele

Přístupů k nápravě pachatele je mnoho. Tyto se staly primární snahou všech odborníků působících ve vězení; nejvíce jsou zahrnuty v penitenciární psychologii (orientuje se na změnu chování v rámci tzv. penitenciárního zacházení). Jedná se tedy o korektivní resocializaci skrze regulaci chování za pomoci využití teorie učení, psychologických, psychoterapeutických a jiných léčebných aktivit.

Programy zacházení vycházejí z behaviorální a kognitivní psychoterapie. Důležitou součástí je také nácvik vciťování se do oběti a tím prožívání a uvědomění si viny. Z psychologických přístupů často čerpají expresivní terapie (včetně dramaterapie). Těžiště práce směřující k nápravě pachatele stojí na samotném pachateli. Pachatel musí své činy doznat, sám musí věřit v nápravně-léčebný program a především musí o svoji změnu usilovat a věřit v ni.

3 ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI

V první podkapitole se věnujeme programu zacházení s odsouzenými. Stěžejní částí jsou Tréninkové terapeutické programy, nazývané také Speciální výchovné aktivity.²⁷ Aplikace psychologických metod nejvíce sleduje korekci chování s cílem resocializace pachatele.

Podmínkou účinného zacházení s odsouzeným je kvalitní příprava na tuto činnost. Jako první je nutné zmapovat bio-psycho-socio-duchovní stav odsouzeného za pomoci lékaře, psychologa, speciálního pedagoga, sociálního pracovníka, případně duchovního.

Výchozí údaje o odsouzeném by měly obsahovat základní data o jeho osobě, informace o trestném činu a uloženém trestu, lékařskou zprávu (tj. doporučení, upozornění, zdravotní omezení ve vztahu k práci, sportovním, učebním a jiným aktivitám odsouzeného). Provedení důkladné anamnézy, psychologického vyšetření obsahující charakteristiku odsouzeného včetně analýzy jeho schopností, potřeb, požadavků, záměrů stejně jako i postoj ke spáchanému trestnému činu a trestu (zda jej považuje za oprávněný apod.). Výchozí údaje o odsouzeném by měly obsahovat veškerá rizika, překážky, které lze předpokládat při jeho opětovné integraci do společnosti. Zde je žádoucí zdůraznit orientaci na budoucí propuštění od samého počátku uvěznění, což zdůrazňuje soudobé evropské penologické myšlení (Graf in Hála, 1999).

3.1 Program zacházení

Smysluplné působení na vězeňskou populaci je možné skrze adekvátní programy zacházení, které jsou „ušity na míru“ každému vězni individuálně. Před samotným sestavením programu zacházení je důležité vězně, který přichází do výkonu trestu, vhodně diferencovat. Diferenciaci vězňů ukládá zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby (§7) a zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (§5-8).

Vězeňská populace je velmi heterogenní skupinou, a to jak z hlediska kriminologického, penologického tak psychologického. Je tedy zřejmé, že „diferencované

²⁷ Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody a ve znění pozdějších předpisů, §36, odst. 5.

poruchy budou vyžadovat diferencované zacházení.²⁸ Programy zacházení by měly mimo jiné vycházet z osmi primárních kognitivních charakteristik delikventů (Walters a White in Hála, 1999), kterým se autorka věnuje v kapitole č. 2.2.1.

„Program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti.“²⁹ Specifičnost osobnosti odsouzených se zohledňuje především při tvorbě programu zacházení se zvláštními skupinami odsouzených (např. mladiství, matky s dětmi, sexuální devianti, psychopati, problémoví uživatelé drog aj.). Mezi zásady při zpracování programu zacházení řadí Paukertová (in Sochůrek, 2007b) individuální přístup, motivaci odsouzeného, přiměřenost požadavků na vězně, zpětnou vazbu, cílevědomost, systematickosti, soustavnost a perspektivnost.

Program zacházení musí vždy splňovat dosažení účelu výkonu trestu. Odsouzený by měl mít možnost vybrat si z programů nabízených správou věznice. Jestliže si žádný program nezvolí, je zahrnut do minimálního programu stanoveného vnitřním řádem věznice.

Přístup k vězňům je v Koncepti rozvoje vězeňství v ČR (Netík a kol., 1991) vymezen jako diferencovaný, komplexní a totální. Do programu zacházení jsou zahrnuty:³⁰

- *Vzdělávací (edukační) programy* by měly dát vězňům možnost dokončit docházku do základní školy, ZŠ praktické (bývalé zvláštní školy), vyučit a zaučit se ve vybraných oborech, studovat na střední i vysoké škole stejně jako možnost navštěvovat rekvalifikační a jiné kurzy.
- *Volnočasové programy* učí vězně produktivně využívat volný čas (který se stal spíše zdrojem problémového a posléze i delikventního chování). Vězeňský systém se snaží nabízet vězňům co nejširší nabídku volnočasových programů (rukodělné, kulturní, sportovní, jazykové a jiné).
- *Pracovní programy* učí vězně dovednostem, které na svobodě uplatní. Skrze práci se učí schématu, že úsilí, které do práce investují, přináší později radost a užitek. Za provedenou práci získávají vězňové výplatu, se kterou hospodaří obdobně jako na svobodě – hradí výživné, ubytování, dluhy (ve vězení se to stává povinností) a zbytek mají k osobní dispozici.

²⁸ Netík a kol., 1991, s. 34.

²⁹ Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, hlava III, §41, odst. 1.

³⁰ Srov. Hála, 2005, s. 122-164.

- *Tréninkové terapeutické programy* – viz 4.1.1.
- *Extramurální programy* se orientují na vytvoření, obnovu, udržení nebo posílení vazeb vězně na okolní svět. Podporovány mají být pozitivní vztahy zejména k rodině, přátelům, profesním, zájmovým a jiným organizacím. Do extramurálních programů lze zahrnout mimo jiné poradenské služby, činnost duchovních aj. Spolupráce s mimovězeňskými institucemi začíná být stále častější.

Programy zacházení mají dvě funkce. Jednak nabízejí odsouzeným šanci ověřit si, zda jsou schopni konfrontace se svými problémy (a to jak minulými tak současnými), a současně umožňují vězeňskému personálu porozumět vzorcům chování odsouzených.

Jak uvádí Hála (2005), bylo by na škodu programy zacházení unifikovat. Přestože jsou konkrétní programy zacházení v ČR určitým způsobem standardizované (např. jejich zaznamenávání do šablonovitých tiskopisů), jejich konkrétní podobu jim dávají speciální pedagogové, vychovatelé a další odborníci věznic.

Plnění programu zacházení je prostředkem k hodnocení vězně a posléze zohledňování při přearování do mírnějšího typu věznic, pro vyhovění podmíněného propuštění z výkonu trestu, ale i opuštění věznic v souvislosti s návštěvou nebo opuštění věznic prostřednictvím programu zacházení (např. kulturní vystoupení apod.).

Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015 považuje za nutné doplnit dosavadní strukturu programů zacházení o další zaměřené např. na první dny po propuštění. Dále považuje za žádoucí vytvořit kontinuální péči skrze Probační a mediační službu ČR pokrývající období před a po propuštění z výkonu trestu.

3.1.1 Tréninkové terapeutické programy

Terapeutické programy zahrnují aktivity jako je sociální výcvik, poradenství k intervenci v krizi, skupinovou a individuální psychoterapii.

V rámci těchto programů jsou zřízeny specializované programy zaměřené na získání sociálních dovedností potřebných k životu na svobodě; dále sociální výcvik (který sehraává modelové konfliktní situace), poradenství (aktuální sociální problémy) a intervenční techniky (zvládání psychické zátěže), které jsou zaměřené na změnu chování, příp. osobnosti u vězňů trpících psychickými poruchami.

Specifické kombinované programy se zřizují pro vězně s asociální poruchou osobnosti (psychopaty), osoby s návykovým chováním (toxikomani, alkoholici), s nebezpečným agresivním chováním, pro sexuální devianty a pro osoby mentálně retardované (Netík a kol, 1991).

„Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení vedená kompetentními zaměstnanci, zejména:

- a) terapeutická (zejména sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová terapie),
- b) sociálně právní poradenství,
- c) trénink zvládnání agresivity.“³¹

Aplikace psychologických metod se využívá v programech zacházení s odsouzenými, nejvíce však v těch, které jsou zaměřeny na osobnost odsouzených a korekci jejich chování. Změnit sociálně deviantní chování je hlavní cíl zacházení s odsouzenými, ke kterému lze dospět za aplikace psychologických poznatků na dvou úrovních:

1. V obecné rovině se jedná o celý proces korektivní socializace. Nejvýznamněji zde působí teorie sociálního učení. Na místo systému gradující represe využívající pouze negativní sankce nastoupil progresivní výkon trestu využívající pozitivní sankce (viz kapitola č. 2.2.3).
2. V konkrétní rovině lze ke korekci chování dospět skrze tvorbu programů korektivní socializace. Nejvíce se uplatňují v tréninkově terapeutických programech, jejichž cílem je rozvoj sociálních dovedností potřebných k reintegraci do společnosti. K dosažení těchto cílů využívají:
 - *Sociálně psychologický výcvik.* Jeho cílem je rozvoj dovedností potřebných v mezilidských vztazích a interakcích, jako je sebepoznání a poznání druhých, komunikativnost, kooperace aj.

³¹ Vyhláška ministerstva spravedlnosti č. 345/1999, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, hlava IV, §36, odst. 5, písm. a) – c).

- *Psychologické poradenství.* Probíhá nejčastěji individuálně, ve skupinách má blízko k sociálně psychologickému výcviku. V rovině teoretické nebo konkrétní řeší nejčastěji problémy odsouzených týkající se zaměstnání, partnerských vztahů, výchovy dětí apod. Snahou je u odsouzeného rozvinout schopnost řešit své problémy.
- *Psychoterapii.* Použití psychoterapie ve vězeňství prošlo třemi fázemi – prvním, nekritickým přijetím (50. – 60. léta), následovalo odmítnutí z důvodu zklamání, nízké účinnosti (70.léta) a třetí fází kritického přijetí některých psychoterapeutických přístupů. Mezi aktuálně účinné systémy lze řadit systémy kognitivní a behaviorální terapeutické systémy.
- *Psychologickou intervenci v krizi.* Jedná se o hybrid psychoterapie a poradenství, kterým se rozumí krátkodobá intervence psychologa. Nejčastěji je používána při sebedestruktivním chování nebo při agresi vězně vůči okolí.

Psychoterapie a jí obdobné principy nemají zatím v penitenciární praxi vyhrazené místo. Je to způsobeno především nízkou účinností klasických (hlavně dynamických) systémů. Dalším z důvodů nízkého výsledku působení na vězně je mechanické přejímání jednotlivých technik z klinických oborů, které slouží svým specifickým účelům. Při inspiraci a aplikaci technik z jiných oborů je nutné myslet na to, pro kterou cílovou skupinu je vhodná.

Při sestavování programů zacházení (obzvláště tréninkové terapeutické programy) je důležité věnovat pozornost volbě a cílům technik, stejně jako zkoumání jejich účinnosti. K tomu slouží hodnotící výzkum (evaluation research), který by měl sledovat cíle korektivní socializace, ale i cíle aplikace té které techniky (Netík, Netíková, Hájek, 1997).

4 DROGOVÉ SLUŽBY VE VĚZENÍ

Dosud se nepodařilo zodpovědět otázku, zda kriminalita vede k užívání drog nebo naopak. Mnoho výzkumů a odborníků však úzkou spojitost mezi těmito dvěma způsoby chování potvrdila.

Z důvodu, že se drogová historie vyskytuje přibližně u 50-60% vězňů, jsou drogové služby ve vězení, zahrnující zřízení bezdrogových zón, stále více naléhavější.

První kapitola popisuje situaci v českých věznicích s ohledem na zneužívání drog, jmenuje rizika a problémy spojené s drogovým užíváním. Dále se zabýváme drogovými službami ve vězení, jež nastíní možnosti drogových intervencí ve vězeňském prostředí realizované skrze nestátní neziskové organizace (dále jen „NNO“), a informujeme o cílech, posláních a službách tzv. bezdrogových zón ve vězení. Popisuje vznik a rozvoj drogových služeb ve vězení nabízených NNO.

4.1 Problematika drog ve věznicích

Společnost negativně vnímá problémy lidí se závislostí, protože si myslí, že si ji tito jedinci zavinili sami. Osoby ve výkonu trestu, kteří se navíc potýkají se závislostí nebo v průběhu výkonu trestu odnětí svobody závislost na drogách získali, mají návrat do společnosti v mnohém náročnější. Důvodem je dvojitý stigmatizující status – kriminálníka a toxikomana.

Mezi hlavní příčiny zneužívání drog ve vězení je možné považovat již návyk z civilního života, favorizace návyku ze strany vězňů a psychosociální účinky spojené s uvězněním (pocit nudy, únik z reality, stereotyp vězeňského prostředí apod.).

Problémy vězňů spojené s užíváním drog jsou podobné jako příčiny, které je vedou k zneužívání drog. Nejčastěji lze mezi jejich problémy zahrnout celý proces adaptace na vězeňské prostředí, tj. psychické změny, ztráta zaměstnání, pohyb v rizikových oblastech i v rizikových skupinách. Oslabená možnost bránit se před sexuálním zneužíváním, násilníkům nebo proti šikaně.

Užívání drog ve vězení s sebou přináší několik rizik. *Bezpečnostní riziko* zahrnuje nepředvídatelné či agresivní chování vězňů, pašování drog i korupci lidí přicházejících s vězni

do styku. *Zdravotnické riziko* představuje ohrožení zdraví vězňů, včetně přenosu HIV nebo žloutenky typu B, C. *Penologickým rizikem* je narušování kázně ve věznicích, negativní vliv na druhé vězně a možný rozvoj druhého života vězňů. Poškození osobnosti vězňů jsou zahrnuta do *rizik psychologických*. *Rizikem pedagogickým* je selhávání působení na vězně a tím tedy i zvýšené *riziko recidivy trestné činnosti (riziko reintegrační)*.

Výzkumy provedené ve věznicích potvrzují negativní vlivy zkušených recidivistů na méně narušené odsouzené nastartováním zájmu o drogu. Vězeňská služba se tak po počátečním zájmu spíše osvětovým (nákup literatury, pořádání přednášek specialistů, či nákup video či audio pomůcek) začala zajímat o oddělování drogově závislých od ostatních v průběhu diferenciací vězňů (viz kapitola č. 1.3.2.), zakládání bezdrogových zón (viz níže), apod. (Sochůrek, 2007c).

4.1.1 Projekt drogové služby ve vězení

Na práci s uživateli drog ve vězení se podílí zaměstnanci vězeňské služby, odborníci z civilních zařízení (např. psychiatři, terapeuti apod.), a pracovníci nevládních organizací.

Drogové služby ve vězení provozují takové neziskové organizace, jejichž práce je zaměřena na uživatele drog. Tyto služby jsou provozovány ve věznicích ČR (viz Příloha č. 4). Práce s klienty probíhá osobní formou ve věznicích, kam mají nestátní neziskové organizace (dále jen „NNO“) přístup, v ostatních věznicích pracovníci NNO komunikují s klienty písemně. Drogové služby ve vězení jsou určeny uživatelům drog, a to i legálních. Cílem je podpořit a pomoci jim přizpůsobit se prostředí výkonu vazby nebo výkonu odnětí svobody.

Hlavním hybatelem činnosti tohoto typu služeb ve věznicích je nepřerušit kontakt s klienty a navázat kontakt s novými. Je zde snaha využít čas a pobyt klientů ve vězení k práci na změně jejich postoje k životu, k užívání drog směrem k abstinenci.

Cílovou skupinou jsou jednak osoby, které s drogou experimentují nebo drogu užívají (včetně drog legálních) a dostali se do konfliktu se zákonem, případně se nacházejí ve výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody.

Obecné cíle Drogových služeb ve vězení:

- Prevence kriminality – realizovat preventivní a léčebný program pro uživatele drog ke změně životního stylu.
- Prevence relapsu.
- Prevence šíření infekčních onemocnění v populaci.
- Postpenitenciární péče – umožnění klientovi poskytnout služby po výstupu z vězení (následná péče ve smyslu prevence i léčby).³²

Bezdrogové služby ve vězení vznikly jako snaha řešit problematiku drog, snižování rizik spojených s užíváním v prostředí vězeňství. Bezdrogové zóny plní ve vězení mnoho rolí, jako je oddělení vězňů, kteří nebrali drogy v civilním životě a snaha ochránit je před možným začátkem užívání drog ve vězení. Dále se soustřeďují na vězně, kteří jsou uživateli drog, ale ve vězení nechtějí pokračovat. Soustřeďují se také na takové skupiny, které mají drogovou minulost a vše naznačuje, že v užívání drog hodlají pokračovat i ve výkonu trestu.

Bezdrogové zóny velmi přísně kontrolují bezpečnost zacházení s odsouzenými, aby se nemíchali uživatelé drog s těmi, kteří nemají drogovou zkušenost. Podmínkou vstupu do bezdrogových zón je co nejpřesnější diagnostika, výchovné a terapeutické zacházení, které má působit preventivně, rehabilitačně ve vztahu k droze a pracovat také s možným relapsem.

Posláním bezdrogových zón je naplnění bezpečnosti ve vězení. Bezpečnost by se měla realizovat minimalizací průniku drog do vězeňských zařízení. Šíření drog ve věznicích je do určité míry zneužíváním humanizačních prvků vězeňství určitými skupinami vězňů. Ke zneužívání těchto prvků dochází skrze různé „kanály“. Nejčastěji jde o možnosti výměny prádla, potravinové balíčky nebo kontaktního provádění návštěv. Tyto humanizační prvky jsou důležitým zdrojem psychické podpory a snižování pocitu izolovanosti od rodinného a obecně civilního prostředí.

Druhým posláním bezdrogových zón je speciální terapeutické a léčebné zacházení s vězni (viz kapitola č.1.3.2, empirická část). Jedná se o prevenci, tzn. nezačínání drogového užívání během výkonu trestu odnětí svobody nebo zahájení abstinence s jejím přetrváním do civilního života (v rámci kontinuální péče). Součástí prevence a léčby závislostí ve vězení je

³² <http://www.asociace.org/sekce-drogovych-sluzeb-ve-vezeni-cinnost-sekce.html>

předcházení dalšímu zhoršování psychického stavu, tj. prevence sebevraždy, agrese a autoagrese, autostimulace, prevence reaktivních depresí, jiných depresivních stavů apod. (Sochůrek, 2007c).

Vznik a rozvoj drogových služeb ve vězení:

V roce 1997 došlo k prvnímu přímému kontaktu a sociálně-právní podpoře klientů skrze Vězeňskou duchovenskou péči. K této dohodě došlo po domluvě s řediteli věznic.

V letech 1997 až 2000 začaly vznikat první samostatné projekty, a to Sdružení Podané ruce (přípravná fáze od roku 1995 – 1996), o.s. SANANIM (1998) a o.s. Laxus (2000).

Rok 2001 až 2003 otevřel komunikaci mezi nestátními neziskovými organizacemi (dále jen „NNO“) a Generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR. Důvodem byl Phare Twinning Project „Posílení národní protidrogové politiky“.

Rok 2002 oficiálně zahájil dialog o spolupráci na drogových službách ve vězení mezi Vězeňskou službou ČR a A.N.O. (Asociace neziskových organizací).

V roce 2003 bylo založena pracovní skupina Klient v konfliktu se zákonem (díky iniciativě Sdružení Podané ruce a finanční podpory z programu Evropské unie Phare 2001). Dále v tomto roce vznikla odborná sekce Drogové služby ve vězení A.N.O. zabývající se především vzdělávání, výměnou zkušeností, tvorbou koncepce a metodiky služeb ve vězení.

4.1.2 Působení nestátních neziskových organizací ve věznicích v ČR

Začátky 90. let přinesly mnoho změn a daly podnět ke vzniku různých služeb na poli prevence, léčby a následné péče v oblasti drogových závislostí. Pole působení ovšem končilo před vstupem do výkonu vazby nebo výkonu trestu odnětí svobody. Klienti nízkoprahových a léčebných programů se vzhledem ke svému životnímu stylu souvisejícímu s užíváním drog dostávali do konfliktu se zákonem. Pracovníci se svými klienty často udržovali písemný kontakt, ale přesto se klienti po výkonu trestu vraceli v horším stavu (bio-psycho-socio-duchovním).

V současnosti se nestátní neziskové organizace (dále jen „NNO“) snaží nabízet komplexní systém služeb, které se nezaměřují jen na „své“ klienty zařazené často v programech terciální prevence (tzv. K-centra), kteří se dostali do konfliktu se zákonem. NNO se paralelně s tímto působením snaží využít situace k tomu, aby oslovila nové klienty, kteří

předtím nekontaktovali žádný program zaměřený na léčbu či prevenci závislosti. Klient prostřednictvím práce NNO ve věznicích dostává možnost k přijetí nabídky léčebné nebo jiné péče. Doba ve vězení se stává šancí k přehodnocení životního stylu a využití uživatele drog k akceptaci nabízených služeb (viz kapitola č. 1.3.2). NNO chtějí vězně dále motivovat k zapojení do programu po výstupu z vězení (ambulantní nebo residenční formou).

V České republice je 35 věznic a vazebních věznic. Nejaktuálnější údaje hovoří o 16 věznicích spolupracujících s NNO (viz Příloha č. 4). Jako příklad NNO působících ve věznicích je možné uvést o.s. Podané ruce (působící již od roku 1995 neformálně a od roku 1997 formálně), o.s. SANANIM (od roku 1998), o.s. Laxus Hradec Králové (od roku 2000), o.s. KHK Pardubice (od roku 2002), o.s. AVE Český Těšín (od roku 2001).

Každé z těchto NNO začaly ve věznicích působit v návaznosti na své již existující programy, většinou terciální prevence (K-centra). Pouze o.s. Podané ruce a částečně SANANIM své projekty realizují jako samostatné programy, oddělené od svých ostatních programů.

Většina NNO vstupuje do věznic na základě jednorázových povolení nebo ústní povolení ze strany ředitele konkrétní věznice. Výjimkou je o.s. Podané ruce, které vstupuje do věznice na základě dohody o spolupráci (informace z roku 2003). O tři roky později se již situace mění a většina věznic formalizuje spolupráci s NNO na základě písemné dohody.

4.1.3 Význam služeb nestátních neziskových organizací ve věznicích

Význam a přínos působení nestátních neziskových organizací (dále jen „NNO“) ve věznicích:

- Externí pracovník ve věznici by měl alespoň v očích svých klientů mít odstup od vězeňské instituce. Efektivita práce externího pracovníka závisí totiž nejen na jeho profesionalitě, osobnosti, ale i na nezávislosti na vězeňském systému. Drogově závislý vězeň více důvěřuje osobě, která není svázaná s věznicí.
- Využívání služeb je ze strany klientů relativně dobrovolný, tzn. klient si může zvolit zda se zapojí do tohoto typu služeb.

- Vězni spíše důvěřují NNO než represivnímu systému Vězeňská služba ČR. V práci s klienty drogově závislími je nutno pracovat se selháním (relapsem), za kterým nepřichází sankce (jak tomu je v řádu věznic).³³
- NNO zprostředkovávají kontakt s reálným životem (resp. s životem mimo vězení). Dochází k tomu skrze terapii s rodinnými příslušníky. Efekt pracovníka NNO spočívá v tom, že vnáší do prostor věznice větší svobodu a pocit „normálnosti“.
- NNO zajišťují a zprostředkovávají následnou péči po propuštění (např. ve spolupráci s Probační a mediační službou). Větší úspěšnost léčby se udává, pokud závislá osoba ve výkonu trestu započne léčbu již ve vězení a pak pokračuje v následné péči.
- NNO zajišťují vzdělávání pracovníků Vězeňské služby ČR v oblasti drogové problematiky, léčby a prevence. Jedná se o teoretické a praktické předání zkušeností, které NNO za dobu působení ve věznicích získaly.

³³ Jiná situace nastává, jsou-li NNO odpovědny za tzv. bezdrogovou zónu, tam musí být sankce jasně definována.

5 DRAMATERAPIE A JEJÍ VYUŽITÍ VĚ VĚZENÍ

Cílem této kapitoly není podat podrobný popis o dramaterapii jako celku. Záměrem této kapitoly je okrajově dramaterapii vymezit a popsat její základní cíle, prostředky a pojmy především s ohledem na cílovou skupinu osob ve výkonu trestu odnětí svobody.

Pro propojení empirické části a teorie je popsána struktura dramaterapeutického sezení a etapy terapeutického procesu. Prostředky a techniky dramaterapie jsou popsány informativně a opět s ohledem k výzkumu ve Věznici Kuřim.

Závěr této kapitoly je doplněn postřehy Sally Stamp, která používala v londýnských věznicích dramatickou výchovu a dramaterapii.

5.1 Dramaterapie jako systém

„Dramaterapie je léčebně-výchovná (terapeuticko-formativní) disciplína, v níž převažují skupinové aktivity využívající ve skupinové dynamice divadelních a dramatických prostředků k dosažení symptomatické úlevy, ke zmírnění důsledků psychických poruch i sociálních problémů a k dosažení personálně-sociálního růstu a integrace osobnosti.“³⁴

Definici dramaterapie popisuje Stamp (in Thompson, 1998) za velice nejistou věc, protože může být buď příliš obsáhlá nebo neforemná. Dramaterapie je podle ní společně s dalšími uměleckými terapiemi (umění, hudba a tanec) aplikací kreativního média do psychoterapie. Stamp (in Thompson, 1998) se zabývá dramaterapií skrze kompetence dramaterapeuta a snaží se je definovat (např. co by měl znát, dělat apod.). „Pro dramaterapeuta jsou podstatné zkušenosti s dramaterapeutickým procesem, tzn. dramaterapeut získá znalosti z dramaterapie skrze zkušenosti svých klientů.“³⁵

Dramaterapeut by tedy měl použít své myšlenky a pocity o práci, kterou dělá, a o klientovi, se kterým pracuje, aby pochopil co se děje s klientem. Dále je doporučováno, aby dramaterapeut absolvoval psychoterapii v průběhu kurzu. Tento trénink zdůrazňuje, kde se materiál dramaterapeuta a klienta protíná.

³⁴ Valenta a kol., 2006b, s. 67.

³⁵ Sally Stamp in Thompson, 1998, s. 91.

Na dramaterapii jako systém je možné se dívat z dvou hledisek:

- Drama as Therapy (drama jako terapie) je chápání dramaterapie jako svébytného psychoterapeutického postupu.
- Drama in Therapy (drama v terapii) využívá dramaterapeutických postupů v rámci „velkých“ psychoterapeutických škol (Valenta, 2001).

Cíle dramaterapie

Majzlanová (in Valenta, 2001) označuje za hlavní cíle dramaterapie snižování tenze, rozvoj empatie, tvořivosti a fantazie, zpřístupnění komunikačního kanálu, posílení sebedůvěry, vytváření pocitu zodpovědnosti.

Emunah (in Valenta, 2001) řadí k nespecifickým cílům dramaterapie zvyšování interakce, schopnost uvolnit se, sebekontrolu (zvládnutí svých emocí), změna nekonstruktivního chování, obohacení repertoáru životních rolí, rozvoj spontánního chování, podpora koncentrace a představivosti, rozvíjení sebedůvěry, sebeúcty, získat schopnost rozeznat a akceptovat své limity a možnosti.

Dramaterapii jako systém je dále možné zařadit do terapeuticko-formativních disciplín na jedné straně (zapadající do expresivních terapeutických metod) a do paradivadelních systémů na straně druhé (přesněji řečeno do paradivadelních systémů terapeutické povahy).

Paradivadelní systémy

Dle Valenty (2001) paradivadelní systémy používají divadlo k nedivadelním účelům (tedy k účelům, které primárně nesledují uměleckou hodnotu nebo estetický prožitek), ale k účelu, jehož hlavním cílem je „praktičtější“ využití dramatu, a to:

- divadlo jako edukační prostředek a
- divadlo jako prostředek léčby (terapie).

Nejfrekventovanější paradivadelní systémy u nás i ve světě je možné rozdělit na *paradivadelní systémy edukační povahy* (kam patří dramatická výchova a divadlo ve výchově) a *paradivadelní systémy terapeutické povahy* (kam spadá terapie hrou, psychodrama, sociodrama, psychogymnastika, teatroterapie a dramaterapie). Jinak řečeno, paradivadelní systémy využívají divadelních a dramatických prostředků k edukačním nebo terapeutickým cílům (Valenta, 2001).

Terapeuticko-formativní přístupy

Terapeuticko-formativní přístupy ve speciální pedagogice směřují ke dvěma možným intervencím:

- intervenci primárně pedagogické (ve smyslu výchovy a vyučování) a
- intervenci primárně terapeutické (ve smyslu nápravy, léčení).

Terapeuticko-formativní přístupy se odvíjí od psychoterapeutických škol, které jsou převážně činnostního charakteru. Tyto cíleně využívají specifických lidských činností k terapeutickým a formativním cílům a účelům (Müller in Ludíková, Renotierová, 2003).

Dramaterapie patří do expresivních terapií, které využívají především umělecké prostředky k působení na klienta. Systém expresivních terapií (na činnost zaměřené terapie) tvoří kromě dramaterapie také arteterapie (arteterapie v užším slova smyslu), muzikoterapie, taneční a pohybová terapie a poetoterapie (Valenta a kol., 2006b).

Expresivní terapie neboli arteterapie v širším slova smyslu jsou velmi rozšířenou skupinou terapeutických metod ve speciálních školách a institucích zabývajících se lidmi s různým postižením (Müller in Renotierová, Ludíková, 2003).

„Arteterapii lze definovat jako odbornou, záměrnou a cílevědomou aplikaci uměleckých prostředků použitou za účelem pomoci lidem změnit jejich chování, myšlení, emoce či osobnostní strukturu společensky i individuálně přijatelným směrem.“³⁶

V empirické části této práce se autorka okrajově zmiňuje o arterapii (v užším slova smyslu)³⁷ a pohybově taneční terapii.³⁸

5.2 Základní prostředky a pojmy dramaterapie

Majzlanová (in Valenta, 2001) řadí mezi prostředky dramaterapie kromě improvizace, dramatickou a verbální hru, hru v roli, hru s objekty, scénář, mýty a příběhy, práci s textem, řečová cvičení, vyprávění příběhů, masky, kresbu, hru s loutkami a maňáskami, pantomimu, pohyb, simulaci a charakterizaci.

³⁶ Müller in Renotierová, Ludíková, 2003, s. 65.

³⁷ Blíže viz Šicková-Fabrice. Základy arteterapie, 2002.

³⁸ Blíže viz Müller, Terapie ve speciální pedagogice, 2005.

Podle autorky je možné mezi prostředky v dramaterapii zařadit jakoukoliv techniku, metodu, prvek, který působí na klienta a využívá při tom prostředky nebo prvky divadelního umění (ve smyslu terapeuticko-formativním). Z tohoto vychází krátký výčet základních prostředků v dramaterapii zahrnující také dramaterapeutické techniky (viz kapitola č. 5.5).

➤ **Improvizace**

Je považována za hlavní prostředek dramaterapie také proto, že odráží vnitřní svět klienta, jeho asociace, aktuální exprese citového rozpoložení, rozvíjí spontaneitu a je zkrátka nejbližší skutečnému životu (v porovnání s předem naplánovaným tvarem).

Emunah (in Valenta, 2001) rozlišuje plánovanou, neplánovanou a nepřipravenou improvizaci. V *plánované improvizaci* se jedná o silně strukturovanou práci s nedostatkem času na přípravu, a proto bývá výsledek výstupu dopředu neznámý. *Neplánovaná improvizace* dává klientovi možnost volby, zda vstup do role přijme či nikoli. *Nepřipravená improvizace* není v plánu terapeuta a sám klient nezná dopředu roli.

➤ **Rituál**

Rituál je symbolická činnost, která se předepsaným způsobem opakuje, čímž upevňuje svazek komunity. Rituál je více divadlem než dramatem. Divadlem v tom smyslu, že herec vstupuje do role a dramatem proto, že od herce požaduje vytvořit svět ze symbolických prostředků. Rituál je v každé společnosti důležitý, umožňuje jejím členům se ve skupině orientovat a svým způsobem je rituál chráněn (např. terapeutické komunity mají své vstupní a výstupní rituály).

➤ **Role**

Dramatická výchova, jako jedna disciplína z para-divadelních systémů, je inspirativním zdrojem pro dramaterapii v oblasti typologie rolí. Krátce si vymezíme úroveň vstupu do role, které dramaterapie může využívat (Valenta, 2001):

1. *Simulace* umožňuje klientovi hrát sama sebe v modelové (simulované a skutečnosti neodpovídající) situaci. Skrze simulovaný vstup do role má klient příležitost v bezpečném prostředí konfrontovat situace, pro které ve skutečném životě nemá prožitý a zvnitřněný model chování, nebo by takové situace byly nad jeho síly. Simulace dává klientovi zpětnou vazbu k situacím, ve kterých zklamal (nebo ve kterých si klient myslí, že zklamal). Při simulaci klient používá

autentický a neobměněný systém svých rolí, které používá v běžném životě – pouze vnější vlivy se mění.

2. *Alterace*, tj. hra v nové roli dává klientovi možnost přebrat role, s kterými nemá v reálném životě zkušenosti a tyto způsoby používání rolí zná pouze zprostředkovaně. Oproti simulaci je tedy možné upravovat a manipulovat jak s exogenními tak s endogenními faktory. Tato nová zkušenost umožní klientovi změnit nebo poupravit svůj pohled na věc, názor, motivaci. Tímto způsobem získává klient zkušenost náhledu, nové zpětné vazby a ideálně i vhodného vzorce chování a prožívání. Z výše uvedeného vyplývá, že alterace využívá faktorů korektivní zkušenosti (jejíž cíle jsou shodné s kognitivně-behaviorální terapií).
3. *Charakterizace* se týká téměř vždy vstupu do role do takové míry, že prožívá tu kterou postavu, jde o ztotožnění se s postavou. Tato úroveň se týká herců a v dramaterapii nebývá využívána i s přihlédnutím k tomu faktu, že většině dramaterapeutické klientele je tato úroveň kontraindikací

5.3 Struktura dramaterapeutického sezení

Valenta (2001) člení strukturu dramaterapeutického sezení na:

Pozdrav terapeuta se skupinou.

Pozdrav je prvním navázáním kontaktu terapeuta s klienty jako skupinou i samostatně s každým klientem. Terapeut na jedné straně informuje skupinu s plánem sezení a zjišťuje situaci u jednotlivců zvlášť, testuje náladu a energii, příp. zdravotní stav klientů. Všechny informace, které terapeut od klientů dostane by měl reflektovat a v průběhu sezení na ně myslet a brát zřetel.

Warm-up (zahřívací cvičení)

Nejčastěji se jedná o fyzický warm-up zaměřený na uvolnění celkové tenze. Imaginace je jinou formou rozcvičky spočívající ve volné asociaci klienta na podkladě hudby nebo zvuků. Pokud to mentální úroveň skupiny dovolí, je možné sezení zahájit verbálně, tj. členové skupiny své pocity verbalizují.

Otevření hracího prostoru

Pro otevření hracího prostoru je žádoucí využít různé ritualizované formy, které klienty navedou k tématu (např. „kouzelná opona“ skrze kterou členové komunity vstoupí do zcela nového světa apod.).

„Nastartování“ hry

Klienti často akceptují warm-up i otevření hracího prostoru, ale obtížněji se zapojují aktivně do společné činnosti. Cílem terapeuta tedy je takového člena vtáhnout do společné akce a současně nerozbit skupinovou dynamiku nebo celé sezení.

Hlavní část sezení

Každé sezení se doporučuje začít technikami probíhajícími ve dvojicích a následně přejít na práci v menších skupinách. Společná práce celé skupiny je závěrem a vrcholem celého sezení.

Tuto část sezení je možné uměle rozdělit na strukturovanou (objevuje se jedna situace a jedno téma pro celou skupinu) a nestrukturovanou (pracuje se zde s několika situacemi současně) hru v roli.

Uzavření sezení

Stejně jako pro otevření hracího prostoru, tak i pro uzavření sezení využívá dramaterapie rituálu. Rituál by se měl odehrávat v kruhu, může navázat nebo zrekapitulovat rituál, který proběhl na začátku (při otevírání hracího prostoru). Rituál na závěr má svůj význam pro klienty, jejich zklidnění, uzavření problému a připravení klientů na opětovný vstup do reálného života.

Rituálním uzavřením sezení mohou být jak verbální, tak i neverbální reflexe (např. dotyková, pohybová, zvuková, reflexe pomocí kresby apod.).

5.4 Etapy terapeutického procesu

Emunah (in Valenta, 2001) doporučuje v terapeutickém procesu pět po sobě jdoucích etap:

První etapa – dramatická hra

Tato fáze slouží k vybudování důvěry mezi členy komunity navzájem, ale i ve vztahu k terapeutovi. Důvěra ve skupině umožňuje uvolnění spontaneity.

Druhá etapa – scénická práce

Klient si skrze hraní jiných rolí než svých vyzkouší a prožije novou zkušenost, podstoupí sám od sebe.

Třetí etapa – hraní rolí

V předcházející etapě se klient naučil zacházet s dramatem jako s formou, prostředkem vyjádření. Význam třetí etapy spočívá v nácviu dramatu jako zkoušky na reálný život, kde hlavním prostředkem je hra v roli.

Čtvrtá etapa – kulminovaná práce

Skrze zkoušení rolí, vztahů a konfliktů v životních situacích se klient dostává k hlubší introspekci. Hlubší sebezpozorování má tedy za následek prostoupení minulých (dětských) traumat, vzpomínek, snů, asociací, představ a rodinných konstelací do podvědomí klienta. Tento podvědomý materiál proniká na povrch a stává se více přístupným.

Je zde kladen důraz na jedince s pozadím komunity, dramatizuje se osobní příběh klienta a často se pracuje se základním psychodramatickým instrumentářem.

Pátá etapa – dramatický rituál

Dramaterapeutickou sérii sezení uzavírá dramatický rituál. Aktivita se soustředí na slavnostní obřad, poskytování reflexe a pozitivní zpětné vazby. Tímto způsobem se zpřehledňuje to, co se ve skupině naučili a klienti jsou ujištěni o své sounáležitosti ke skupině.

5.5 Techniky v dramaterapii

Technik je v dramaterapii velké množství a úkolem každého dramaterapeuta by měla být velká zásoba těchto technik a schopnost je adekvátně použít.

Účelem dramaterapie je pomoci klientovi vidět svůj problém z jiné perspektivy a skrze změněný, nový pohled jím pomoci se změnit. Dramaterapie není práce podle „šablony“, ale práce s tím, co se aktuálně objeví (např. s novými skutečnostmi, situacemi, tématy apod.).

Protože je technik celá řada, autorka popisuje takové, které se nejčastěji používají nebo ty, se kterými se sama v praxi setkala. Za nejvhodnější považuje autorka rozdělit jednotlivé techniky podle systematizace dramaterapeutické lekce (Valenta, 2001):

Cíle technik, které dramaterapeutické sezení otvírají:

- Citová exprese

Tyto skupiny technik umožňují klientovi se aktivizovat, reálně a v bezpečném prostředí se vyjádřit, a to jak verbálně tak i neverbálně. Jsou to většinou takové techniky, které pomohou klientům vyjádřit hněv, zlost, bolest, radost, nadšení a uvědomit si kontext verbální a neverbální stránky projevů emocí.

- Skupinová interakce

Cílem těchto technik je umožnit skupině se poznat, potkat se se všemi členy skupiny a navázat kontakt, rozvinout skupinovou interakci u jinak uzavřených klientů. Často tyto techniky dávají prostor pro vznik skupinové identity, podporují spolupráci celé skupiny na jednom problému, směřující k jednomu cíli.

- Tělesná aktivace

Techniky zaměřené na tělesnou aktivaci jsou vhodným zahřívacím cvičením pracujícím ať už samostatně, ve dvojicích nebo ve skupinové interakci. Většinou jde o techniky s dynamickým průběhem, rychlou gradací, s fyzickým nábojem a následnou zvukovou, pohybovou, tělesnou nebo jinou „explozí“.

- Budování důvěry ve skupině

Do této kategorie spadají aktivity probíhající ve dvojicích nebo v rámci celé skupiny. Může se jednat o hry typu „vodění slepců“ (tj. klient se zavřenýma očima se nechává vést druhým klientem, který vidí) nebo hry, kdy jeden sleduje pohyby ruky a druhý tuto ruku

následuje. V celé skupině se jedná o různé techniky, kde jeden klient padá a skupina ho má chytit, zvednout, apod.

- Pozorování a koncentrace

Jedná se o vhodné rozechřívací techniky, ve kterých se posiluje koncentrace jednotlivců na skupinu i obecně. Tyto techniky je vhodné zařadit před náročnější projekt.

Cíle technik, které jsou vhodné v průběhu sezení.

- Expresa a komunikace

Skupina technik zaměřených na rozvoj a podporu exprese a komunikace jsou prostředky pro naplnění druhé etapy terapie (tj. scénická práce). Tato skupina technik rozvíjí neverbální (kontakt očí, loutky, gesta rukou) i verbální (situační dialog) komunikaci.

- Techniky rozvíjející roli a postavu

Skupina technik zaměřených na rozvoj role a postavy naplňují obsah druhé fáze terapie (tj. scénické práce). Techniky nabízejí klientovi možnost vyzkoušet a „prožít si“ si široký rolový repertoár v bezpečném prostředí.

- Kooperace terapeutické skupiny

Tyto techniky je možné zařadit k fázi scénické práce terapeutického procesu. Jedná se o techniky využívající častého divadelního realizování tématického námětu skupiny jako celku.

- Sebepoznávání

Techniky zaměřené na sebepoznávání se uplatňují při třetí a čtvrté fázi terapie (hraní rolí a kulminovaná akce). Jedná se o techniky zaměřené na klienta, jeho osobní příběh. Dává klientovi možnost lépe si porozumět, svým pocitům, přáním i strachům, což se může dít skrze celou skupinu. Techniky často hraje různé role, skrze které se konfrontuje.

Cíle technik, které jsou vhodné k uzavření sezení (nebo série dramaterapie).

- Dávání a přijímání

Soubor technik využitelných pro dávání a přijímání můžeme využít ve všech etapách dramaterapeutického procesu (viz kapitola č. 5.4). Jde vždy o skupinovou interakci a naladění se navzájem.

- Skupinová tvořivost

Techniky pro skupinovou tvořivost je možné využít v kterékoliv etapě dramaterapeutického procesu. Jedná se nejčastěji o divadelní, poetické nebo pohybové techniky, které vedou k uzavření tématu konkrétního dramaterapeutického sezení. (např. divadelní scénka, skupinová báseň nebo skupinové sousoší), ale i celé dramaterapeutické série.

- Skupinová percepce

Jedná se o zpětnou vazbu a zjištění, jak se jednotliví členové znají navzájem, kolik toho o sobě ví (proto je dobré tyto techniky použít ve fázi, kdy se skupina navzájem pozná). Jedná se o techniky typu „odpovídej jako někdo jiný“ nebo „uhodni koho mám na mysli“. Tyto techniky podporují proces identifikace se skupinou a empatie, usnadňuje a umožňuje konfrontaci mezi jednotlivcem a skupinou. Techniky skupinové percepce mohou přispět k šetrnému odhalení problematických vztahů ve skupině tak, aby se daly řešit.

- Pohled zpět a slavnosti

Jedná se o takovou skupinu technik zprostředkovávající dramatický rituál (tj. pátou etapu dramaterapeutického procesu) vhodný pro úplné zakončení dramaterapeutické série. Jedná se o takové techniky, které ritualizovanou formou umožňují klientům pohlédnout se zpět, aby si klient mohl vybavit rozsah celé své práce v komunitě. Při zakončování série je také důležité umožnit klientům distanci a ulehčit jim odchod, což podporují a zprostředkovávají tyto skupiny technik.

5.6 Důvody realizace dramaterapie ve vězení

Realizovat dramaterapii ve vězení má své opodstatnění, ale je nutné o tom přesvědčit vězeňské autority. Stamp (in Thompson, 1998) při práci s vězni používala dramatickou výchovu, což vězňové i vězňové akceptovali (toto se nedá říci o dramaterapii). Vězňové nejsou vnímány jako místa určená k terapii. Proto vězeňské autority (a většinou ani vězňové samotní) nepochopí, proč by bylo dobré s vězni realizovat terapeutická sezení. Pokud by šlo o skupinu vězňů s psychiatrickou diagnózou, pak by byla dramaterapeutická intervence ve vězení přijatelnější. Je důležité se při dramaterapii tolik nezabývat schopností vězňů spolupracovat,

ale spíše se soustředit na jejich možný strach z toho, že je učiní zranitelnějšími a tím zvýší riziko sebevražd.

Stamp (in Thompson, 1998) ze zkušenosti s vězni hovoří, že někteří se cítí bezpečněji za zdmi vězení. Tito mají problém kontrolovat své násilí; cítí se zde bezpečně (tj. ve vězení). Jsou si vědomi, že jejich šance na dokončení svých kriminálních myšlenek jsou ve vězení menší než v civilním životě. Stejně tak působí i přítomnost zaměstnanců a vědomí vězňů, že jsou v systému, který jim určuje směr, a tím pádem také brání páchat delikty. V očích některých vězňů je vězeňský personál objektem, který si jich může všimnout a zajímat se. Vězni tak mohou pocítit něčí péči o vlastní osobu.

Winnicott (in Thompson, 1998) vysvětluje kriminální jednání jako způsob delikventa vyhnout se obzvláště bolestivým raným zkušenostem, a věznicí jako způsob získání kontroly a stability, která chyběla v dětství.

„Zatímco pod vedením se antisociální dítě může zdát bezproblémové, stačí mu dát svobodu a brzy se cítí být ohroženo. Proto začne dělat přestupky proti společnosti (bez vlastního vědomí), aby obnovil kontrolu sám nad sebou – ta přijde zvenčí.“³⁹

Odsouzení ve vězení mají čas přemýšlet, tudíž dlouhodobé úzkosti a problémy mohou vyplavat na povrch, což se může projevit depresi a kriminálními myšlenkami. Vězni často hovoří o svém uvěznění jako o čase na promyšlení si věcí a plánování budoucnosti.

Uvěznění lze chápat jako čas na změnu. Spoluúčast dramaterapie ve vězení může být cestou ke změně. Tou je rehabilitace, pohled na rozdíl mezi životem ve vězení a životem na „svobodě“. Výkon trestu odnětí svobody může být náhledem k problému, který by jinak vedl k opakování deliktů. Dramaterapie nabízí příležitost prozkoumat osobní problémy a úzkosti, které pramení z dětství. Toto je obzvláště užitečné, protože klient nemusí pracovat s problémy konkrétně, ale je mu umožněno je zkoumat v symbolické rovině, skrze techniky jako např. hra v roli (viz kapitola č. 5.2.).

³⁹ Winnicott in Thompson, 1998, s. 94.

III EMPIRICKÁ ČÁST

Empirická část popisuje cíle, metody a průběh výzkumu ve Věznici Kuřim. Zabývá se spoluprací věznice se Sdružením Podané ruce (dále jen „Sdružení“), programy, které věznici nabízí a zaměřuje se na pracovníky Sdružení, kteří ve věznici působí.

První kapitola charakterizuje zařízení, ve kterých výzkum proběhl a zabývá se také způsobem poskytování služeb odsouzeným ve Věznici Kuřim. Popisuje historii působení Sdružení ve věznici a jejich vzájemnou spolupráci.

Druhá kapitola popisuje metody sběru, zpracování a analýzy dat, které jsou použity při plánování, realizaci a analýze výzkumu. Dále vymezuje specifika výzkumného vzorku, upozorňuje na problematiku při jeho pořizování.

Ve třetí kapitole je popsán průběh dramaterapeutického sezení metodou zúčastněného pozorování ve Věznici Kuřim (např. použité techniky, nejčastější témata a jiné prvky dramaterapie).

Čtvrtá kapitola je dělena na tři části podle výzkumného souboru, tj. na interview s odsouzenými, interview s terapeutky Sdružení Podané ruce a interview s pracovníky Věznice Kuřim. Autorka nezískala povolení ke vstupu za účelem realizace interview s odsouzenými a s pracovníky Věznice Kuřim. Z tohoto důvodu obsahuje analýzu získaných dat pouze podkapitola, která se věnuje interview s terapeutky Sdružení Podané ruce, od kterých povolení autorka získala.

Pátá kapitola shrnuje celkový průběh výzkumu, jeho náročnost a rezervy. Dále si všímá stanovených cílů a cílů, které se podařilo zrealizovat. Všímá si zajímavostí, vzájemné podobností či kontrastů výsledků výzkumu.

1 CHARAKTERISTIKA ZAŘÍZENÍ

Před popisem přípravy výzkumné studie a průběhu jednotlivých částí výzkumu charakterizujeme zařízení, kde byl výzkum realizován. Popsat tato zařízení považujeme za vhodné, jednak pro představu charakteru těchto institucí, ale také pro pochopení souvislostí, které mohou s výzkumem souviset.

Kapitola charakterizuje Věznici Kuřim. Dále popisuje činnost Sdružení Podané ruce, jeho cíle a náplň programů realizujících ve Věznici Kuřim. Propojujícím článkem je popis a charakter spolupráce mezi Věznicí Kuřim a Sdružením.

1.1 Charakteristika Věznice Kuřim

Věznice Kuřim je situována deset kilometrů severně od Brna, na okraji průmyslové zóny města Kuřim. Jako věznice začala fungovat v letech 1956-1957, kdy byla pobočkou Vazební věznice Brno. Podoba současného areálu je od roku 1981.

„Je určena pro výkon trestu odnětí svobody odsouzených mužů starších 18 let, kteří byli soudem zařazeni k výkonu trestu do věznice s ostrahou. Jsou zde i oddělení pro výkon trestu mladých dospělých (s dozorem), specializované oddělení pro výkon trestu trvale pracovně nezařaditelných odsouzených (s ostrahou) a specializované oddělení pro výkon trestu sexuálních delikventů (s ostrahou).“⁴⁰

Stav k září 2005 činil 585 odsouzených, z toho 379 ve věznici s ostrahou. Průměrná kapacita cel je 10 odsouzených, méně časté jsou pro 4 nebo 18 odsouzených.

Bezpečnost, dodržování zákonných norem a dodržování vnitřního řádu věznice zajišťuje 261 zaměstnanců (146 příslušníků, 115 občanských pracovníků).

Věznice se zabývá také otázkou zaměstnávání vězňů, která se pohybuje kolem 50%. Speciální výchovné aktivity mohou odsouzení využívat v individuální i skupinové formě, které zajišťují specialisté z oddělení výkonu trestu. Jedná se o sociálně-psychologický výcvik, arteterapii, psychoterapii, terapeutické aktivity v rámci poradny drogové prevence.

⁴⁰ 25 let Věznice Kuřim [online] 15. 12. 2006 [14.3:2008]. Dostupné na World Wide Web: <www.kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=90>

Věznice spolupracuje s nestátními organizacemi, konkrétně se Sdružením Podané ruce (dále jen „Sdružení“). V rámci své činnosti ve věznici poskytuje Sdružení poradensko-terapeutickou a sociální pomoc pro klienty s drogovými problémy. V rámci poradny drogové prevence Sdružení úzce spolupracuje se specialisty oddělení výkonu trestu (více viz kapitola č.1.2). Dále jsou ve věznici poskytovány duchovní služby, volnočasové a vzdělávací aktivity.⁴¹

1.2 Spolupráce Věznice Kuřim se Sdružením Podané ruce

Věznice Kuřim navázala spolupráci v souladu se zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody se zástupci registrovaných církví a náboženských společností a občanským Sdružením Podané ruce (dále jen „Sdružení“).

V počátcích spolupráce Sdružení poskytovalo pomoc lidem, kteří měli problémy s drogou po propuštění z výkonu trestu. Svoji činnost chtěli pracovníci Sdružení rozšířit i na odsouzené ve výkonu trestu. Ve věznici působí od října roku 2000. Formou individuálních pohovorů pomáhají vězňům, kteří mají zájem svůj problém řešit. Zpočátku docházeli pracovníci Sdružení do věznice jednou za 14 dní.

Koncem roku 2001 začali do věznice docházet již dva zástupci Sdružení. Z výše uvedených vězňů utvořili terapeutickou skupinu, v níž využívali zejména arteterapeutické prvky. Sdružení postupně předložilo vedení věznice rozšířenou nabídku služeb pro vězně (viz kapitola č.1.3.2). Zhruba od poloviny roku 2002 vytvořilo s odsouzenými dvě terapeutické skupiny a rozšířilo činnost na dva dny v týdnu.

V roce 2002 byla podepsána dohoda o vzájemné spolupráci mezi Věznicí Kuřim a Sdružením Podané ruce, která vytvořila základní podmínky pro jejich působení ve věznici.

V současné době pravidelně dochází do věznice tři pracovníci Sdružení a poskytují služby přibližně třiceti odsouzeným v obou typech věznic (s dozorem a s ostrahou).

Věznice vyšla Sdružením vstříc tím, že mají k dispozici terapeutickou místnost s vybavením. Pracovníci věznice sem přivedou odsouzené.

Sdružení úzce spolupracuje v rámci poradny drogové prevence se specialisty oddělení výkonu trestu. Dle potřeby, minimálně však jednou měsíčně, probíhá schůzka, jejíž náplní je

⁴¹<http://www.vscr.cz/kurim>

vzájemná výměna informací o klientech a jejich zapojení v terapeutických programech a návazná práce s nimi. Působení odsouzených v terapiích je součástí jejich programu zacházení (viz kapitola č. 3.1, teoretická část).

V projektu, na který poskytlo Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky v rámci programu protidrogové politiky finanční krytí, je zahrnuto nejen jejich terapeutické zacházení s odsouzenými ve věznici, ale i školení personálu věznice.⁴²

1.3 Sdružení Podané ruce

Historie Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) sáhá k roku 1984. Tehdy se jednalo o neformální skupinu fungující na základě svépomoci, která byla podpořena především katolickou církví.

V roce 1991 byla založena nadace Podané ruce a o tři roky později bylo založeno Sdružení Podané ruce, které převzalo všechny aktivity nadace. V průběhu let vznikaly další iniciativy Sdružení (např. v r. 1994 vznik Centra prevence v Brně, v r. 1996 otevření Terapeutické komunity Podcestný Mlýn v Kostelním Vydří, v r. 1998 zahájení služeb Péče o klienty v konfliktu se zákonem - Drogové služby ve vězení pro brněnský region a mnoho dalších služeb).

Vizí Sdružení je vytvořit síť komplexních služeb, která poskytne pomoc člověku v kterékoli fázi jeho drogového problému.

Posláním Sdružení je pomáhat lidem v nesnadné životní situaci spojené s drogovým problémem a působit také preventivně – tedy aby drogový problém nevznikal vůbec. Sdružení usiluje o ochranu společnosti před možnými negativními důsledky zneužívání návykových látek.

Mezi své *cíle* řadí Sdružení poskytování služeb v oblasti prevence a léčby drogových závislostí, poskytování úplných a pravdivých informací z drogové oblasti a podílení se na jejich výzkumu. Dalším cílem je chránit veřejné zdraví před možnými negativními dopady zneužívání návykových látek.

Sdružení formulovalo *hodnoty*, ze kterých vychází jejich služby. Patří sem hodnota lidského života, pomoc člověku, základní etické principy vycházející z evropské kultury,

⁴² <http://www.vscr.cz/>

tolerance, respekt a rovné příležitosti, tvořivost, profesionalita a profesní etika, týmová práce, transparentnost, vytrvalost, odvaha a mnoho dalších.

1.3.1 Projekt Drogové služby ve vězení Sdružení Podané ruce Brno

Projekt Drogové služby ve vězení je služba Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“). Členové tohoto projektu pracují s uživateli drog, kteří se nacházejí ve vězení. Sdružení svým klientům nabízí a poskytuje odborné služby ve vězení, účinnou spolupráci s Vězeňskou službou České republiky a postpenitenciární péče (Probační a mediační služba, sociální kurátoři apod.).

Přípravná fáze projektu proběhla v letech 1995 – 1996, oficiální začátek byl v roce 1997. Finanční prostředky na projekt Drogové služby ve vězení obdrželo Sdružení o rok později.

Skupinová práce (viz níže) ve Věznici Kuřim začala v roce 2002 (využívala expresivní terapie, zaměřovala se na terapeutickou intervenci). Ve Vazební Věznici Brno probíhá skupinová práce od roku 2006 (zde se jedná spíše o intervenci sociálně-poradenskou).

Projekt Drogové služby ve vězení organizované Sdružením je nejdéle existujícím a nejrozsáhleji působícím projektem zaměřeným na práci s klienty v konfliktu se zákonem (viz kap. č. 4.1.1, teoretická část).

Projekt Drogové služby ve vězení realizovaný Sdružením Podané ruce poskytuje služby:

- Osobám, které jsou umístěny ve Vazební věznici Brno, Věznici Kuřim a Věznici Břeclav (jedná se o osobní kontakt).
- Osobám, které mají za sebou drogovou minulost (kromě kriminální činnosti) a stále se potýkají s drogovým problémem.
- Osobám, které mají zájem svoje problémy řešit a spolupracovat na jejich řešení.
- Osobám, které jsou v příbuzenském nebo partnerském vztahu ke klientovi.

Hlavní cíle Programu drogové služby ve vězení:

- Kontaktovat uživatele drog ve vazbě a ve výkonu trestu a reagovat na klientovu aktuální drogovou (i kriminální) situaci.
- Vytvářet kontinuální návaznost v následné péči a tím předcházet recidivám kriminálního chování těchto klientů.

Program Drogové služby ve vězení nabízí:

- Individuální poradenství.
- Krizovou intervenci.
- Sociální práci a sociálně právní poradenství.
- Sociální, vzdělávací a informační podporu.
- Skupinovou terapii a poradenství.
- Postpenitenciární péči.
- Pomoc během trestně právního řízení a další.

Tříkrát týdně (v době od 9:00 do 16:30) působí Sdružení ve Věznici Kuřim. Časový harmonogram je závislý na provozu Věznice Kuřim a finančních prostředcích projektu.

1.3.2 Nabídka služeb pro rok 2007⁴³

Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) předkládá Věznici Kuřim svou nabídku služeb. Tato nabídka obsahuje nejen **přímou práci** ve vězení, ale také práci mimo vězení, která se zabývá **nepřímou prací s klienty** (korespondenční práce klientům do vězení, postpenitenciární péče, zabezpečení ubytování, zprostředkování a poradenství v oblasti zaměstnávání, poradenství pro rodinné příslušníky a osoby blízké klientů a jiné).

Přímá práce ve věznici je určena klientům v celé věznici, ale také je zde v rámci tzv. bezdrogové zóny věnována zvýšená pozornost osobám s drogovou minulostí. Forma práce s klienty může probíhat individuální nebo skupinovou formou.

Klienti v celé věznici. Do služeb Sdružení jsou zařazeni všichni vězni podle jejich zájmu; nemusí se jednat o klienty s drogovou problematikou.

⁴³ interní materiály o.s. Podané ruce.

Zřízení tzv. bezdrogové zóny. Jedná se o speciální oblast ve Věznici Kuřim, kam jsou zařazeni pouze klienti s drogovou minulostí. V rámci bezdrogové zóny se také nově zapojila Vězeňská služba ČR do výběru osob pro skupinovou práci s klienty.

- **Individuální práce s klienty** je zaměřena na individuální potřeby klienta, na podporu a pomoc při vytváření alternativ směřujících ke změnám hodnot a postojů. Soustřeďuje se na změnu. Takto vedené individuální konzultace jsou v délce od 30 do 50 minut, realizované obvykle jednou až třikrát měsíčně, především podle potřeby klienta a kontraktu mezi klientem a pracovníkem.
- **Skupinová práce s klienty** je v rámci bezdrogové zóny určena jen některým klientům (viz výše). Délka skupinové práce se pohybuje v rozmezí od 1,5 do 2,5 hodiny a počet klientů bývá v rozmezí od osmi do dvanácti. Skupinová práce se realizuje jednou týdně a klientelu vybírá Sdružení ve spolupráci s odborným personálem Věznice Kuřim. Klienti by měli splňovat základní podmínky, kterými jsou motivace k abstinenci a vhodnost pro skupinovou práci.

Typy skupinové práce:

- Tématické skupiny prevence relapsu – rizikové situace, relaps, atd.
- Skupinový motivační trénink – kolo změny, motivace ke změně, ambivalence, pohled do minulosti a do budoucnosti, apod.
- Informační semináře s drogovou tematikou realizované interaktivní formou (seznámení se systémem péče o drogově závislé, poskytnutí informací a kontaktů, kam se obrátit v případě problému s drogou po výstupu z vězení, systém pospenitenciární péče v místě bydliště klientů, popis rizik užívání návykových látek, prevence přenosu infekčních chorob, bezpečné užívání aj.).
- Návčik sociálních dovedností zabývajících se především asertivitou, prací s agresí, komunikačními dovednostmi apod.
- Expresivní terapie využívající metod, prostředků a forem dramaterapie, tanečně pohybové terapie a arteterapie v užším slova smyslu.

2 PŘÍPRAVA VÝZKUMNÉ STUDIE

Cílem této kapitoly je popsat přípravu autorky na výzkumnou studii, popsat hlavní myšlenky, cíle, výzkumný vzorek a zvolené metody výzkumu.

Pro výzkum této bakalářské práce autorka zvolila typ kvalitativní. Důvodem této volby byly především výhody této metody, kterými jsou:

- možnost fenomén zkoumat více podrobněji a do hloubky,
- možnost změn v průběhu výzkumu,
- osobní vztah s účastníky výzkumu a další.

Kvalitativní výzkum je považován za náročný především pro připravenost badatele. Autorka s tímto faktem pracovala a dohledala si dostupné informace, jak tyto znalosti a dovednosti zlepšit, aby bylo dosaženo co nejlepších výsledku nejen v průběhu výzkumu, ale také během jeho vyhodnocování.

Jako hlavní metodu jsme zvolili **pozorování** (viz kapitola č.3.) a **individuální interview** (viz kapitola č.4.).

2.1 Navázání kontaktu se Sdružením Podané ruce

Před formulací cílů, výzkumných a problémových otázek bylo zapotřebí zmapovat situaci a zorientovat se v reálné problematice „dramaterapie ve vězení“. Autorka tedy navázala kontakt s terapeutem ze Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“), aby zjistila aktuální situaci a případnou vzájemnou spolupráci na empirické části této práce. Výběr Sdružení, a stejně tak i Věznice Kuřim, vyplýval z předmětu jejich péče a výzkumného problému autorky. Vzájemná spolupráce intervence neziskových organizací ve vězení není zatím příliš častým jevem, zvláště se zaměřením působit na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody prostřednictvím dramaterapie. Tato skutečnost autorku nasměrovala k výběru a volbě místa, kde zamýšlela výzkum realizovat.

Protože nebylo možné navštívit místo, kde se cílová skupina nachází (tedy věznici), informace byly získány zprostředkovaně (od pracovníků Sdružení, z internetových zdrojů).

Po vzájemné dohodě mezi Sdružením a autorkou byla navázána spolupráce a autorce bylo umožněno navštěvovat Věznici Kuřim v „rolí“ druhé (školící se) terapeutky. V rámci této spolupráce spoluvytvářela program (úvodní aktivity), doplňovala počet klientů při párových aktivitách a pozorovala skupinu jako celek, z čehož dělala zápisy pro Sdružení.

Před vlastním pozorováním ve věznici Kuřim si badatelka sepsala cíle, kterých by chtěla dosáhnout, stanovila si a popsala hlavní výzkumný problém a formulovala výzkumné otázky (viz kapitola č. 2.3). V přípravné části si také nachystala činnosti (techniky a metody dramaterapie), které zamýšlela v průběhu pozorování realizovat.

Autorka v doprovodu terapeuta navštěvovala věznici Kuřim po dobu celkově devíti návštěv, které se uskutečnily od září do listopadu roku 2007. Zde probíhala dramaterapie s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody.

2.2 Teoreticko-kritická analýza stavu poznání

Po úspěšném navázání komunikace a spolupráce se Sdružením autorka doplnila své zdroje především o internetové materiály o Věznici Kuřim a o Sdružení Podané ruce. Na trhu odborné literatury o problematice vězňů, vězeňství a výkonu trestu odnětí svobody s použitím metod a technik dramaterapie byl zjištěn neuspokojivý stav. Tato skutečnost, které si autorka byla vědoma při volbě tématu, je iritujícím faktem, který přímo vyzývá ke změně. Tato práce se o změnu, alespoň z části, pokouší.

Autorka prostudovala a analyzovala dostupnou literaturu vztahující se k předmětu výzkumu.

2.3 Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Snahou a cílem výzkumu je popsat dramaterapeutický proces ve vězení, a to jak z hlediska klienta ve výkonu trestu odnětí svobody, tak i z hlediska terapeutů, kteří s těmito lidmi pracují, ale i z hlediska pracovníků věznice. Cílem je tedy získat na jednu problematiku tři odlišné pohledy a přístupy.

Cíle výzkumu:

- Popsat průběh dramaterapie ve věznici Kuřim.
- Získat názor na dramaterapii ve věznici Kuřim:
 - a) od osob ve výkonu trestu odnětí svobody,
 - b) od terapeutů, kteří dramaterapii využívají v průběhu své terapeutické činnosti (příp. jiné expresivní terapie),
 - c) od personálu Věznice Kuřim.
- Analyzovat možná úskalí a problémy, které se v průběhu dramaterapie vyskytly nebo vyskytnout mohou (a jejich případné řešení).
- Zjistit, zda má dramaterapie pro vězně význam (a pokud ano, jaký).
- Popsat práci terapeutů, jejich přístupy a pohledy v práci s klienty.

Formulace výzkumných otázek:

1. Jaké si dramaterapie ve vězení klade cíle?
2. Jaká témata jsou nejčastěji použita v dramaterapii ve vězení?
3. Jak se dramaterapeut připravuje na sezení?
4. Čeho nejčastěji dosahují techniky v dramaterapii ve vězení?
5. Jaká bývá struktura dramaterapeutického sezení ve vězení?
6. Jaká jsou specifika dramaterapie ve vězení?
7. V čem se stává dramaterapie terapií pro vězně?
8. Ovlivňuje dramaterapii prostředí vězeňství? Pokud ano, jak?
9. Reagují vězni specificky (tj. odlišným způsobem) na určité techniky?

2.4 Metodologický rámec výzkumu

Kapitola popisuje metodologický rámec výzkumu, tj. hlavní myšlenku výzkumu, výzkumný soubor a jeho volbu, specifika tohoto souboru a případné problémy při jeho

pořizování. Stejně jako částí jsou zvolené metody výzkumu, a to metody sběru, zpracování a analýzy dat.

Hlavní myšlenkou výzkumu je **snaha blíže poznat specifika dramaterapie ve vězení, její perspektivy či limity**. Dále tento výzkum zamýšlí **zhodnotit působení a vlivy dramaterapie ze pohledu vězňů, terapeutů Sdružení Podané ruce a pracovníků Věznice Kuřim**.

Výzkumným souborem se staly osoby figurující ve vězení, kde probíhá dramaterapie. V první řadě jde o **vězně**, jejichž volba se odvíjí od skutečnosti, že mají v programu zacházení zahrnutou dramaterapii. Jejich počet je taktéž předem dán společným výběrem klientů vhodných pro dramaterapii ve vězení ze strany Věznice Kuřim a Sdružení podané ruce (dále jen „Sdružení“). Specifika tohoto souboru jsou blíže popsány v teoretické části této práce (viz kapitola č. 2.2). Problémem spojeným s tímto výzkumným souborem je jednoznačně ztížená přístupností k výzkumnému souboru.

Druhým zamýšleným výzkumným souborem jsou dramaterapeuti, kteří pracují ve věznicích. Specifikem tohoto souboru je jejich profesní profilace spojená s pracovním místem působení (tj. věznicí), což se shoduje také s volbou výběru tohoto výzkumného souboru. Problémem při pořizování tohoto souboru se jeví ve vcelku malém zastoupení mezi profesionály pracujícími s vězni skrze dramaterapii. Z tohoto důvodu autorka rozšířila soubor o pracovníky, využívající i jiné expresivní terapie (kromě dramaterapie) a výzkumným souborem se tak stali **terapeuti ze Sdružení Podané ruce**, kteří ve Věznici Kuřim pracují i jinými expresivními terapiemi (tanečně pohybovou terapii a arteterapii v užším slova smyslu⁴⁴).

Třetím výzkumným souborem jsou **pracovníci Věznice Kuřim** z oblasti pomáhajících profesí. Tito profesionálové mají ve výzkumu sloužit jako zprostředkovaní upozorované změny, posunu či vývoje osobnosti odsouzených v průběhu navštěvování dramaterapeutických sezení, protože s vězni pracují jiným způsobem a mohou jejich chování ohodnotit.

Metody sběru dat, kterých bude využito k získání materiálu v terénu:

- **Zúčastněným pozorováním otevřeným** se rozumí přímá účast badatele v prostoru, kde se vyskytují jevy, které pozoruje. Tímto způsobem se stává

⁴⁴ Pro zjednodušení terminologie budeme používat v tomto smyslu termín arteterapie.

součástí těchto jevů. Při použití metody otevřeného pozorování je cílová skupina informována o tom, že je pozorována a získaná data jsou dále zpracována s utajením identifikačních údajů o výzkumném souboru.

- **Polostrukturované interview** je forma rozhovoru, ke kterému si badatel připraví okruhy otázek, na které se bude účastníků výzkumu ptát. Důvodem výběru této metody je možnost zkoumat výzkumný soubor více do hloubky a mít možnost výzkumný soubore osobně konfrontovat. Polostrukturovanou formu interview považuje autorka za velice výhodnou z hlediska vývoje průběhu rozhovoru (tj. má umožněno měnit pořadí i znění otázek, případně strategii vedení interview).

Tyto dvě metody se vhodně doplňují a současně poskytují badateli jistou formu zpětné vazby. V první části výzkumu bude provedeno pozorování dramaterapie ve vězení. Druhá část výzkumu obsahuje interview s vězni, terapeuti i pracovníky. Terapeuti a pracovníci různým způsobem posoudí vliv, význam a účinnost dramaterapie (samozřejmě subjektivně). Získané výsledky bude možné po provedení výzkumu porovnat.

Metody zpracování dat, které využijeme při zpracování získaného materiálu:

- Pro zúčastněné pozorování bude pro první fázi metody zpracování dat jejich fixace (nestandardizovaným způsobem), a to **formou zápisů terapeutky** po ukončení zúčastněného pozorování. Záznamový arch nemá konkrétní podobu (tj. nemá předem daná kritéria), ale vychází ze situací vzniklých na dramaterapii a popisuje celé sezení, jeho náplň a strukturu, chování klientů a jejich změn jako celku. Při druhé fázi zpracování dat, která je zaměřena na jejich přípravu pro analýzu je vhodné textový materiál **systematizovat redukcí prvního řádu** (vynecháme všechny části popisovaného pozorovaného, které nijak s přenesenou informací nesouvisí a narušují plynulost dalšího zpracování). Dále budeme text upravovat **technikou barvení**, kdy si zvolíme určitá témata, která v textu budeme různě barevně označovat. Pro toto zpracování nám bude sloužit barvení textu. Takto upravený text nám usnadní a urychlí analýzu.
- Pro interview si autorka nejprve data zafixuje na **audiozáznam** (pokud získá souhlas účastníků výzkumu). Z audiozáznamu celý rozhovor přepíše do tzv.

transkripce. Po přepsání textu a jeho úpravě budeme postupovat stejným způsobem jako při zpracování textu z pozorování (viz výše).

Metody analýzy dat se určitým způsobem překrývají s metodou zpracování dat, protože již při transkripci, systematizaci a při barvení textu dochází současně ke zpracování dat a současně již k jejich analýze.

Pro pozorování i interview využijeme shodnou metodu analýzy dat, tj. **metodu vytváření trsů**. Jediným rozdílem budou kritéria pro tvorbu trsů zvolená autorkou.

Tuto metodu použijeme, abychom seskupili určité výroky do skupin (trsů). Tyto trsy by měly vznikat na základě vzájemné podobnosti mezi identifikovanými jednotkami. Tímto procesem vzniknou obecnější kategorie, které zařadíme do trsu na základě opakujících se znaků (např. tematický překryv, prostorový překryv apod.).

Dále budeme vzniklé trsy komentovat a uvádět je do kontextuálních vztahů, což nám usnadní analýzu. Poté přistoupíme k vyvozování závěrů, tj. k interpretaci údajů a jejich komentáři.

3 TERAPEUTŮV DENÍK

Kapitola popisuje metodologii, realizaci, analýzu a komentář výzkumu za použití metody zúčastněného pozorování (viz kapitola č. 1). Předmětem zkoumání je dramaterapie ve Věznici Kuřim a její specifika.

Charakteristika Věznice Kuřim, popis spolupráce mezi Sdružením Podané ruce a Věznicí Kuřim, informace o bezdrogové zóně a dalších okolnostech ovlivňujících či podmiňujících výzkum, jsou popsány v kapitole č. 1.

Cílem této kapitoly je **popsat dramaterapeutický proces ve Věznici Kuřim** (dobu určenou pro dramaterapii, počet klientů a popis průběhu jednoho běhu dramaterapie ve zmiňované věznici).

Vstup do věznice byl téměř pokaždé stejný, s ohledem na jeho bezpečnost (např. zákaz vnášení technických pomůcek jako jsou fotoaparáty, kamera, diktafon, zbraně, léky, drogy apod.) a regulérnost (identifikace a ověření povolení o vstupu).

Po celou dobu, kdy probíhala terapie, jsme navštěvovali **stejnou místnost**, která je určená také pro tanečně pohybovou terapii a od roku 2008 také pro verbální psychoterapii. Dramaterapie probíhala vždy od 8:30 (nebo po skončení početní prověrky) do 11:00 hodin a to každé úterý.

3.1 Metodologie

Kapitola se konkrétněji věnuje metodologickému rámci zvolené metody pozorování; blíže specifikuje výzkumný soubor, konkretizuje cíle a popisuje realizaci sběru dat (viz kap. č. 2).

Výzkumným souborem (viz kapitola č. 2.4) se stala **skupina vězňů z Věznice Kuřim**. Jejich počet byl při startu dramaterapie 8. Jednalo se o muže ve výkonu trestu odnětí svobody ve vězení s ostrahou ve věku přibližně od 20 do 35 let.

Cíle a záměry pozorování ve Věznici Kuřim:

- Popsat a analyzovat průběh dramaterapeutického procesu jako celku.
- Popsat a analyzovat průběh dílčích dramaterapeutických lekcí.

- Zaměření se na klienta, jeho „individuální příběh“ v kontextu skupiny.
- Popsat a analyzovat vliv dramaterapie na klienta se zřetelem k jeho individuální změně a změně ve vztahu ke skupině.
- Popsat klientovo prožívání v průběhu dramaterapie a změny v chování, které dramaterapie způsobila.
- Popsat, jaký vliv mají dramaterapeutické techniky na klienty (v rámci expresivních, především dramateapeutických sezení).

Zvolenou metodou pro získávání kvalitativního sběru dat v terénu se stalo tzv. **otevřené zúčastněné pozorování** (viz kapitola č. 2.4). Tímto způsobem provedené pozorování umožňuje celistvě popsat průběh celého sezení, jednotlivé reakce klientů, techniky použité v působení na klienty, jednotlivé role ve skupině apod.

Metodu pozorování autorka nazvala „terapeutův deník“ proto, že se jedná o zúčastněné a neselektivní pozorování přímo v průběhu dramaterapeutického procesu a záznam je veden až po ukončení sezení.

3.2 Realizace

Před vlastním výzkumem, resp. jeho realizací, bylo nutné vyhledat organizaci, která ve vězeňském prostředí působí a navíc aplikuje ve své práci dramaterapii (viz kapitola č. 1.1).

Stanovené cíle byly obtížněji dosažitelné, protože se jednalo o výzkum ve vězení, které je pro veřejnost uzavřeno a vstup do něj je možný pouze na zvláštní povolení. Vstup povoluje ředitel příslušné věznice nebo jeho zástupce, popřípadě generální ředitel a nebo jeho náměstkové. Autorka získala zvláštní povolení pod záštitou Sdružení Podané ruce se statutem stážistky.

Po absolvování každého dramaterapeutického sezení provedla autorka **zápis**. V průběhu se také snažila zapisovat různé postřehy, ale zapisování působilo na klienty rušivě a navíc bylo technicky náročné (pokud autorka zapisovala postřehy, unikaly jí v tu dobu další informace, situace apod.). Proto se autorka rozhodla zapisovat postřehy z dramaterapie ve Věznici Kuřim až po jejím ukončení.

Očekávali jsme, že skladba skupiny bude po celou dobu sezení **konstantní**. Postupem času se ale skupina měnila, odcházeli její jednotliví členové (na podmíněné propuštění,

vlivem nemoci nebo přeřazením do jiného oddělení apod.). A tak z původního počtu osmi klientů běžně navštěvovali dramaterapeutické sezení v průměru čtyři. Tato skutečnost značně ztěžovala naši práci, která byla ze začátku nejvíce zaměřená na budování důvěry ve skupině. Také skupinová dynamika a její soudržnost se vytrácela a tím se snižovala šance na vytvoření spolupráce, atmosféry důvěry, která je důležitým léčebným prostředkem. Časté absence některých členů ve skupině byly pravděpodobně jedním z hlavních důvodů předčasného ukončení dramaterapie.

Jak již bylo zmíněno, **počet předpokládaných dramaterapeutických sezení** neodpovídal skutečnosti. Přestože přesný počet sezení nebyl stanoven, předpoklad Věznice Kuřim i Sdružení Podané ruce byl, že se sezení uskuteční v době od září do konce prosince (s možným prodloužením do konce ledna). Vzhledem k vyvíjející se skupinové dynamice se terapeuti ze Sdružení Podané ruce společně s vedením Věznice Kuřim shodli na tom, že ukončení dramaterapeutických sezení bude nejlepším řešením pro všechny. Dramaterapie ve vězení tedy trvala pouze do konce listopadu.

3.2.1 Analýza

Před vlastním zahájením analýzy získaných dat bylo nutné tato data systematizovat, tj. upravit je do podoby vhodné pro zahájení kvalitativní analýzy (viz kapitola č. 2.4).

Pro analýzu zpracovaných dat z pozorování, jsme zvolili metodu **vytváření trsů**. Barevným rozlišením v textu autorka získaný materiál rozčlenila do níže popsanych kategorií. Každá kategorie v sobě nese společné znaky a charakteristické rysy, které se v dramaterapeutických sezeních opakovaly.

Každá kategorie byla generalizována, většinou podle některé odborné teorie (pramenící z teoretické částí této práce).

Jedná se o následující kategorie:

1. Cíle dramaterapeutického sezení.

Každá lekce sledovala podobné cíle, tj. relaxaci, uvolnění, zabavení, zklidnění nebo vybití energie klientů, vybití agrese.

Cílem terapeutické práce ve vězení je pozitivní naladění klientů, pozitivní zkušenost a zážitek. Dramaterapie umožňuje vězňům imaginární cestou poznat sebe sama v jiných rolích

či situacích, umožní jim navštívit neznámá nebo vytoužená místa, setkat se s lidmi, které nemohou potkat a vést s nimi dialog apod.

Především začáteční lekce si kladly za cíl naladit klienty jeden na druhého, naučit se vnímat, poslouchat a respektovat se. Cílem začátečních setkávání se stalo přiblížení jednotlivců skupině. V závěru bylo cílem osvobodit jednotlivce od jakékoliv závislosti na skupině.

2. Témata dramaterapie ve vězení.

Témata vnášeli do dramaterapie většinou sami klienti, ačkoliv je vedl terapeut. Jindy dramaterapeut zvolil téma, které dále skupina rozvíjela. Dlouhodobým tématem se stala skupinová dynamika, vývoj a utváření skupiny (koheze, spolupráce, dominantní osobnosti, důvěra, hranice apod.).

Témata měla podobu abstraktní nebo konkrétní. K jejich realizaci jsme využívali různé techniky dramaterapie (více viz bod 4.).

Abstraktním tématem máme na mysli témata jakými jsou důvěra, poznávání se navzájem, moje místo ve skupině, emoce, dominance a submisivita ve skupině, skupinová dynamika, osobní hranice nebo životní příběh na cestě za dobrem. Abstraktní témata jsou taková, která klientům konkrétně nesdělují svůj obsah (jak to je možné u konkrétních témat), ale jsou naznačena prostřednictvím technik dramaterapie (např. technika zrcadel, kdy jeden vede a druhý je veden jde po tématu dominance a submisivity, ale výslovně klientům nesděluje své téma). Abstraktní témata jsou bezpečná a vhodná pro klienty ve vězení. Jejich bezpečí spočívá v analogii, metaforách a symbolech.

Konkrétním tématem jsou témata, která klienta přímo navádí k činnosti a nepotřebují k tomu speciální (konkrétní nebo abstraktní) prostředek. Máme tím na mysli témata jakými jsou dětství, drogy, pohádkový příběh. Konkrétní téma je takové, které pojmenovává konkrétní věc, konkrétní problém (např. sehraje etudu z velkoměsta).

Konkrétní témata představují většinou tzv. dramaterapeutický projekt. Ve vězení se jednalo spíše o výjimku (společný sen, pohádkový příběh). Konkrétní témata byla realizována prostřednictvím „bezpečných“ technik, které využívají symboly, metafory nebo analogii.

3. Příprava na dramaterapeutické sezení.

Terapeut nepřipravoval program ve Věznici Kuřim (ve smyslu postupu co a jak bude následovat). Začátkem přípravy dramaterapeuta na sezení bylo zhodnocení předcházejícího sezení a z toho plynoucí cíle, kterých chce dosáhnout.

Cíle vycházely z **poptávky klientů** (zpětné vazby a vyžádání si nějaké aktivity), z **předcházejícího sezení** (analýza toho, co se na sezení stalo a co z toho plyne, co klienti potřebují, co je trápí, co je možné pro ně udělat apod.) nebo **ze zkušenosti z předchozích skupin** (tj. ze zkušenosti dramaterapeuta a znalosti, co skupina ve vězení nejčastěji potřebuje). Další týden dramaterapeut stanovené cíle zrealizoval za použití připravených technik

Techniky realizovaly cíle terapeuta. Techniky, jako takové, čerpal z různé dostupné literatury, z výcviků dramaterapie, ze zkušeností a námětů svých kolegů.

K připraveným technikám si dramaterapeut nachystal alternativu pro jiný průběh sezení, než který očekával. Stalo se, že dramaterapeut zcela improvizoval, čímž reagoval na situaci ve skupině, která se významně změnila.

4. Techniky v dramaterapii ve Věznici Kuřim.

Prostředek dramaterapie spočíval kromě ve **zvolené technice** také v osobnosti terapeuta a ve vztahu, který vznikl mezi klientem a terapeutem. Prostředkem užívaným v dramaterapii byla také improvizace, vstup do role, rituál a jiné (**viz kapitola č. 5.2, teoretická část**).

V rámci tohoto zkoumání se autorka soustředila na techniky, přestože si je vědoma i jiných prostředků působení.

Autorka během své přítomnosti ve Věznici Kuřim vyzorovala techniky, které diferencovala do následujících skupin (viz kapitola č. 5.5, teoretická část):

Techniky, které dramaterapeutické sezení otvírají.

V dramaterapeutickém procesu hrály tyto techniky podstatnou roli. Budování důvěry a bezpečí se stalo často nejen nejhlavnějším tématem, ale především důležitou základnou pro další terapeutickou práci.

Skrze níže popsanou skupinu technik si klienti určovali pravidla a učili se je dodržovat. Tento proces činil vězňům problémy. Navzájem se stále sledovali, co kdo dělá a obtížně se soustředili na sebe nebo na skupinu.

K citové expresi vedly takové techniky (masky a pantomima, zrcadla, emocionální sochy), pomocí kterých měli vězni příležitost určit si hranice, pravidla a v rovině symbolů si vyzkoušeli sdílet své emoce se skupinou. Většinou však k citové expresi docházelo velice opatrně a více konkrétně (např. při technice zrcadel vězni volili téma jako osobní hygiena nebo běžné denní činnosti).

Techniky zaměřené na dosažení skupinové interakce byly při dramaterapii ve vězení využívány nejvíce na začátku sezení, aby došlo k celkové skupinové aktivizaci a odbourání ostychu. Nejčastěji se jednalo o techniky typu chůze v prostoru s měnícím se zadáním (osoby, které potkáváte, pozdravte, podívejte se na ně, obejměte je apod.).

K tělesné aktivaci směřovaly techniky, které využívaly lidské tělo k aktivizaci a zapojení, a to i vcelku u pasivních klientů. Takovéto techniky navazovaly, předcházely nebo podporovaly techniky vedoucí ke skupinové interakci.

Nejdelší dobu jsme využívali takové techniky, které budovaly důvěru ve skupině. Jednalo se také o techniky, které rozvíjely pocit bezpečí, jenž je pro práci s vězni obzvláště důležitý (aby bylo možné pracovat s emocemi, s tvořivostí, se sebepoznáním, spoluprací ve skupině apod.).

K pozorování a koncentraci jsme využívali techniky, které pomáhaly skupině naladit se na sebe a věnovat si pozornost navzájem (např. technika poznej kdo vede pohyb).

Techniky, které jsou vhodné v průběhu sezení.

Techniky s cílem exprese a komunikace představují hlavně oční komunikaci nebo jinou neverbální komunikaci. Techniky, kdy je možné se dívat do očí je třeba provádět s opatrností a uvědomit si smysl očního kontaktu ve vězení. Oční komunikace je totiž ve vězení rozlišujícím faktorem slabosti (oční kontakt je využíván k odhadu spoluvězňů i personálu ve smyslu „kdo první uhne pohledem, je slaboch“).

Proto vězni mohou tyto techniky (využívající oční kontakt) pojímat jako „vězeňskou hru drsností“. Na druhé straně může být pro vězně příjemnou změnou mít možnost vyhnout se očnímu kontaktu, když je to v bezpečném prostředí dramaterapeutické „hry“.

Techniky rozvíjející roli a postavu představovaly spíše krátké etudy a „návštěvy“ do míst, kam se vězni v současné době a situaci nemohou podívat. Umožnilo jim to tedy, formou vstupu do role, si na chvíli splnit svá přání, ale také si vyzkoušet jiné role, postoje a způsoby chování, příp. navštívit známá i neznámá místa (formou imaginace).

Techniky zaměřené na sebepoznávání jsme využívali po celou dobu dramaterapeutické práce ve vězení. K sebepoznávání klientů docházelo skrze tvořivou činnost, pohybovou činnost, různými úrovněmi vstupu do role nebo imaginací.

Výrazným prostředkem se pro sebepoznávání stala maska. Nejprve jsme pracovali s maskou bez výrazu (bílou), později si klienti vyrobili ze sádry masku vlastní a dali ji „svoji“ tvář (viz Příloha č. 3). Dostali také možnost si přes masku promluvit s někým, na kom jim záleží.

Techniky, které jsou vhodné k uzavření sezení (nebo série dramaterapie). Autorka má na mysli takové techniky, které klientům naznačují, že se dramaterapeutické sezení blíží ke konci.

Skupinovou tvořivost rozvíjely techniky, které umožňovaly zrealizovat krátkou divadelní etudu. Takovéto etudy celé dramaterapeutické sezení uzavřely (např. scénka sehraná po kresbě pohádkových postav).

Každé dramaterapeutické sezení mělo za cíl podívat se zpět a zhodnotit, čemu jsme se věnovali a vyjádřit se k tomu. Jednalo se o verbální reflexi. Při úplném závěru se skrze zpětný pohled uskutečnil rituál, který celou dramaterapeutickou sérii uzavřel.

5. Struktura dramaterapeutického sezení ve vězení.

Dramaterapeutické sezení mělo běžnou strukturu (viz kapitola č. 5.3, teoretická část). Vždy na úvod proběhl pozdrav terapeuta se skupinou, kde klienti sdělili skupině jak se cítí, co je nového, co je trápí, co by rádi dělali apod. Tohoto sdílení se účastnili také terapeuti.

Následovala aktivita (tzv. warm-up), která měla klienty naladit na skupinu nebo na sebe (podle sledovaného cíle), „rozehřát“, zvýšit soustředěnost apod. Většinou sledovala cíle tělesné aktivace nebo skupinové interakce.

„Nastartování hry“ používalo takové techniky, které směřovaly, připravovaly a snažily se naladit klienty na hlavní téma sezení.

Všechny techniky využití od začátku sezení sledovaly jednu tematickou linii. Hlavní téma dne bylo vnášeno mezi klienty pozvolna. Většinou se v této části sezení pracovalo ve dvojicích nebo samostatně. Hlavním tématem byl např. společný sen, životní příběh aneb má cesta k dobru, já a skupina apod.

Závěrečné techniky si kladly za cíl uzavřít téma a celé sezení a tím dát najevo, že se dnešní dramaterapie blíží ke konci (např. sehráním malé etudy, vytvořením soch ze skupiny apod.). Jednalo se o takové techniky, které vězně vrátí zpět z „imaginárního světa“, který jim dramaterapie umožnila navštívit.

Sezení dramaterapie (viz Příloha č. 2) vždy končilo verbální reflexí klientů, která spočívala ve sdílení emočního ladění klientů po končící dramaterapii, co je bavilo, co je zasáhlo apod.

6. Struktura dramaterapeutického procesu ve Věznici Kuřim (jedné série dramaterapie).

Co do struktury dramaterapeutického procesu ve vězení je nutné upozornit na specifika vězňů (viz kapitola č. 4.2.2.1, bod 4). Více si hlídají své hranice a neustále sledují, co se děje v jejich okolí. Tato skutečnost ovlivňuje strukturu dramaterapeutického procesu především z hlediska času.⁴⁵ Práce se skupinou, s důvěrou, s otevíráním se, s autentičností na sezení trvá nejdelší dobu, je nejdůležitější a nejzávažnější. Je třeba k těmto aktivitám přistupovat citlivě a stále dbát na bezpečí klientů a nevnášet do skupiny příliš osobní témata, když na ně klienti ještě nejsou připraveni.

Při dramaterapeutickém sezení jsme běžně začínali technikami zaměřenými na skupinovou interakci. V hlavní části bloku se pracovalo ve dvojicích a na závěr sezení byly použity techniky rozvíjející skupinovou tvořivost většinou v podobě krátké divadelní scénky.

Autorka rozčlenila dramaterapeutický proces ve Věznici Kuřim na pět etap (viz kapitola č. 5.4, teoretická část):

První etapa – dramatická hra

První fáze, obsahující budování důvěry, vzájemného poznávání se, byla nejdéle trvající a v podstatě základní částí dramaterapeutického procesu. Techniky na rozvoj důvěry,

⁴⁵ Vězni si více hlídají své hranice a tak jim trvá delší časový úsek (v porovnání s intaktní skupinou), než začnou někomu věřit a tedy i spolupracovat.

ověřování si prostoru bezpečí, hledání vlastních limitů a určování si pravidel byly první měsíc hlavním a téměř výlučným tématem dramaterapie ve vězení.

Druhá etapa – scénická práce

Klienti se v této etapě seznamovali s různými tvářemi dramatu. Co nabízí, co jim umožňuje a jak toto médium mohou využít. Často se jednalo o jiný způsob práce, než na který byli zvyklí, a proto se i v této etapě zapojovali do aktivit opatrně.

Třetí etapa – hraní rolí

V etapě nazvané hraní rolí se klienti naučili používat, co drama nabízí. Někteří klienti do různých rolí vstupovali rádi a bez obtíží, byli zde i tací klienti, kterým se vstup do role příliš nedařil.

Čtvrtá etapa – kulminovaná práce

Po seznámení se a zvládnutí techniky vstupu do role klienti zpracovávali náročnější téma, kterým se stal můj životní příběh aneb má cesta k dobru. Pracovali jsme zde s improvizací, se vstupem do role a s maskou (kterou si každý vyrobil). Tato práce vyústila v závěrečný rituál ve formě divadelního představení.

Pátá etapa – dramatický rituál:

Na závěr většinou používá dramaterapeut ze Sdružení Podané ruce divadelní představení, ve kterém všichni vězni sehraji nějakou roli. Tentokrát nedošlo k veřejné performanci, ale klienti v závěru série dramaterapie předvedli svoje divadelní představení. Téma divadelního představení bylo Můj životní příběh aneb má cesta k dobru.

Úplným ukončením dramaterapeutické série byla kresba na list papíru, zpodobňující list ze stromu. Tak klienti abstraktně nebo konkrétně vyjádřili, co se v dramaterapii naučili, co jim účast na dramaterapii přinesla apod. Po kresbě reflexe ke svoji účasti na sezeních nakreslila celá skupina strom, na který každý sám za sebe položil svůj list. Kdokoliv ze skupiny měl právo hýbat i s listem někoho jiného.

7. Terapeutické prvky v dramaterapii ve Věznici Kuřim

Terapie je ve vězení hodně obtížná a ve své podstatě je možná pouze tehdy, cítí-li se klient ve skupině bezpečně.⁴⁶ Dramaterapie ve vězení je terapií skupinovou, a proto zmíněná

⁴⁶ Dramaterapie skrze symboly bezpečí nabízí, avšak u vězňů se tento proces vytváření důvěry a bezpečí ve skupině značně prodlužuje.

důvěra pro otevření se, sdílení a následnou terapii jsou nepostradatelné. Na jednu stranu je nemožné dramaterapii používat ve smyslu otevřené terapie, na druhou stranu její specifikum spočívá v symbolickém sdílení se, otvírání se a terapii klienta. Terapie zde však není cílem (viz bod 1).

Samotný proces utváření a tvarování skupinové důvěry a skupinové dynamiky, je proces sebepoznávací a v mnoha směrech také ozdravný.

Skutečnost, že jednotlivec poznává, které způsoby chování jsou nebo nejsou žádoucí, může být silným terapeutickým prvkem. Ve vězení jsou některé způsoby chování, které jsou v běžném životě žádány, potlačovány nebo dokonce trestány. Už jen fakt, že klienti se mohou projevovat přirozeným způsobem, je velký terapeutický hybatel. K tomu je ale nutno dodat, že dlouhou dobu trvá, než si vězni zvyknou, že „tady faleš neplatí“, a že ještě déle trvá, než začnou být autentičtí. Cílem dramaterapie není odkrývat klientovo tajemství, ale umožnit mu sdílet své „tajemství“, „svůj svět“ společně se skupinou v bezpečné rovině (v rovině symbolů).

Proces symbolického sdílení, řešení problémů přes symbol, získávání náhledu nad jednotlivými událostmi a situacemi, přizpůsobení se skupině, je možné považovat za proces dramaterapeutický.

8. Úvodní a ukončovací rituály

Dramaterapeut, s kterým autorka navštěvovala věznici, nepoužíval žádné rituály (jak úvodní, tak ukončovací). Za jistou formu rituálu je možné považovat úvodní pozdrav terapeuta se skupinou, který sezení otvírá a závěrečná reflexe na konci sezení.

9. Délka dramaterapeutických sezení.

Každé sezení mělo začínat v 8:30 a končit v 11:00. Začátek se občas opozdil kvůli nedokončené početní prověrce nebo z jiných vnitřně organizačních důvodů Věznice Kuřim. Z naší strany se občas stalo, že jsme nedodrželi přesný čas konce (tj. 11:00 hodin). Stalo se tak z toho důvodu, že pro terapii bylo důležité pokračovat, nepřerušovat proces, který probíhal a co nejšetrněji uzavřít téma a tím i dramaterapeutické sezení.

Každé dramaterapeutické sezení tedy probíhalo jeden den v týdnu a přibližně ve stejný čas.

10. Proces vznikající při dramaterapii ve vězení (jak ovlivňuje dramaterapii fakt, že je realizován v prostředí vězeňství).

Proces ve vězení je ovlivněn především technickou stránkou Věznice Kuřim. Tou je malá místnost uprostřed budovy věznice, kde není možné se bezprostředně projevovat. Příliš hlučná exprese klientů může být narušena vstupem pracovníka Vězeňské služby ČR. Dynamika skupiny, která vzniká, je tímto narušena a není možné ji vrátit zpět. Často také po tomto vyrušení nastává jistý blok, který se projevuje příliš velkou kontrolou exprese emocí, což je kontraproduktivní pro terapii.

3.2.2 Diskuse

Je vhodné si uvědomit, že dramaterapie je terapie, během které dochází k procesu, který běží jednou, je jedinečný a neopakovatelný a nikdy neproběhne stejně. V tom spočívá specifikum dramaterapeutického procesu. Samozřejmostí je improvizace během procesu. Je zapotřebí znát a **umět používat jednotlivé techniky** a prostředky, které dramaterapie nabízí. Při dramaterapeutickém procesu sehrává důležitou roli sám **terapeut** (např. schopnost empatie, improvizace apod.).

Cíle dramaterapie se odvíjí od cílové skupiny, resp. od konkrétního klienta a jeho potřeb.

Je dobré, aby si terapeut na začátku procesu stanovil své cíle, ale neměl by se bát tyto cíle v průběhu měnit, podle měnící se skupinové dynamiky nebo celé situace v dramaterapeutickém procesu. **Po ukončení** by naplnění nebo nenaplnění cílů mohlo sloužit k **evaluaci práce** dramaterapeuta a k případným změnám a **úpravám dramaterapie**.

Témata by měl klient vnášet do terapie sám nebo alespoň dramaterapeuta inspirovat a ten tato témata zpracovávat, řečeno divadelní terminologií, „režírovat“.

Jedním z nejsilnějších a nejdůležitějších **prostředků v dramaterapii je vztah mezi klientem a terapeutem**. Terapeutova osobnost v ozdravném procesu ve vztahu ke klientovi je nezanedbatelná. Jak dokáže terapeut využít techniky, pracovat s nimi v závislosti na potřebách klienta, je cílem k úspěchu. Pokud umí terapeut improvizovat, dostatečně vnímat každého klienta a jeho potřeby, stává se sám tím nejlepším dramaterapeutickým prostředkem a nejvhodnější dramaterapeutickou metodou! Terapeut by se měl umět „naladit na svět“ klienta a „mluvit jeho řečí“.

Technika je v dramaterapii pouze forma, způsob, cesta a prostředek, ale nikdy nesmí být samotným cílem. Každá technika se může použít v různých variacích podle okolností kdy a kde se použije, podle způsobu jak se podá a aplikuje na konkrétního klienta. Techniky, které autorka znala ze studia dramaterapie na vysoké škole, fungovaly zcela odlišně a klienti reagovali a pracovali jinde a jinak, než byla autorka zvyklá.. Zkušenost být součástí reálné terapie byla podnětná a obohacující nejen pro autorku této práce, ale zřejmě i pro klienty (soudě z reflexí klientů po každém dramaterapeutickém sezení).

Při **přípravě** je důležité vždy jako první myslet na klienta, jeho poptávku a na to, co mu tedy jako terapeuti můžeme a jsme schopni nabídnout. V momentě, kdy terapeut ví, co sleduje, čeho chce dosáhnout a co chce klientovi nabídnout, se může začít připravovat na volbu technik. Jednotlivé techniky je možné najít v široké nabídce dostupné literatury.

3.2.3 Shrnutí

Pozorování ve vězení probíhalo od září do listopadu roku 2007. Autorka použila metodu zúčastněného pozorování, při kterém se stala součástí pozorovaného jevu.

Překvapením výzkumu bylo **málo časté využití rituálů** během dramaterapie ve vězení. Autorka měla za to, že při dramaterapii budou více obsažena osobní témata, konfliktní témata podněcující změnu a korekci chování. **Dramaterapie ve vězení** je vcelku opatrný a **pozdvolný proces**. Je to pochopitelné vzhledem ke specifikům vězňů a velice specifickým podmínkám, ve kterých žijí.

Některé **cíle** jsme **naplnili** jako např. popis struktury dramaterapeutického sezení, popis cílů dramaterapie, popis dramaterapeutické série, techniky a témata, která dramaterapie využívá apod. (více viz kapitola č. 3.2.1). Jiné **cíle autorka nedokázala zrealizovat**, mezi které patří popis „individuálního příběhu“ klienta, dále se jí nepodařilo popsat vliv dramaterapie na klienta se zřetelem k jeho individuální změně a změně ve vztahu ke skupině. Posledním cílem, který autorka neuskutečnila, byl popis klientova prožívání v průběhu dramaterapie a změny v chování a v prožívání, které způsobila dramaterapie.

K naplnění těchto cílů by byla nutná větší časová dotace dramaterapeutických sezení a také více prostoru pro kvalitativní výzkum přímo s odsouzenými ve Věznici Kuřim. Při realizaci si autorka uvědomila nedosažitelnost naplnit výše jmenované cíle, a proto se o to dále nepokoušela.

4 INDIVIDUÁLNÍ INTERVIEW

Tato kapitola si klade za cíl popsat části výzkumu (tj. metodologii, realizaci a analýzu).

Hlavní myšlenkou výzkumu se stala idea **popsat a analyzovat proces práce s vězni ze třech pohledů:**

- od osob ve výkonu trestu odnětí svobody ve Věznici Kuřim (kap. č. 4.1.),
- od terapeutů Sdružení Podané ruce (kap. č. 4.2.),
- od personálu Věznice Kuřim (kap. č. 4.3.).

4.1 Interview s odsouzenými

Kapitola popisuje průběh a výsledky výzkumu, jehož výzkumným souborem se stali odsouzení ve Věznici Kuřim. Z toho důvodu, že autorka nezískala povolení ke vstupu do objektů Věznic Kuřim, kapitola nepopisuje analýzu získaných dat.

4.1.1 Metodologie

Kapitola specifikuje cíle interview s odsouzenými a upřesňuje výzkumný vzorek (viz kap. č. 2.4).

Před vlastní realizací interview s odsouzenými bylo nutné situaci zmapovat. Z důvodu potřeby realizovat interview s vězni **žádala autorka o povolení ke vstupu ředitelku Věznice Kuřim**. Vyjádření ředitelky bylo negativní. Autorka obměňovala své žádosti a snížila své nároky a cíle na interview (vypustila žádost v oblasti provedení interview s personálem Věznice Kuřim).

Přesto, i po opakovaném zasílání žádosti o vstupu do Věznice Kuřim, se autorce **nepodařilo získat toto povolení**.

Byla si vědoma obtížnosti a náročnosti vstupu do objektu Věznice obecně (viz Příloha č.1). Nepovolení ke vstupu do Věznice Kuřim bylo komplikací, kterou měla autorka realisticky očekávat. Na základě této skutečnosti tedy nemohla zrealizovat část svého výzkumu.

Cílem vstupu do Věznice Kuřim bylo provést kvalitativní šetření klientů, kteří se účastnili dramaterapie v době, kdy autorka navštěvovala tuto věznici.

Výzkumným souborem (viz kapitola č. 2.4) se stala skupina odsouzených ve Věznici Kuřim, kteří navštěvovali dramaterapii od září do listopadu roku 2007. Jednalo se o klienty v tzv. bezdrogové zóně (viz kapitola č. 1.3.2). Počet klientů ve skupině byl na začátku 8, ale v průběhu výzkumu se počet snížil o dva klienty, přičemž jeden byl propuštěn a druhý přemístěn.

Po ukončení dramaterapeutického bloku badatelka zamýšlela výzkumný soubor (viz výše) oslovit, což bylo možné pouze po získání souhlasu o vstupu do Věznice Kuřim, za účelem provedení interview s odsouzenými.

Cíle a záměry výzkumu zaměřeného na odsouzené:

- Zmapování podílu využitelnosti a užitečnosti dramaterapie z pohledu osob ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Hodnocení dramaterapeutického sezení ze strany vězňů, jejich případné osobnostní, společenské nebo jiné změny.
- Reflexe vlastního stavu před a po dramaterapeutickém bloku (postup, změna ve svém chování, prožívání apod.).

Zvolenou metodou pro získávání dat s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody je tzv. **individuální interview polostrukturované** (viz kapitola č. 2.4). Pro tento výzkumný soubor autorka sestavila okruhy (témata) zaměřující se více na osobnost odsouzeného, reflexi vývoje klienta po absolvování dramaterapie apod. (viz cíle).

4.1.2 Realizace

Po ukončení dramaterapeutického bloku, který probíhal od konce září do konce listopadu, přestala autorka Věznici Kuřim navštěvovat.

Realizace interview s osobami ve výkonu trestu odnětí svobody ve Věznici Kuřim, kteří absolvovali dramaterapii, nebylo možné provést (viz kapitola č. 4.1.1).

4.1.2.1. Shrnutí

Výsledek výzkumného šetření s cílovou skupinou trestanců je následující. Přestože se autorka pokusila zrealizovat své cíle stanovené pro tuto práci, nezdařilo se.

Nezdařený výsledek je tedy jednak výzvou, ale také varováním před neúspěchem nebo problematickou a náročnou realizací. V tomto případě byla realizace ovlivněna také jinými osobami, než jen výzkumníkem a účastníky výzkumu.

Nebylo nám tedy umožněno stanovené cíle popsat, zmapovat a analyzovat. Přesto autorka považuje za dobré, že tuto problematiku alespoň otevřela.

4.2 Interview s terapeutky Sdružení Podané ruce

Před vlastním zpracováním metodologie, realizací a analýzy interview s pracovníky Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“), je dobré se seznámit se Sdružením, s jejich projektem Drogové služby ve vězení a nabídkou služeb ve vězení (viz kapitola č. 1.3).

Význam služeb neziskových organizací je popsán v kapitole č. 4.1.3 (teoretická část). O vzniku spolupráce mezi Věznicí Kuřim a Sdružením bylo zmíněno v kapitole č. 1. 2.

Cílem kapitoly je popsat průběh a výsledky interview s terapeutky Sdružení rozdělené do pěti částí:

- metodologie interview s pracovníky Sdružení,
- realizace interview s pracovníky Sdružení,
- analýza interview s pracovníky Sdružení,
- diskuse k výsledkům interview s pracovníky Sdružení,
- shrnutí průběhu a výsledku interview s pracovníky Sdružení.

4.2.1 Metodologie

Kapitola se konkrétněji věnuje metodologickému rámci výzkumu (viz kapitola č. 2.4). Blíže specifikuje výzkumný soubor a cíle.

Po realizaci pozorování ve Věznici Kuřim jsme považovali za vhodné uskutečnit výzkum také ve Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“), které věznici poskytuje své služby.

Výzkumný souborem (viz kapitola č. 2.4) byli pro interview zvoleni **tři pracovníci Sdružení**. Specifikem tohoto souboru je fakt, že využívají *expresivní terapie*, pracují ve *stejně organizaci* a ve stejné věznici se *stejnými klienty*, a tedy je možné získat kompaktnější obraz o jejich práci a o způsobu působení na klienty.

Cíle a záměry výzkumu zaměřeného na pracovníky Sdružení Podané ruce:

- Získat informace o počátcích vzniku spolupráce s Věznicí Kuřim a o tom, jaká je spolupráce dnes.
- Zjistit, jak na dramaterapii (případně arteterapie v širším slova smyslu) pohlížejí terapeuti ze Sdružení.
- Jak by samotní terapeuti popsali práci s klienty ve výkonu trestu odnětí svobody (úskalí, omezení působení, možnosti).
- Popsat větší i menší úspěchy při práci s odsouzenými po absolvování dramaterapeutického bloku.
- Zjistit, jakým způsobem terapeuti pracují s klienty ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Vymezení specifik práce s klientelou a klientů ve výkonu trestu odnětí svobody.
- Zmapování podílu využitelnosti a užitečnosti dramaterapie z pohledu terapeutů.

Zvolenou metodou sběru dat s pracovníky Sdružení je tzv. **individuální interview polostrukturované** (viz kapitola č. 2.4). Pro tento výzkumný soubor autorka sestavila okruhy (témata) zaměřující se více na reflexi terapeutů, na jejich působení ve věznici skrze expresivní terapie, na popis struktury sezení ve vězení využívající expresivních terapií apod. (viz cíle).

4.2.2 Realizace

Pro realizaci interview bylo nutné nejprve od terapeutů Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) získat souhlas pro provedení interview a následně dohodnout schůzku. Všichni pracovníci, které autorka oslovila, jsou realizátory projektu Sdružení s názvem Drogové služby ve vězení, a to mj. ve Věznici Kuřim. Dalším společným znakem těchto pracovníků je skutečnost, že při své práci využívají expresivní terapie.

Celkově byla zrealizována tři interview, dvě trvala jednu hodinu a jedno přibližně hodinu a půl. Všichni zúčastnění výzkumu souhlasili s možností nahrávat interview na diktafon.

Rozhovor s dramaterapeutem:

Interview autorka provedla s pracovníkem Sdružení, se kterým navštěvovala Věznici Kuřim od září do listopadu roku 2007. I když předpokládaná délka trvání byla jedna hodina, autorka nebyla ohraničena konkrétním časem. Celkově rozhovor probíhal v klidné, přátelské a přirozené atmosféře.

Některé otázky autorka v průběhu *doplnila* (např. cíle divadelního představení na závěr bloku dramaterapeutických sezení) nebo položila *otázku zcela novou* (např. Co je cílem dramaterapie ve Věznici Kuřim?).

Rozhovor s vedoucí programu Drogové služby ve vězení:

Jistou nevýhodou při uskutečňování interview byl časový limit, ohraničený pracovními povinnostmi terapeutů Sdružení. Autorka tedy měla možnost provést rozhovor bez možnosti časového přesahu s tím faktem, že za terapeuty přicházeli klienti během interview. Atmosféra se v tomto případě stala více napjatou, avšak nutno podotknout, že oba pracovníci, i přes časový tlak, byli velice vstřícní a otevření rozhovoru i kladeným otázkám.

Zvolená témata byla probrána přirozeně, dotazy nebyly kladeny a zodpovídány v předem sepsaném pořadí (což ani nebylo ani účelem). Pracovnice a vedoucí programu Drogové služby ve vězení působila na autorku otevřeně a vstřícně, se snahou sdělit vše důležité a podstatné.

Rozhovor s arteterapeutem, terapeutem:

Posledním pracovníkem pro rozhovor k tematice „vězni a expresivní terapie“, se stal pracovník působící ve Vězení Kuřim nejkratší dobu (z vybraného výzkumného souboru). Na realizaci rozhovoru měla autorka (stejně jako u předcházejícího rozhovoru) jednu hodinu.

Nebyl zajištěn klid při rozhovoru a nejednou se tedy stalo, že jsme byli vyrušeni příchodem některého pracovníka. Přestože jsme rozhovor nepřerušili (ve smyslu odmlčení se), jeho plynulost a otevřenost se narušila.

Z pohledu autorky a v porovnání s dvěma předcházejícími rozhovory působil tento nejméně přirozeně. Vliv na tento výsledek měly okolnosti, ve kterých se výzkum uskutečnil.

4.2.2.1. Analýza

Před vlastním zahájením analýzy získaných dat bylo nutné tato data systematizovat, tj. upravit je do podoby vhodné pro zahájení kvalitativní analýzy.

Pořízený audiozáznam interview autorka přepsala do textové podoby v přesném znění (do tzv. transkripce), který autorka opakovaně pročítala a technicky upravila pro analýzu skrze barvení textu (viz kapitola č. 2.4). Různé barvy označovaly různé tematické okruhy v přepsaném interview.

Po této přípravné fázi bylo možné přistoupit k vlastní analýze kvalitativních dat. Vytvořili jsme tedy tzv. trsy, abychom seskupili a systematizovali určité výroky do skupin. Tímto procesem vznikly obecnější kategorie, jejichž zařazení do dané skupiny (trsu) je spojeno s opakujícím se znakem, s charakteristickým uspořádáním.

Vznikly následující kategorie:

- 1. Popište počátky spolupráce mezi Sdružením Podané ruce (dále jen „Sdružení“) a Věznicí Kuřim..*

Počátky a způsob spolupráce nejlépe popsala vedoucí oddělení projektu Drogových služeb ve vězení (viz kapitola č. 1.3.1). Projekt vznikl z práce se závislými z K-centra v Brně, kteří často končili ve vězení nebo se z něho vraceli a to v mnohem horším stavu. Spolupracovat s vězením a pracovat s klienty ve vězení byl tedy způsob, jak zajistit kontinuální péči. Od roku 1995 se Sdružení stalo kolektivním členem vězeňské duchovenské péče. Oficiální začátek činnosti Sdružení ve vězeňství je od roku 1997 a první finance získalo o rok později. Tato činnost probíhala pouze ve Vazební věznici Brno. Práce ve výkonu trestu

odnětí svobody ve Věznici Kuřim nastala v roce 1999 a od roku 2002 se zde začaly rozvíjet **skupinové práce**.

Důvod vzniku skupin ve vězení (srov. viz kapitola č. 5.6, teoretická část) byl dán skutečností, že ve výkonu trestu je nějakým způsobem ohraničená doba, kdy mohou terapeuti s klientem pracovat, a proto **je možné tento čas využít ve prospěch klientů**. První skupinu vedla současná vedoucí projektu Drogových služeb ve vězení spadající do činnosti Sdružení. Tato skupina nebyla vyhraněná, jak tomu bývá dnes; jednalo se tedy o směsici expresivních terapií, zahrnující arteterapii, muzikoterapii, tanečně pohybovou terapii a dramaterapii. **Terapeutický rozměr** získala první skupinová práce skrze práci s emocemi, sebeuvědoměním a sebepoznáním. Změna ve vězení spočívala v tom, že se začalo mluvit o závislosti nebo o procesech léčby, dostala také jiný rozměr, jakým je motivace poznávat sebe sama v jiné dimenzi.

2. V čem pracovníci vidí potenciál expresivních terapií ve vězeňském prostředí.

Každá expresivní terapie má své specifické prostředky a z výpovědí třech různých pracovníků využívajících různé expresivní terapie autorka nezaznamenala významný rozdíl jejich pohledu na potenciál jednotlivých expresivních terapií.

V zásadě jde především o možnost **ventilovat napětí**, agresi, kompenzaci vězeňského řádu, **prožitok radosti** a zaujetí ze hry, možnost spontánní přirozené činnosti, **relaxace** a **odlehčení**. Dále je potenciál expresivních terapií v **neverbálním způsobu komunikace**, který dává prostor pro vytvoření důvěry; neverbální způsob práce bourá hranice a přibližuje lidi k sobě, umožňuje být otevřený.

Dramaterapie (spolu s ostatními expresivními terapiemi) umožňuje klientům **sdílet**, ve velice bezpečném prostředí a v **symbolické rovině s ostatními**, co je trápí a z čeho se těší. Potenciál spočívá v tom, že problém transformovaný do symbolu poskytuje klientovi pohled na problém ve více souvislostech.

3. V čem podle terapeutů Sdružení spočívá prostředek působení na osobnosti vězňů skrze expresivní terapie:

Prostředek působení dramaterapie, ale i arteterapie nebo tanečně pohybové terapie vidí terapeuti ve **vztahu a komunikaci** mezi klientem a terapeutem, a mezi klienty navzájem.

Důležitým prostředkem působení expresivních terapií je vlastní **proces**, který vztah umožňuje, utváří a formuje. Tímto procesem se klienti učí navzájem se poslouchat, být k sobě

tolerantnější a naučí se také sdílet. Ideálem je, aby po absolvování terapie byli klienti alespoň o něco více samostatnější a byli tak schopni řešit své problémy s realistickým pohledem na věc.

4. *Specifika osob ve výkonu trestu odnětí svobody popisují pracovníci Sdružení takto:*

Ve vězení má každý **hranice** pevně nastavené. Je to vlastně jedna z prvních věcí, které se tam naučí (viz kapitola č. 2.2.3, teoretická část). Ve vězení nikdo nikomu nevěří a nemá potřebu si nic sdělovat. Další specifikou vězňů je jejich **citlivost na dotek**, který je velice intimní záležitostí.

Vězni **manipulují** s ostatními a neustále **bojují o své místo ve skupině**. Navíc tráví většinu dne tak, že se **nerespektují**, všechno **ironizují**, převádí do **vtipu**, aby život ve vězení zvládli.

5. *Specifika reakcí vězňů na jednotlivé techniky (např. dotek, důvěra, hranice).*

Specifické reakce vězňů na některé techniky vyplývají ze specifik vězňů (viz výše). Ve vězení trvá delší dobu **budování důvěry a bezpečí ve skupině**. Proto je potřeba přistupovat k těmto věcem citlivě a do ničeho klienty nenutit. Při některé technice dotek nevadí a „funguje“, jindy je dotek kontraproduktivní a nežádoucí. Je proto vhodné být při použití tzv. „kontaktních technik“ velice citlivý a opatrný.

Celkově jsou vězni při práci **opatrnější, sledují se navzájem** a delší dobu trvá, než se přestanou kontrolovat (sami sebe i své okolí), uvolní se a začnou přirozeně pracovat.

6. *Specifika způsobu přípravy pracovníků Sdružení na terapeutické sezení ve Věznici Kuřim.*

Příprava na terapeutické (ať už dramaterapeutické nebo jiné expresivně terapeutické sezení) vychází z **poptávky klientů** a **analýzy předcházejícího sezení**. Z této analýzy či poptávky klientů si sestaví cíle, které chce realizovat skrze různé techniky. Techniky každý terapeut čerpá ze své zkušenosti nebo z literatury k tomu určené (srovnej viz kap. č. 3.2.1 bod 3).

7. *Popis průběhu série expresivních terapií ve vězení pracovníky Sdružení:*

Dramaterapie je tolik tvořivá a individuální, že je nemožné si naplánovat a dodržet přesný postup. Na začátku dramaterapeutické série (či jiné expresivní terapie) je důležité uzavřít s klientem tzv. „**individuální kontrakt**“. Ten probíhá ve dvojici, resp. s klientem a

terapeutem (či terapeutky). Projednávají zde klientova očekávání od dramaterapie a jeho případných požadavcích na ni. Také zde klient informuje terapeuta o některých svých omezeních (např. zdravotních, které by měl terapeut zohlednit při terapii).

Další důležitou věcí, na které je potom možné stavět, jsou **pravidla**. Ta musíme neustále opakovat, protože vězni mají tendenci z počátku s terapeutem manipulovat (nezačnou pravidla ihned akceptovat). Vzhledem k přítomnosti velkého množství pravidel mají tendence nová pravidla ironizovat. Ta jsou ovšem základem pro dramaterapii a jiné expresivní terapie. Dále je důležité po celou dobu jedné série dramaterapie udržet strukturu každého sezení, což klientům pomůže se v každé lekci orientovat a zároveň tato struktura plní funkci rituálu (není ovšem rituálem v pravém slova smyslu).

Hned v **úvodu** je klientům sděleno přibližně jak dlouhou dobu se takto vytvořená skupina bude scházet. Průběh expresivních terapií je naplněn aplikací různých **technik** (viz kapitola č. 3.2.1) sledujících různé cíle. **Začátek práce s klientem** spočívá v uvolnění, naladění se na skupinu; naučit klienta vnímat skupinu, sdílet se skupinou a respektovat ji. **V průběhu série** expresivní terapie se začne utvářet důvěra, což je důležité, protože pak je možné otevřít osobní témata (jako např. sebeobraz, sebeuvědomění, rozvoj samostatnosti, zodpovědnost apod.).

Při **ukončování terapeutické série** je důležité klienty na tuto skutečnost upozorňovat a volit přiměřené techniky a témata k uzavření. Na konci dramaterapeutické (i jiné expresivní) série, by se měli klienti ztotožnit s tím, že skupina končí a osamostatnit se od ní.

Pokud měli klienti zájem a zbylo dostatek času (v případě dramaterapie), tak se na úplný závěr zrealizoval rituál v podobě krátkého **divadelního představení**. Toto divadelní představení je způsob sdílení s lidmi, kteří v procesu vznikajícím při dramaterapii nebyli (tedy publikum). Skrze performanci u klientů dojde k pochopení, že dramaterapie se tímto uzavírá. Navíc skrze zveřejnění divadelního představení (a procesu, který při dramaterapii vznikal) získají jiný pohled na svůj problém a mohou tak získat zpětnou vazbu (např. od publika). Pro klienty je toto představení často velice silným zážitkem, z kterého mohou dále čerpat energii i motivaci pro změnu ve svých životech.

8. Cíle expresivních terapií ve Věznici Kuřim z pohledu pracovníků Sdružení:

Dramaterapie (jako i expresivní terapie) ve vězení neusiluje tolik o vlastní terapii, ale spíše se snaží uvolnit napětí, relaxovat klienty, podpořit je v rozvoji osobnosti aj.(viz bod 2).

Cílem je také najít „dobrou“ stránku v člověku a rozvíjet ji v něm, podporovat vězně v další práci na sobě i po propuštění. Cílem všech expresivních terapií je naučit klienty jiným komunikačním strategiím, než na které jsou zvyklí (např. jiným formám komunikace, naučit je naslouchat, být více tolerantní apod.).

Cílem dramaterapie je umožnit klientům sdílet svoje problémy nebo svoji situaci v bezpečné rovině symbolů; dává jim možnost vyzkoušet si jiné role (vzorové chování) a na imaginární úrovni umožňuje opustit prostředí věznice. Specifickým cílem arteterapie je proces, ve kterém mají možnost něco vytvořit a zanechat tak za sebou dílo (což jim dodá důvěru v sebe sama, že něco umí a mohou dokázat).

9. Pohled terapeutů na změny klientů v průběhu návštěv sezení jednotlivé expresivní terapie.

Klienti, kteří prošli dramaterapií (a jinou expresivní terapií), dokážou **více na sobě pracovat**, více věří systému a více spolupracují (na individuálních terapiích), snaží se sama více zaměstnávat (i ve smyslu zaměstnání ve vězení).

Změnu lze také vypořádat v rámci jednoho sezení, kdy klienti např. přicházejí unavení, s bolestmi hlavy nebo jinak podráždění a na konci sezení mají lepší náladu, hlava už je nebolí a jsou plní energie i plánů, co ještě ten den mohou udělat.

Dalším „posunem“ zaznamenaným pracovníky Sdružení je **získaný náhled na problém nebo situaci** v životě klientů. Více rozumí svým vlastním psychickým pochodům, reálněji vnímají svoji situaci i její řešení a jsou **více motivovaní ke změně**.

10. Co by terapeuti Sdružení při práci ve vězení změnili:

Pracovníci se shodli na tom, že „člověk pracuje s tím, co je“. Kdyby ovšem možnost něco změnit měli, rádi by získali důvěru od personálu věznice, aby pochopili význam působení ve věznici, vyjádřili pracovníkům Sdružení důvěru a usnadnili tak jejich práci.

Další možnou inovací ve vězení by byly **větší prostory** umístěné mimo hlavní budovu věznice. Tímto by byla exprese pohybu (dupání), hlasu (křik, zpěv) neomezená, resp. nenarušovaná vstupem pracovníků Vězeňské služby ČR do procesu terapie (srov. viz kapitola č.3.2.1).

4.2.2.2. Diskuse

Interview s třemi terapeuty různých expresivních terapií, poukázal na jejich vzájemnou blízkost a propojování. Dramaterapie využívá prvků arteterapie, tanečně pohybové terapie i dalších typů expresivních terapií. Expresivní terapie, které jsou využívány ve Věznici Kuřim, mají podobné cíle a využívají pouze odlišné prostředky k jejich realizaci.

Při přípravě i práci **všichni terapeuti vycházejí z potřeb klientů**, čímž zabraňují jakékoliv šablonovitosti a tím i necitlivému přístupu ke klientům.

Terapeutickým **prostředkem** je pro dotazované pracovníky Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) **vztah** mezi klientem a terapeutem a vztah mezi sebou navzájem. Není samozřejmě zaručen vztah pozitivní, i když se o to všichni terapeuti snaží. Důležité je, aby se jednalo o vztah autentický, kterému budou klienti rozumět. V tomto ohledu je důležité myslet také na možnost, že se klient stane závislým na vztahu k terapeutovi nebo k jednotlivci ve skupině či skupině jako celku. Na tuto skutečnost je třeba jako terapeut myslet, protože zájmem terapie je osvobodit klienta od závislosti a naučit ho řešit své problémy samostatně, nikoliv v závislosti na někom či něčem jiném.

Autorka považuje za zajímavé zamyslet se nad **specifikou skupiny vězňů** a jejich specifické reakce na konkrétní techniky. Každá cílová skupina má své specifické rysy a projevy a vězni nejsou žádnou výjimkou.

Možná proto, že je vězeňství stále tabuizované a vězni chápaní jako nebezpeční devianti, jejich hostilita, manipulace a vytváření si pevných hranic nikoho nepřekvapuje. Je nutné položit si otázku, zda specifika vězňů nejsou spíše přirozenou reakcí na nepřirozené prostředí věznice. Situace vězňů je o to vážnější, že do věznice přicházejí s určitým druhem problému a prostředí věznice jim situaci ještě ztěžuje. Proto by měl terapeut při své práci na tato specifika myslet a s ohledem na ně volit techniky.

4.2.2.3. Shrnutí

Interview s pracovníky Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) autorce poskytly profesionální pohled na jednotlivé okruhy problémů týkajících se terapeutické činnosti ve věznici. Překvapivým výsledkem výzkumu je **častá shoda a překrývání** (názorů, cílů, činností, technik a dalších oblastí) všech třech terapeutů, přestože využívají jiné typy expresivní terapie.

Dramaterapie (jako služba Sdružení v rámci projektu Drogové služby ve vězení) v porovnání s ostatními expresivními terapiemi, funguje ve Věznici Kuřim nejdelší dobu. Druhým překvapením byla pro autorku skutečnost, že arteterapie proběhla ve věznici pouze jednou, resp. pouze jedna série.

Mnoho stanovených cílů výzkumu se **zdařilo zrealizovat**, jako např. popsat počátky vzniku spolupráce Sdružení a Věznice Kuřim, popsat potenciál expresivních terapií z pohledu pracovníků Sdružení, popsat průběh sezení expresivních terapií ve Věznici Kuřim aj. (více viz kapitola č. 4.2.3).

Cíle nenaplněné nebo naplněné jen z části jsou ty, které se dotýkají evaluace (viz cíle v kapitole č. 4.2.1). Je obtížné hodnotit „úspěchy“ vyplývající z působení expresivních terapií a „podíl užitečnosti dramaterapie“. Terapeuti někdy ztratí kontakt s klienty, a proto je obtížné vlivy dramaterapie (či jiné expresivní terapie) hodnotit. I v případě, že je kontakt s klienty zachován, je **obtížné hodnotit**, co na ně **působilo ozdravně** a co způsobilo **změnu v jejich chování**. Byla to dramaterapie, arteterapie nebo tanečně pohybová terapie? Toto je velice obtížné zjistit a tedy také zhodnotit.

4.3 Interview s personálem Věznice Kuřim

Kapitola se nebude věnovat metodologii, realizaci a analýze interview s personálem věznice Kuřim. Všechny zásadní informace o problematické realizaci (tedy o nepovolení vedení Věznice ke vstupu do objektu) jsou popsány v kapitole č. 4.1. a vztahují se také k této kapitole. Z nemožnosti uskutečnit interview se zaměstnanci Věznice nepovažujeme za důležité popisovat jednotlivé kroky nerealizovaného výzkumu.

Za zmínku podle autorky stojí vymezení hlavní myšlenky a cíle, které si pro tuto neuskutečněnou část výzkumu stanovila.

Hlavní myšlenkou výzkumu bylo zjistit od **personálu Věznice Kuřim (z řad pomáhajících profesí) hodnocení případné změny v chování klientů, kteří absolvovali dramaterapii ve stejné době, kdy badatelka.**

Cíle a záměry výzkumu zaměřeného na personál Věznice Kuřim:

- Popsat běžný den odsouzeného, ve kterém se objevuje některá z forem expresivní intervence Sdružení.
- Popsat jak personál vnímá vězně, jejich možnosti na resocializaci obecně.
- Zjistit, zda a jak jsou informováni o způsobu a cílech intervence Sdružení ve Věznici Kuřim a jejich hodnocení.
- Jak a čím se podílejí výběru vězňů do skupin.

Výzkumným souborem by byli osoby pracující ve Věznici Kuřim, kteří pracují s vězni (např. psycholog, výchovný pracovník apod.).

Výsledkem této části výzkumu je skutečnost, že věznice jsou místem, kam se kdokoli nedostane a při přípravě výzkumné studie je třeba si opakovaně uvědomovat tuto skutečnost a spíše počítat s neúspěchem a být na něj aktivně připraven (náhradní formou provedení výzkumu).

Zvolenou metodou sběru dat bylo, stejně jako ve dvou předešlých výzkumech, **polostrukturované interview** (viz kapitola č. 2.4).

5 ZHODNOCENÍ EMPIRIE

Kapitola hodnotí a popisuje ty části, které byly pro výzkum z pohledu autorky nejzásadnější, zajímavé, nečekané a podnětné. Autorka upozorňuje na své chyby, kterých se během výzkumu dopustila, se snahou se jim v budoucnu vyvarovat. Kapitola je shrnutím všech částí výzkumu a jejich výsledků.

Kvalitativní výzkum je obecně považován za náročnější v porovnání s kvantitativním. Klade vyšší nároky na badatele a jeho zkušenost se zkoumaným jevem, na jeho odbornou připravenost a především na jeho profesionalitu. Všechny těchto požadavků a nároků kvalitativního výzkumu si autorka byla vědoma. Přesto výzkumný problém realizovala typem kvalitativního výzkumu. Skutečnou náročnost tohoto typu výzkumu však poznala až v jeho průběhu.

V rámci **přípravy na výzkum** si autorka zamýšlela prostudovat literaturu, zaměřující se na dramaterapii ve vězení a zjistit specifika této práce ve vězeňském prostředí. Protože žádná literatura na toto téma nebyla dostupná, informace získávala izolovaně, tj. zvlášť o vězeňství, zvlášť o osobnosti pachatele a odsouzeného, zvlášť o dramaterapii. Některá témata **zcela opomenula**, jako např. působení neziskových organizací ve věznicích a jejich pravomoci, drogovou problematiku (jelikož autorka působila na bezdrogové zóně) a další témata.

Vzhledem k nepřesným informacím a nerealistické představě o výzkumném problému, si autorka zvolila **mnoho cílů**, které poté nemohla zrealizovat (viz kapitola č. 3.1.).

Realizace výzkumu trvala necelé tři měsíce a badatelka po tuto dobu paralelně s realizací zjišťovala, kterou problematiku opomenula a snažila se doplnit si informace (např. o historii, důvodu a průběhu spolupráce mezi Věznicí Kuřim a Sdružením Podané ruce aj.). Postupně však do problematiky „vrůstala“ a začínala chápat i méně propojené souvislosti.

Autorka se při dramaterapii ve Věznici Kuřim cítila bezpečně a vždy v příjemném pracovním napětí, které vycházelo ze zvolených témat a aktivit využívaných v dramaterapii.

Zklamání během výzkumu přišlo s nepovolením ke vstupu pro realizaci výzkumu metodou polostrukturovaného rozhovoru s vězni, se kterými autorka absolvovala dramaterapii. Autorka nabyla dojmu, že vedení Věznice Kuřim má z jejího výzkumu strach, a proto její vstup nebyl povolen. Po přehodnocení situace však autorka považuje za možný

důvod neúspěšného vstupu do objektů Věznice Kuřim **nepřesně formulované cíle** pro záměr zkoumání, a tím tedy i nepochopení ze strany vedení Věznice Kuřim.

Nejnáročnější částí výzkumu se stalo **zpracování získaného materiálu**. Úprava získaných dat do materiálu vhodného k analýze byla pro badatelku novou zkušeností a potřebovala k její realizaci mnoho času a teoretické opory v metodologii. Na stejný problém narazila při analýze materiálů, kde neustále pročítala text a aplikovala své teoretické znalosti ke zobecnění konkrétních výpovědi či vyzorovaných jevů. Protože kvalitativní výzkum nemá přesně vyhraněný postup, autorka při zpracovávání ztrácela jistotu správnosti svého postupu. Další komplikací při zpracování získaných dat byla **snaha udržet objektivní přístup**. Ten byl vzhledem k tomu, že se autorka stala na určitou dobu přímým účastníkem výzkumu, obtížný zachovat, ale celou dobu se o to snažila.

Ze zvolených **cílů výzkumu** se nám podařilo zrealizovat ty, které se týkají popisu dramaterapeutického sezení, jejich cílů, technik, využitých témat. Dále jsme popsali dramaterapii ve vězení ve smyslu jedné série a rozčlenili ji na etapy (více viz kapitola č. 3.2.1 a 4.2.2.1). Autorka formulovala také cíle, které v průběhu realizace výzkumu musela přehodnotit. Jednalo se o cíle, kterými autorka zamýšlela popsat prožívání a změnu chování odsouzených vlivem dramaterapie (více viz kapitola č. 3.2.3 a 4.2.2.3).

Porovnáním výsledků z pozorování (viz kapitola č. 3.2.1) a z interview s terapeuti Sdružení Podané ruce (viz kapitola č. 4.2.2.1) vzniknou zajímavé závěry, které se v mnoha bodech shodují.

Cíle dramaterapie, které autorka vyzorovala, a které popisují terapeuti Sdružení Podané ruce (z širšího pohledu expresivních terapií), se téměř překrývají. **Struktura dramaterapie** (jedné série dramaterapie), kterou autorka vyzorovala (viz 3.2.1), je velice podobná struktuře dramaterapie (resp. expresivních terapií), které popsali terapeuti Sdružení Podané ruce při rozhovorech (viz kapitola č. 4.2.2.1).

Za zajímavé autorka považuje **srovnat pozorování** (viz kapitola č. 3.2.1, bod 10), ve kterém popisuje, jak je dramaterapie ovlivněna skutečností, že je realizována ve vězení **s názorem terapeutů**, co by v práci ve Věznici Kuřim změnili (viz kapitola č. 4.2.2.1, bod 10). Tyto dva body jsou téměř totožné (týkají se technického zázemí ve Věznici Kuřim).

Málo časté využití rituálů při práci terapeutů Sdružení Podané ruce (dále jen „Sdružení“) ve Věznici Kuřim autorku překvapilo. Spíše než rituály všichni tři terapeuti

Sdružení sezení, s využitím expresivních terapií, strukturují (viz kapitola č. 4.2.2.1). Tuto strukturu dramaterapie sezení ve Věznici Kuřim autorka také vypořadala (viz kapitola č.3.2.1).

Specifika vězňů a jejich specifické reakce se autorce nepodařilo zcela popsat z pozorování (v rámci pozorování jsou specifika vězňů popsána nepřímo skrze popis technik, průběhu dramaterapeutického sezení apod., viz kapitola č. 3.2.1). Informace o specifikách vězňů získala od pracovníků Sdružení, kteří s vězni pracují delší dobu, a jejich specifika mají již vypořadána.

Tato specifika vězňů (viz kapitola č. 4.2.2.1) vycházela nejen z jejich „kriminální minulosti“, ale také z místa, ve kterém jsou nuceni žít, tj. z věznice. Nejvíce autorku překvapila uzavřenost vězňů a jejich citlivost na dotek. Pomalejší průběh terapie, větší opatrnost a **specifické reakce** na používané techniky už jen vyplývaly ze specifik této skupiny.

Příprava terapeutů je popsána autorkou z pozorování i z interview s terapeuty Sdružení. Jde o velice složitý a náročný proces, ke kterému během terapie dochází. Popsaná příprava terapeutů Sdružení (viz kapitola č. 3.2.1 a 4.2.2.1) může být chápána jako čistá improvizace založená na zkušenosti, intuici nebo schopnosti „číst“ klientovu poptávku. Je potřeba si uvědomit, že se jedná o terapii, která se vyvíjí podobně, ale vždy musí vycházet z aktuálních potřeb a zájmů klientů. Všichni tři pracovníci Sdružení při popisování přípravy hovořili jako první o klientovi a jeho poptávce, jeho zájmech a až poté se zabývali technikami a metodami, kterými se tyto potřeby budou snažit naplnit.

Autorka si z tohoto výzkumu odnáší **mnoho zkušeností** a nových strategií při přípravě i realizaci výzkumu, mezi které patří důsledné a pečlivé prostudování problematiky z co nejširší perspektivy. Dále je to jasná formulace otázek v případě zvolené výzkumné metody rozhovoru. Pokud by autorka pokračovala ve výzkumech ve vězení, formulovala by jasněji a přesněji své cíle vysvětlující důvod k realizaci výzkumu ve vězení (pro vedení věznice do žádosti k rozhodnutí o povolení ke vstupu). Při stanovování svých cílů by se autorka více zaměřila na hloubku jedné dílčí problematiky (např. popsat dramaterapeutické techniky). V tomto případě zvolila problémových otázek více z obavy, že nezíská dostatek výzkumného materiálu.

IV ZÁVĚR

Ve vězení je mnoho problémových témat, kterým je možné se věnovat. Při zkoumání specifických rysů vězňů se autorka dotkla, kromě problematiky kriminální historie vězňů, také jejich „historií“ drogové závislosti. Na základě poznání a pochopení specifík vězňů je možné dále pracovat s dramaterapií v rámci této skupiny a zkoumat limity a možnosti využití dramaterapie ve vězení.

Soud pachatele trestného činu odsoudil a uložil jim trest, terapeuti však toto právo nemají! Jejich úkolem je tyto jedince pochopit a pomoci jim se dostat z problematické situace, do které se dostali. Snahou dramaterapeuta by měl být rozvoj pozitivních stránek osobnosti pachatele, který v životě volil agresivní strategie vůči společnosti (a to z různých důvodů). Ve vězení musí odsouzení ukazovat sílu, aby se nestali terčem šikany nebo jiné formy násilí. Když se vrátí po výkonu trestu do společnosti, tato strategie chování jim zůstává. Ne odsouzením k trestu, ale vhodným zacházením je možné toto změnit a žít život, jaký chtějí. Vězni, kteří nevnímají svůj životní styl za problémový, nemůžeme ke změně nutit. Ale na druhou stranu se autorka domnívá, že i nemotivovaným vězňům může dramaterapie umožnit podívat se na svůj dosavadní i budoucí život z jiného úhlu. Tento nadhled může být prvním krokem na cestě ke změně (ale také nemusí).

Před realizací výzkumu se autorka domnívala, že si dramaterapie klade za cíl dojít k sebepoznání vězňů a ke změně jejich chování a prožívání. Po zpracování této problematiky však autorka pochopila, že dramaterapie při práci s vězni tyto cíle sice obsahuje, ale jedná se spíše o ideál. Autorka má za to, že také zde platí, že důležitější než cíl samotný, je cesta k němu. Pokud vězeň sám dojde k poznání, že změna je „jeho cesta“, pak má práce s ním potenciál. Zmiňovanou cestou ve využití dramaterapie pro vězně je nabídka odreagování se, umožnění, aby se na chvíli cítili být platnými jedinci (protože trest odnětí svobody na osobnost působí jako jednoznačné zavržení člověka jako lidské hodnoty). Dramaterapie poskytováním svých služeb realizuje funkci trestu v tom smyslu, aby se z vězení klienti nevraceli „ještě v horším stavu, než v jakém do něj vstupovali“. Tímto způsobem dramaterapie poskytuje jenom část svého potenciálu, využití, které ve vězení má.

V POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY

ČÍRTKOVÁ, L. *Forenzní psychologie*. 1. vyd. Plzeň: Vykladatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2004. 432s. ISBN 80-86473-86-4

ČÍRTKOVÁ, L. *Policejní psychologie*. 1. vyd. Plzeň: Vykladatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2006. 309s. ISBN 80-86898-73-3

ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2005. 163s. ISBN 80-7251-207-2

FISCHER, S. *Etopedie v penitenciární praxi*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2006. 183s. ISBN 80-7044-722-9

HÁJEK, K. *Práce s emocemi pro pomáhající profese: tělesně zakotvené prožívání*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 120s. ISBN 80-7367-107-7

HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. 1. vyd. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s., 2005. 183s. ISBN 80-86708-05-5

HÁLA, J. *Teorie a praxe vězeňství II. Optimalizace výkonu trestu odnětí svobody*. 1. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 1999. 103s. ISBN 80-7040-37-4

HARTL, P. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Budka, 1993. 298s. ISBN 80-90 15 49-0-5

KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. 5. vyd. Praha: Portál, 2006. 384s. ISBN 80-7367-122-0

LIEBMANN, M. *Skupinová arteterapie: nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 280s. ISBN 80-7178-864-3

MACHKOVÁ, E. *Metodika dramatické výchovy. Zásobník dramatických her a improvizací*. 10. vyd. Praha: Sdružení pro tvořivou dramaturgii, 2005. 153s. ISBN 80-901660-6-7

MAŘÁDEK, V. *Výkladový slovník penologie*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská Univerzita v Ostravě, 2003. 142s.

MATOUŠEK, O. *Mládež a delikvence: situace, východiska, programy*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 336s. ISBN 80-7178-226-2

Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize. *Duševní poruchy a poruchy chování*. 3. vyd. Praha: Psychiatrické centrum Praha, 2006. 251s. ISBN 80-85121-11-5

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 1. vyd. Praha: Grada, 2006. 332s. ISBN 80-247-1362-4

MÜLLER, O. a kol. *Terapie ve speciální pedagogice*. 1. vyd. Olomouc: UP Olomouc, 2005. 296s. ISBN 80-244-1075-3

NEDOROST, L. *Vězeňství a správa vězeňství v ČR*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 184s. ISBN 80-210-1114-9

NETÍK, K., NETÍKOVÁ, D., HÁJEK, S. *Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 1997. 140s. ISBN 80-7179-177-6

PROCHASKA, J. O., NORCROSS, J. C. *Psychoterapeutické systémy*. 4. vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. 479s. ISBN 80-7169-766-4

RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. a kol. *Speciální pedagogika*. 2. vyd. Olomouc: UP Olomouc, 2004. 313s. ISBN 80-244-0873-2

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: TU v Liberci, 2007. 57s. ISBN 978-80-7372-203-6a

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězňnými*. 1. vyd. Liberec: TU v Liberci, 2007. 77s. ISBN 978-80-7372-204-3b

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie III. díl: Negativní jevy ve vězení*. 1. vyd. Liberec: TU v Liberci, 2007. 69s. ISBN 978-80-7372-205-0c

SPURNÝ, J. *Psychologie násilí: o psychologické podstatě násilí, jeho projevech a způsobech psychologické obrany proti němu*. 1. vyd. Praha: Eurounion s.r.o., 1996. 134s. ISBN 80-85858-30-4

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. 1.vyd. Praha: Portál, 2002. 176s. ISBN 80-7178-616-0

ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro zvládání agresivity a neklidu*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 175s. ISBN 80-7178-689-6

THOMPSON, J. *Prison Theatre. Perspectives and Practices*. London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1998. 247s. ISBN 1-85302-417-1

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. 3. vyd. Praha: Portál, 2002. 444s. ISBN 80-7178-678-0

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby, 1. díl*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2003. 102 s. ISBN 80-7083-702-0

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pracovníky policie a vězeňské služby, 2. díl*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2003. 102 s. ISBN 80-7083-703-0

VALENTA, J. *Manuál k tréninku řeči lidského těla (didaktika neverbální komunikace)*. 1.vyd. Kladno: o.s. AISIS, 2004. 260s. ISBN 80-239-2575-X

VALENTA, M. a kol. *Rukověť dramaterapie a teatroterapie*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 139s. ISBN 80-244-1358-2a

VALENTA, M. *Dramaterapeutické projektování*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003. 92s. ISBN 80-244-0615-2

VALENTA, M. *Dramaterapie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 256s. ISBN 978-80-247-1819-4

VALENTA, M. a kol. *Rukověť k metodice kurzu ESF*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 125s. ISBN 80-244-1265-9b

Zákony a právní normy:

Zákon č. 1/3 Ústava České republiky.

Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní ČR, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 140/1961 Sb., Trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (Trestní řád), ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů.

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů.

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 109/1994 Sb., kterou se vydává řád výkonu vazby, ve znění pozdějších předpisů.

Časopisy:

Bajer, P., Zoubková, P., Dohnalová, Z., Žižlavská, M.: Sociální práce: sociální práce s lidmi se závislostí, 2007, roč. 3. ISSN 1213-6204

Evropská vězeňská pravidla. Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státním Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům. Příloha časopisu České Vězeňství č. 1/2006, Praha 2006. 35s. ISSN 1213-9297

Netík, K. a kol. Koncepce rozvoje vězeňství v ČR. Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV ČR, 1991, Příloha časopisu České Vězeňství č. 1/1998. 60s.

Škvařilová, O., Nepustil, P., Jargus, M., Zábranský, T.: Zaostřeno na drogy. Praha: Úřad vlády České republiky, 2006. 8s. ISSN 1214-1089

Další zdroje:

Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015. Praha: Vězeňská služba ČR, 2005, 30s.

Vnitřní řád Věznice Kuřim.

Výběr výroční zprávy Věznice Kuřim za rok 2006 – zacházení s odsouzenými.

Interní materiály Sdružení Podané ruce.

Citace z internetu a internetové zdroje:

25 let Věznice Kuřim [online] 15. 12. 2006 [14.3:2008]. Dostupné na World Wide Web: <www.kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=90>

<http://vscr.cz>

<http://podaneruce.cz>

<http://www.podaneruce.cz/cz/programy/drogove-sluzby-ve-vezeni/projekt-drogove-sluzby-ve-vezeni.html>

<http://www.asociace.org/>

<http://www.asociace.org/sekce-drogovych-sluzeb-ve-vezeni-cinnost-sekce.html>,

<http://drogy-info.cz>

http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=650

http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=60

http://www.vscr.cz/clanky/?cl_id=24

http://kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=50

http://kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=36

http://kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=90

http://kurim.vscr.cz/clanky/?cl_id=105

VI SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 Vstup do objektů Věznice Kuřim

Příloha č. 2 Ukázka dramaterapeutické lekce ve Věznici Kuřim:

Příloha č. 3 Ukázky masek klientů z dramaterapeutické lekce ve Věznici Kuřim

Příloha č. 4 Mapa ČR – věznice a vazební věznice, ve kterých působí NNO

Příloha č. 5 Vězeňský argot